

Obsah:

1. Úvod	2
2. Politická hnutí	
2.1. Teorie politických hnutí	8
2.1.1. Politické strany vs. zájmové skupiny.....	8
2.1.2. Politické strany vs. politická hnutí.....	10
2.2. Úloha hnutí v přechodech k demokraciím ve střední a východní Evropě	13
2.2.1. Politická hnutí ve středovýchodní Evropě z hlediska typologie stranických rodin.....	17
2.2.2. Vývoj politických hnutí ve středovýchodní Evropě a jejich vliv na vznikající stranické systémy.....	20
2.2.2.1. Polská Solidarita.....	20
2.2.2.2. Maďarské demokratické fórum.....	26
2.2.2.3. Demokratická opozice Slovinska.....	30
2.2.2.4. Litevské přestavbové hnutí (Sajūdis).....	32
2.2.2.5. Lotyšská lidová fronta.....	35
2.2.2.6. Estonská lidová fronta.....	38
2.3. Reflexe významu hnutí v českém odborném diskursu	40
2.3.1. Fenomén politického hnutí Občanského fóra z pohledu české politologické obce.....	41
2.3.2. Problematika kategorizace OF v rámci konceptu stranických rodin a jeho vymezení uvnitř vznikajícího stranického systému.....	44
2.3.3. Problematika periodizace českého stranického systému v prvních fázích vývoje.....	48
2.4. Úloha hnutí, antipolitické politiky a antistranictví v českém politickém systému s dopadem na politické stranictví a podobu stranického systému	50
2.4.1. Tradice nepolitické politiky a pojetí antipolitické politiky disidenta a občana V. Havla.....	51
2.4.2. Antipolitická politika vs. politická realita zhroucení komunistického režimu.....	55
2.4.3. Hnutí nebo strana - konec antipolitické politiky?.....	59
3. Občanské fórum	
3.1. OF na cestě ke svobodným volbám (listopad 1989 - červen 1990)	
3.1.1. Vznik OF, jeho strategie a vnitřní charakteristika.....	62
3.1.2. Převzetí politické moci.....	66
3.1.3. OF v procesu proměny vnitřní organizace a názorové diferenciaci.....	69
3.1.4. Zákon o politických stranách, volební zákon a spory o dekomunizaci.....	74
3.1.5. OF a jeho situace před volbami.....	77
3.1.6. Podoba stranického systému v období první fáze jeho utváření (od listopadu 1989 do voleb v červnu 1990).....	79
3.2. Rozpad politického hnutí a jeho vliv na etablování nástupnických subjektů	
3.2.1. „Pyrhovo“ volební vítězství pro Koordinační centrum a vývoj hnutí po volbách.....	84
3.2.2. Vznik Meziparlamentního klubu demokratické pravice a vítězství koncepce V. Klause.....	87
3.2.3. V. Klaus předsedou OF – směřování k rozpadu hnutí.....	90

3.2.4. Pozice nově vzniklých politických subjektů ve stranickém systému - triumf a krach „dědiců“ OF ve volbách v červnu 1992.....	95
3.2.4.1. Občanská demokratická strana.....	97
3.2.4.2. Občanské hnutí.....	100
3.2.4.3. Občanská demokratická aliance.....	102
4. Závěr.....	106
Summary.....	117
Použitá literatura a ostatní zdroje.....	119
Seznam zkratk.....	124
Seznam příloh.....	126
Přílohy	

Úvod:

Stěžejním tématem předkládané diplomové práce je fenomén politického hnutí jakožto zvláštní druh politické organizace, který je ve středoevropském kontextu postkomunistických zemí spojován převážně se širokospektrálními přechodovými hnutími typu Občanského fóra (OF).

Tato ideově univerzalistická a organizačně volně strukturovaná uskupení se formovala za účelem spojení opozičních antikomunistických sil a vytvářela vhodnou platformu za účelem vyjednávání s oficiální mocí a prosazení různě definovaných cílů, které ovšem nebyly v první fázi existence hnutí primárně politické. Tato skutečnost byla dána mimo jiné absencí politické strategie vůdců, často pocházejících z řad disidentských skupin či organizací, působících jako neoficiální „nepolitická“ opozice vůči autoritativním komunistickým režimům. Neméně důležitým faktorem se ukázal v postkomunistických společnostech negativní postoj veřejnosti vůči zdiskreditovanému politickému stranicství a ideologiím všeho druhu, jenž zpočátku ovlivňoval organizační i ideovou profilaci hnutí. Počáteční fáze vývoje politických hnutí byla určována především sjednoceným úsilím zaměřeným na jednání s oslabenými a otřesenými komunistickými vládami. Následné procesy se odvíjely v duchu vytváření množství alternativních koncepcí uvnitř hnutí, jež se týkaly jak podoby organizační a ideologické, tak celkového redefinování politického systému a podoby socio-ekonomické transformace. Jak ukazují příklady českého OF nebo polské Solidarity, první svobodné a v polském případě polosvobodné volby zpravidla akcelerovaly štěpící procesy uvnitř „střechových“ hnutí a vedly k postupnému vytváření více či méně konsolidovaných stranických systémů. Politická hnutí měla zásadní vliv na formování politických stran v pravé (či středové) části politického spektra a zároveň ovlivňovala významným způsobem politické strategie různou měrou se reformujících postkomunistických stran. Zkoumání zrodu stranických systémů a vlivu hnutí na jejich vytváření ve vybraných státech po pádu nedemokratických režimů je jedním z ústředních problematik této práce.

Teoretickou část, jež je náplní první kapitoly práce, tvoří čtyři základní podkapitoly. V úvodní z těchto podkapitol je zpracována charakteristika obecných definičních znaků politických hnutí ve vztahu k dvěma základním aktérům, usilujícím o participaci na výkonu politické moci, politickým stranám a zájmovým skupinám. Kromě řady českých autorů (L. Brokla, P. Fialy, M. Kubáta, M. Nováka a M. Strmisky) jsou v textu citovány

teoretické přístupy výzkumu politických hnutí zahraničních autorů K. von Beymeho a J. J. Wiatra.

Obsahem druhé podkapitoly je problematika politických hnutí v kontextu přechodů k demokracii a vzniku stranických systémů ve střední a východní Evropě. Cílem nebude analyzovat typologie související s tranzitologií, ale spíše vysvětlit roli formování a upevňování stranických systémů v procesu demokratické konsolidace, která bezprostředně navazuje na demokratický přechod a tvoří také jeho organickou součást. Zároveň bude v této souvislosti zmíněna problematika vzniku či znovuoživení politických stran po éře přerušené kontinuity vývoje stranických systémů v regionu. Se vznikem či znovuoživením stran po pádu komunistických režimů přirozeně souvisí zkoumání původu a ideologického ukotvení jednotlivých subjektů. Ve stručném přehledu budou analyzovány některé zajímavé typologie stranických rodin (např. von Beymeho, Lewisova nebo Ághova) vycházející mimo jiné z teorie konfliktních linií S. Rokkana (1967). Na studiu těchto typologií se zajímavě ukazuje, jak autoři uvažují o roli širokospektrálních hnutí, jejich pozici a vlivu na etablojící se stranickopolitické systémy. Celá podkapitola bude doplněna komparativní analýzou vzniku, působení a způsobu rozpadu jednotlivých hnutí a jejich dopadem na konsolidaci stranických systému. Součástí analýzy také tvoří vybraná skupina států a hnutí a cíl zjištění, jaké procesy (vnitřní i vnější) ovlivňovaly jejich činnost a měly bezprostřední vliv a dopad na proměnu jejich politické strategie. Kromě definování charakteristických znaků (shodných i odlišných) bude verifikována teze, do jaké míry byl vznik a vývoj širokospektrálních hnutí ve sledovaných zemích podobný, případně co ho odlišovalo a zda byla základním determinanem vnitřního štěpení jejich ideová různost popřípadě jiný určující faktor.

Do objektu zájmu třetí podkapitoly se pak dostává OF v české části federace a okrajově i slovenské hnutí Veřejnost proti násilí (VPN), jehož vývoj byl v mnoha ohledech podobný. Analýza OF jakožto přechodového, antistranického a mnohé opoziční proudy zastřešujícího hnutí se stala pochopitelně součástí i řady odborných studií českých politologů. Záměrem této podkapitoly je určité zhodnocení a reflexe výzkumu významu OF v kontextu české politologické obce a to i v souvislosti se vznikem českého stranického systému. V této souvislosti nutno podotknout, že s problematikou OF a jeho rozpadu bezprostředně souvisí i otázka politického stranictví obecně. Jak upozorňuje ve svých pracích např. M. Novák, koncept hnutí a politického (ne)stranictví byl podle jeho názoru v českém prostředí definitivně překonán a jeho

existence by dokonce mohla bránit plné konsolidaci stranického systému. Není však zcela překonaný, jak dokládají např. postoje některých českých intelektuálů nebo stále v mnoha podobách přítomný negativní odpor části veřejnosti k politickému stranictví. Kořenům a ideovým základům „nepolitické“ politiky, které sahají až do období Rakouska-Uherska a fenoménu „antipolitické“ politiky a jejího pojetí V. Havla v prostředí disentu, se věnuje závěrečná část první kapitoly. Především na základě předchozích dvou podkapitol bude hledána odpověď na hypotézu, že politické stranictví se u nás již plně etablovalo a je vnímáno většinou odborníků i veřejnosti jako plně relevantní a také přispělo ke konsolidaci stranického systému. Ideje nepolitické politiky či antistranictví, historicky zakotveném v českém prostředí, zejména intelektuálském, však stále přetrvávají a tomuto faktu nepochybně nahrává i velkou částí veřejnosti negativně chápáná současná komplikovaná politická situace a určitá krize reprezentace politických stran.

I po více než dvaceti letech, jež uplynuly od tzv. sametové revoluce roku 1989, stále ožívají v odborných kruzích a především občanských reminiscence na úlohu politického hnutí jakožto antiteze vůči politickému stranictví. Přestože se politická věda důkladně zabývá analýzou procesu přechodu k demokracii a vznikem českého stranického systému, který byl do značné míry determinován širokospektrálním politickým hnutím – Občanským fórem (z poslední doby např. publikace J. Bureše a L. Kopečka), stále je možné v této problematice nacházet nové skutečnosti se zřetelným přesahem k současnému vývoji politického systému u nás.

Obsah druhé části diplomové práce tvoří především analýza postupného názorového štěpení uvnitř OF se zřetelem na ideové ukotvení jeho základních politických proudů (stran, hnutí a osobností sdružených v Koordinačním centru – KC OF), které ho bezprostředně tvořily a ovlivňovaly jeho politickou strategii v jednání s opozicí, stranami bývalé Národní fronty (NF), před volbami i následně při transformaci hnutí směrem k politické straně (z hlediska vnitřní struktury) a nakonec se staly aktéry jeho postupného rozštěpení. V teoretické rovině bych kladl důraz na analýzu první fáze vytváření stranického systému, která bývá některými odborníky (P. Fialou, M. Strmiskou) ohraničena prvními svobodnými volbami v r. 1990. Již v tomto období docházelo k diverzifikaci jednotlivých politických stran a hnutí, ať již historických, tak znovuobnovených či zcela nových, vůči nimž se OF nutně muselo vymezovat.

Druhá část práce se zabývá vývojem OF po volbách, přístupy „otců“ zakladatelů i nové elity uvnitř hnutí a důsledky rozpadu OF s akcentem na soubor faktorů, které ve

skutečnosti směřovaly k tomuto procesu. Deskriptivně-analytickou část druhé fáze vývoje stranického systému bych zakončil srovnáním nově utvářených politických proudů a posléze subjektů, vzniklých na půdorysu OF během r. 1990 a 1991. Důraz bude kladen především na příčiny neúspěchu politické koncepce Občanského hnutí (OH), jež v kontrastu s Občanskou demokratickou stranou (ODS) ve volbách v r. 1992 zcela ztratilo relevantní postavení. Zda-li sehrál zásadní vliv odklon veřejnosti vůči nejednoznačně a široce definovanému politickému programu OH v otázce ekonomické, sociální i politické transformace, nebo naopak příklon k marketingově i politicky dravému a přesvědčivému politickému stylu předsedy ODS V. Klause či neochota volit k levici tíhnoucí intelektuály, kteří tvořili osu politické koncepce OF do jeho rozpadu. Pozornost bude rovněž věnována vývoji nejvýznamnějších původně v rámci OF integrovaných subjektů (zejména ODA)

Výsledkem analýzy vývoje a rozštěpení OF bude snaha verifikovat následující hypotézy: 1. Rozpad OF byl nevyhnutelný v souvislosti s ideovou diverzifikací jeho členů a postupnou proměnou společenské poptávky, proces rozdělení byl vyvolán „zdola“ tím, že OF nemělo silné Koordinační centrum a poskytovalo vysokou autonomii lokálním centrům.

2. Názorová odlišnost členů OF byla natolik silná, že po výrazném vítězství ve volbách r. 1990 již nebylo možné redefinovat vnitřní strukturu hnutí tak, aby mohlo tvořit ideový svorník pro více ideologických proudů zejména pravicově orientovaných liberálních demokratů, konzervativců, centristů i levicově orientovaných členů OF. Je pravděpodobné, že nižší volební zisk by znamenal maximálně nižší akceleraci odstředivých tendencí a rozpadu OF.

3. Jak ukazuje výsledek voleb v r. 1992, fenomén politického hnutí, reprezentovaný OH, ztrácel pro voliče na přitažlivosti zejména pod vlivem politického leadershipu V. Klause a jeho koncepce přeměny OF v klasickou politickou stranu a rychlé ekonomické transformace. Skutečný přelom a uvolnění stavidel směrem k rozpadu OF pak znamenalo jeho zvolení předsedou OF na podzim r. 1990 a účinná mobilizace jeho stoupenců uvnitř hnutí.

4. Fenomén politického hnutí typu OF splnilo svoji nezastupitelnou jednotící úlohu v procesu přechodu k demokracii a vzniku českého stranického systému. Jeho následná existence v podobě amorfního hnutí by již vedla k jeho postupné marginalizaci. Poměrně krátká existence OF měla zlomový dopad na utváření stranického systému jako celku.

Z důvodů co nejobektivnějšího a faktograficky správného zpracování diplomové práce jsem využil tří základních typů zdrojů. Jednak poměrně rozsáhlé politologické literatury české a výběrové světové literatury od renomovaných odborníků na danou problematiku, jež tvořila zdroj zejména pro úvodní teoretickou část práce zabývající se teorií politických stran, hnutí a jejich dopadem na vývoj stranických systémů. Českojazyčnou literaturu reprezentuje výběr uznávaných českých politologů a historiků, jejichž přínos např. pro pochopení vývoje událostí spjatých s působením OF je zcela zásadní. Výzkumu problematiky reflexe fenoménu politického hnutí, v českém případě OF, je věnována patřičná pozornost v podobě samostatné kapitoly. Důležitou součástí textu tvoří využití memoárové literatury, jež představuje mnohdy velmi podstatná sdělení či osobní svědectví nejdůležitějších a často i názorově protichůdných osobností podílejících se na analyzovaných událostech, spjatých např. s rozpadem OF. Poslední ze tří základních zdrojů a významně doplňujících obsah práce představuje pramenný materiál (obsažený i v některých knihách), který je uveden jak v rámci textů, tak v přílohách.

Jedná se zejména o programové dokumenty OF, dokumenty definující vnitřní strukturu hnutí, výsledky sociologických výzkumů či přehledy volebních výsledků, podstatných pro pochopení fungování mechanismů a formátů jednotlivých stranických systémů. Z hlediska metodologického bylo využito empiricko-analytického přístupu. Jádro práce tvoří kombinace komparace politických hnutí a jejich dopadu na vznikající stranické systémy v rámci předem definovaného areálu postkomunistických zemí střední a východní Evropy, které se téměř ve stejný okamžik, avšak při odlišných podmínkách, ocitly doslova na dějinné křižovatce. Druhá deskriptivně-analytická část představuje detailní rozbor dvou hlavních aspektů fenoménu OF – jeho vnitřního organizačního a ideového vývoje a s ním přímo spjaté stranické diversifikace a také dopadu jeho existence na vytváření českého stranického systému. V závěru práce by měly být rovněž zhodnoceny důležité spojitosti a odlišnosti vývoje politických hnutí a vliv jejich přechodného působení na konsolidaci stranických systémů. Kapitola týkající se problematiky antipolitické politiky je také koncipována analyticky, nikoliv normativně a to především opět na základě vztahu politických hnutí k ideovým kořenům jejich zakladatelů, která do jisté míry ve svých počátcích spíše než politické jednotky integrovala prvky nesouvisející s klasickými funkcemi politických stran. Poměrně rychlá proměna široce definovaných a všezahrnujících politických hnutí v organizované politické strany je rovněž podstatný fenomén zkoumaný na příkladu OF i jiných hnutí.

Z pohledu formálního zpracování bude v práci citováno dle platných citačních pravidel oxfordským způsobem, včetně poznámek pod čarou. Názvy písemných dokumentů či knih nebo tištěných periodik v textu budou označeny kurzívou, stejně jako přímé citace. Slova v uvozovkách bez kurzívy označují nejruznější ustálená slovní spojení či specifické názvy jevů, událostí apod. U většiny stran a hnutí jsou v závorkách uvedeny zkratky odvozené od jazykového originálu. Seznam nepoužívanějších zkratk na konci práce je pak pro lepší orientaci uveden v českém překladu.

2. Politická hnutí

2.1. Teorie politických hnutí

Politická teorie i praktická politika rozlišuje tři základní aktéry, kteří různým způsobem participují na výkonu politické moci. Jedná se o politické strany, zájmové skupiny a politická hnutí. Jednotliví aktéři se odlišují jednak formou jejich organizační struktury, ale také cíli a způsoby, pomocí nichž těchto cílů dosahují.

2.1.1. Politické strany vs. zájmové skupiny

Obecně nejkompexněji definovanými organizacemi, usilujícími o podíl na vykonávání moci, jsou politické strany. Od 19. stol. jsou ve své moderní podobě chápány jako základní jednotky zprostředkování rozdílných zájmů svých voličů. „*Politické strany tedy jsou životně důležitým pojítkem mezi státem a společností. Jejich soutěž je základním atributem každého demokratického politického režimu.*“ (Kopeček 2005a: 9). Pravděpodobně nejcitovanější definicí politické strany je klasická Sartoriho (1976) minimální definice politické strany.¹ Z domácích autorů, navazujících na G. Sartoriho, vyniká definice M. Kubáta (2004: 225)², charakterizující politickou stranu jakožto instituci „*disponující stálou centrální a lokální organizační strukturou, která má svojí ideologii nebo program a která usiluje o dobytí a vykonávání (udržení) moci, a to ve volbách nebo jinými metodami.*“ Variantou nazvanou jiné metody autor umožnil zvýraznit univerzálnost aplikace této definice i pro nedemokratické politické systémy (např. autoritativní), kde mají politické strany svoje nezastupitelné místo, avšak plní zcela jiné funkce a často slouží pouze jako demonstrace demokratičnosti konkrétního režimu. M. Kubát se inspiroval ve své koncepci teorie politických stran mimo G. Sartoriho také v českém prostředí průkopnickou prací M. Nováka (1997: 23), jenž politickou stranu definuje „*jako trvalou organizaci, uspořádanou od celostátní až k místní úrovni, která se ve jménu určitého ideologického programu (projektu) snaží*

---

¹ P. Fiala s M. Strmiskou (1998: 29) citují Sartoriho (srv. Sartori 1976:64) minimální definici „*strany jako „politické skupiny, jež se volb a jež je jejich prostřednictvím schopna své kandidáty umístit do veřejných úřadů“.*“ Jak doplňuje M. Kubát (2004: 225), největší výhodou minimální definice je její univerzálnost, někteří autoři (Fiala, Strmiska 1998: 30) pak poukazují na skutečnost, že tato minimální definice je natolik obecná, že neposkytuje dostatek proměnných, odlišujících strany od jiných forem politických organizací.

² Autor (2004: 224-225) v rámci své úvahy o definici politické strany kombinuje čtyři základní proměnné, obsažené v definicích různých odborníků v této oblasti. Jedná se o prvek dobytí a výkonu moci (R. Aron, M. Weber), organizační faktor (J. La Palombara, M. Weiner) a v neposlední řadě jeho definice zahrnuje ideovou a programovou náplň stran (M. Novák). Jako poslední proměnnou zahrnuje do definice M. Kubát prvek metody dosažení podílu na vykonávání moci, přičemž správně uvažuje a v souladu s Novákem uvádí ve výčtu svobodné volby i ostatní resp. jiné metody. Jak dodává, politické strany se vyskytují v demokratických, ale i nedemokratických politických systémech, které kritérium dosažení moci pomocí svobodné soutěže stran logicky vylučují a různě modifikují.

sama nebo v rámci koalice dobýt a vykonávat moc, a za tím účelem vyhledává lidovou podporu.“³

M. Novák (1997: 19) rozlišuje obecně dvě hlavní kategorie politických organizací, které se různou formou podílejí na politické moci. Jedná se pochopitelně o politické strany (viz výše) a druhou skupinu tvoří nátlakové skupiny (u jiných autorů zájmové skupiny). Zatímco strany usilují o vítězství ve volbách, získání co největšího počtu zastupitelů či poslanců, maximalizaci prosazení programu či vládních postů a tím o dobytí a vykonávání moci, nátlakové skupiny dosahují svých cílů vlivem nebo-li nátlakem na politickou moc a nesnaží se zaujmout její prostor. Jak doplňuje L. Kopeček (2005a:9), rozdíl mezi stranou a zájmovou skupinou definoval francouzský politolog M. Duverger⁴ tak, „že *politické strany se snaží moc získat a vykonávat, zatímco zájmové skupiny pouze na moc působit, tj. snaží se uplatňovat svůj vliv.*“ Pouhé mocenské kritérium, jež by mohlo dostatečně odlišit obě definované skupiny, ovšem ve shodě odmítají L. Kopeček (tamtéž) i P. Fiala s M. Strmiskou (1998: 37) a soustředí se na účast, případně neúčast jednotlivých aktérů ve volebním procesu.⁵ Rovněž L. Brokl ve své publikaci *Reprezentace zájmů v politickém systému České republiky*“ (1997) uvádí, že podstatou působení politických stran je získání moci prostřednictvím parlamentních nebo prezidentských voleb podle typu politického režimu či formy vlády. A dodává (1997: 29), že „*tento cíl tvoří jejich definitorskou podstatu, podstatu rozsahu i obsahu jejich působnosti i zdroje moci a odlišuje je od ostatních intermediárních subjektů, které o získání státní moci neusilují.*“ Při formulování rozdílů mezi oběma skupinami aktérů zprostředkování zájmů hraje pochopitelně roli i jejich programové nebo ideové zaměření. U zájmových skupin bývá profilace užší, což ovšem platí i pro některé moderní politické strany. Kritérium voleb pak umožňuje jednoznačné odlišení úzce profilované zájmové skupiny např. od strany jednoho tématu. M. Kubát (2004: 218) a B. Říchová (2002: 117) rozlišují zájmové skupiny podle typu reprezentace zájmů na politické zájmové skupiny, jež artikuluje především ekonomické požadavky a nátlakové skupiny, jejichž primárním cílem jsou ideologické otázky.

Předchozí pokus definovat základní proměnné obou skupin aktérů zprostředkování zájmů v různých typech politických režimů naznačil, že problematika charakteristiky a zkoumání principů fungování těchto subjektů je jednak politickou vědou velmi

---

³ Srov. Fiala, Strmiska (1998: 36-37).

⁴ *Political Parties* (1954), na dílo M. Duvergera navazuje také z českých politologů především M. Novák, pozn. autora.

⁵ Základní odlišující kritérium voleb zmiňuje jako zásadní i M. Novák (viz výše).

reflektována, zároveň však platí, že výzkum politických stran má před analýzou působení zájmových skupin značný náskok.

2.1.2. Politické strany vs. politická hnutí

Jestliže z analýzy politologického výzkumu vyplývá, že výzkum zájmových skupin stále nabízí možnost hledání nových přístupů, pak o problematice politických hnutí platí předchozí tvrzení dvojnásob. V českém výzkumu politických aktérů se hnutí vyskytují zejména v souvislosti s přechodovými demokratizačními širokospektrálními formacemi typu Občanského fóra nebo Veřejnosti proti násilí, jež působila ve slovenské části federace⁶. Základní premisou výzkumu hnutí a následného hledání rozdílů či definičních znaků ve vztahu k ostatním dvěma typům aktérů zprostředkování zájmů je akceptace takového uskupení jakožto samostatného typu.⁷ V tomto ohledu bude vhodné vycházet primárně z prací německého politologa K. von Beymeho⁸ a polského politologa J. Wiatra⁹. Oba autoři reagovali na fakt, že se v souvislosti s pády komunistických autoritativních režimů ve střední a východní Evropě objevila ve stranických systémech vznikajících demokratických států nová hnutí¹⁰, která se v mnoha ohledech odlišovala od klasických politických stran v západní Evropě.

Protože předchozí část byla věnována hledání rozdílů mezi stranami a zájmovými skupinami, bude vhodné definovat také funkční rozlišení mezi politickou stranou a politickým hnutím. I v tomto případě existuje mezi autory jistá názorová diference a není možné žádnou z definic považovat za obecně platnou a bude se jednat spíše o vymezení odlišujících znaků, stejně jako tomu bylo v případě zájmových skupin a použití kritéria voleb. L. Kopeček (2005a: 12) souhlasí s tezí M. Kubáta (2004: 226), že politická hnutí se vyznačují větším rozsahem forem svého působení (jsou šířeji koncipovaným fenoménem) než strany, které jsou jejich institucionalizovanými strukturami, usilujícími zejména o získání a vykonávání moci.¹¹ Hnutí má pak rozdílně od stran nižší míru organizace, řízení

---

⁶ Není jistě bez zajímavosti, že se fenomén politických hnutí u českých autorů objevuje s různou intenzitou a s odlišnou mírou hloubky analýzy. Lze však konstatovat, že není opomíjen či marginalizován, o čemž svědčí i následující samostatná kapitola. V českém prostředí skutečně neexistuje ani samostatná důkladná komparativní analýza postkomunistických politických hnutí, jelikož většina prací se soustředí na problematiku přechodu k demokracii a vývoje politických nebo stranických systémů jako celků v postkomunistických zemích, pozn. autora.

⁷ Stejnou otázku si kladou P. Fiala s P. Pšejou (1998: 423) a konstatují, že rozlišení mezi politickou stranou a hnutím je např. v případě konstituování českého stranického systému funkční, ačkoliv je problematické zejména z důvodu neexistence obecně akceptované relevantní minimální definice politické strany.

⁸ *Systemwechsel in Osteuropa* (1994).

⁹ *Socjologia polityki* (1999).

¹⁰ K. von Beyme (1994: 306) hovoří o tzv. Forumsparteien (stranách typu fóra).

¹¹ L. Kopeček (tamtéž) však podotýká, že podmínka širšího vymezení oblasti zájmu pouze mechanicky odvozená na základě názvu politického uskupení, jako je např. Slovenské Křesťanskodemokratické hnutí, Německá Křesťanskodemokratická unie nebo Panhelénské socialistické hnutí, nemůže sama o sobě vést ke správnému závěru, zda se jedná o politickou stranu nebo hnutí.

a institucionalizace, což se projevuje v průběhu vývoje hnutí jistými komplikacemi např. v kompetencích a nezdědka vede buď k zániku, nebo přeměně v jinou formu politické organizace. „*Samo politické hnutí je pak formou sociálního hnutí, které je nutné chápat jako hromadné úsilí lidí o realizaci společného cíle, přičemž specifikace politického hnutí v rámci jiných typů sociálních hnutí spočívá v tom, že používá politické metody, tj. usiluje o moc nebo o vliv na její spravování a snaží se tak změnit nebo naopak zachovat či umocnit stávající situaci.*“ (Kubát 2004: 226)¹².

Vznikem tzv. „nových politických hnutí“¹³ ve druhé pol. 20. stol. v souvislosti s etablováním nových postmateriálních hodnot se zabývá také M. Novák (1997: 19-20)¹⁴. Jejich prosazení vysvětluje absencí stran, zaměřujících se na prosazení jednoho konkrétního cíle a usilujících o co nejrozmanitější paletu voličské podpory za cenu vyprázdnění ideologické či programové báze. Podporu podle něho získávají de facto navzdory stranám. Na podobném principu vymezení se vůči klasickým zavedeným politickým subjektům vznikali např. i němečtí zelení, formující se z původního ekologického hnutí. Během 80. let strana Zelených formulovala nejen zcela odlišné ideje a politický program od stávajících stran, ale také zavedla do praxe inovativní přístupy v rámci stranické organizace. K jejich pilířům patřila intenzivní vnitrostranická komunikace mezi vedením a členskou základnou a např. zásada tzv. rotace, jež představovala ústavně sporný mechanismus, kdy se v politických funkcích střídali ve dvouletých periodách vrcholní představitelé strany, včetně poslanců Bundestagu. Ovšem tak jako se postupem času měnil jejich název, proměňoval se i vztah k politickému systému, vnitřní organizace i metoda prosazování politických cílů, z protestního hnutí se vyvinul parlamentní a posléze i vládní subjekt (Kopeček 2005a: 13, Hloušek 2005e: 303-304). Jakkoliv byla situace v postkomunistických zemích specifická (zejména v otázce štěpení komunismus vs. antikomunismus), ukázalo se, že podobný přerod hnutí ve stranu nastal i v případě mnoha přechodových hnutí (např. OF). Podobně uvažuje i M. Novák (1997: 20)¹⁵, když konstatuje, že v momentě, kdy politické hnutí ztratí příležitost vymezovat se proti něčemu starému a musí začít nabízet varianty komplexního řešení problémů různých segmentů společnosti, začne se politizovat a promění se v klasickou politickou stranu.

---

¹² K přičinám vzniku tzv. nových sociálních hnutí viz Rosůlek (2004: 136).

¹³ Jedná se např. o hnutí ekologická, pacifistická, feministická, antirasistická, studentská apod. (tamtéž).

¹⁴ Autor (1997: 19) charakterizuje politické hnutí jako jednu z kategorií nátlakových skupin.

¹⁵ Autor navazuje na práci Úvod do vědy o politice politologa A. Müllera (1991).

L. Brokl (1997: 33)¹⁶ rozlišuje politická (a společenská) hnutí od stran, zájmových skupin, svazů či asociací na bázi odlišně koncipované organizační struktury. Projevuje se u nich absence regulace členství, mechanismu zisku finančních prostředků, způsobu dosažení politických funkcí včetně mechanismu volby vedení a v neposlední řadě se vyskytuje u hnutí jakási kolektivní neodpovědnost. Tato amorfní struktura může mít dříve či později vliv na vnitřní a dokonce i vnější štěpení, které je pak už jen příčinou rozdílně formulovaných ideologií, programů a cílů. Ideovou a programovou nejednoznačnost hnutí dává L. Brokl (1997: 34) do přímé souvislosti s jeho volnou organizační strukturou. Je jí přímo úměrná. Navenek se pak projevuje formou často i protichůdných prohlášení jednotlivých vůdců, pomocí nichž mobilizují svojí podporu uvnitř širokospektrálních hnutí. „*Poskytuje to hnutím nejvyšší míru flexibility, ale současně také jejich nestability. ...Lapidárně může být řečeno, že hnutí mají organizaci, zatímco strany a svazy jsou organizovány.*“ (Rucht In: Brokl 1997: 33). Na otázku z jakého důvodu hnutí vznikají autor odpovídá ve shodě s M. Novákem (viz výše), že se tak děje na základě vytváření protestu. Hnutí v tomto společném úsilí agreguje jednotlivé často i protichůdné zájmové nebo ideové proudy, které se po dosažení primárního cíle, zaměřeného na vytvoření určitého prostoru umožňujícího vlastní emancipaci hnutí jako celku, mohou následně střetnout o prosazení vlastních konkrétních programů. „*Rozpad vítězných hnutí je proto v demokratických poměrech nevyhnutelný. A naopak, vítězné hnutí se může udržet, vytvoří-li režim své monopolní moci nebo vytvoří-li situaci celkového ohrožení, nepřátelského obklíčení, případně vyvolá-li válku s okolními systémy.*“ (Brokl 1997: 33). Tato podmínka je vskutku klíčová a vytváří zřetelnou dělicí linii mezi demokratickými a nedemokratickými režimy. Zatímco demokratické režimy zavádějí fungující principy demokratického vládnutí, fungující demokraticky volené instituce, u totalitních, autoritativních či hybridních režimů je tomu naopak.

Zřejmě s nejdokonalejší typologií politických hnutí přišel polský profesor politické sociologie J. Wiatr (1999: 261-267), na něhož navazuje M. Kubát (2004: 226-227). Politická hnutí lze obecně rozdělit podle tří kritérií do stejného počtu vzájemně kombinovatelných typologií. První z nich zkoumá sociální strukturu, na níž je hnutí vázáno, druhá se zabývá vztahem k politickému systému a třetí klasifikace charakterizuje vnitřní organizaci.

---

¹⁶ Autor pracuje s konceptem německého profesora sociologie D. Ruchta, který představil v publikaci *Parteien, Verbände und Bewegungen als Systeme politischer Interessenvermittlung* (1991). Struktura a typologie intermediárních aktérů viz příloha č. 1 a 2.

Jestliže oba autoři tvrdí, že politická hnutí jsou podmnožinou sociálních hnutí, platí, že se základna obou typů hnutí skládá z určité sociální skupiny, resp. třídy. Politické hnutí může být tvořeno buď jednou konkrétní sociální skupinou či třídou, nebo více společenskými skupinami (třídami). Může existovat i hnutí, jehož základem je také určitá sociální skupina (třída), které ovšem pouze předstírá, že zastupuje její zájmy a zneužívá její podpory ve svůj prospěch. Z hlediska postoje vůči systému lze rozlišit konzervativní, reformátorská, revoluční a protirevoluční politická hnutí. První z nich mají za cíl blokovat principiální změnu systému, druhá požadují zásadní obměnu parametrů systému, avšak nikoliv jeho odstranění, třetí v pořadí jmenovaná chtějí uskutečnit demontáž starého systému a nahrazení novým¹⁷. Protirevoluční politická hnutí si kladou za cíl taktéž svrhnout stávající systém nastolený reformátorským nebo revolučním hnutím. Podle stupně vnitřní organizace rozlišují autoři (Kubát 2004: 227, Wiatr 1999: 264) spontánní politická hnutí, slabě a silně organizovaná¹⁸, která se liší mírou vnitřní organizace a dobou svého působení. Silně organizovaná hnutí pak téměř splývají s politickou stranou a jejich existence bývá dlouhodobější.

2.2. Úloha hnutí v přechodech k demokraciím ve střední a východní Evropě

Politická hnutí se objevila v prostoru středovýchodní Evropy v souvislosti s procesy směřujícími k pádu komunistických režimů a vlád reprezentovaných představiteli komunistických stran. Konkrétní faktory, ale i ty obecné (např. mezinárodní souvislosti), které zapříčinily systémové změny v komunistickém bloku, budou uvedeny u jednotlivých zemí zvlášť. Předmětem této kapitoly nebude problematika teoretických přístupů politické tranzitologie, nýbrž především otázka demokratické konsolidace, závěrečné fáze přechodu od komunistických režimů k pluralitním demokraciím (Vodička 2003b: 325).¹⁹ Konsolidace probíhá obvykle ve čtyřech oblastech politického systému, děje se tak paralelně, avšak liší se v délce trvání procesu. Jedná se o konsolidaci konstituční (ústava a demokratické instituce, volební systém), reprezentativní (stabilizace stranického systému a vytvoření zájmových skupin), konsolidaci projevů neformálních politických skupin (armáda, finanční skupiny,

---

¹⁷ Do této kategorie lze logicky zařadit přechodová politická hnutí ve střední a východní Evropě, pozn. autora.

¹⁸ Proměna ze spontánně vzniklého hnutí v politickou stranu (či spíše strany) bude velmi dobře patrná např. na vývoji vnitřní organizace OF, pozn. autora.

¹⁹ První fází je liberalizace, druhou demokratizace režimu (O'Donnell, Schmitter; Przeworski In: Vodička 2003: 325). Specifikace prvních dvou etap přechodu k demokracii v Československu blíže viz Dvořáková, Kunc (1994: 133).

vlastníci, radikální hnutí atd.) a nakonec konsolidaci občanské společnosti (a politické kultury), která je na předchozích třech fázích přímo závislá a reaguje na jejich vývoj (Merkel In: Vodička 2003b: 311-312, 325). Z toho vyplývá, že politické strany a jejich systémy tvoří jednu z klíčových podmínek demokratické konsolidace. M. Kubát (2003: 74) navíc zmiňuje i dle něho rozšířený politologický názor, „že přechod k demokracii nebyl ani tak podnětem k rozvoji stran, ale že to byly naopak samotné strany, které tento proces ovlivnily či mu přímo dominovaly“. Jak se ukazuje na vývoji konkrétních postkomunistických zemí, lze tuto hypotézu úspěšně potvrdit. Jinak je tomu ovšem dle autora (tamtéž) u konstatování, že míře úspěšnosti demokratické konsolidace přímo odpovídá síla politických stran²⁰ a stabilita stranických systémů. Obecně platí, že silnější politické strany a stabilnější stranické systémy napomáhají konsolidaci demokracie více než ty slabé a nestabilní, avšak takový vývoj v obou případech nevyklučují. Tento jev je důsledkem přerušené kontinuity ve vývoji stranických systémů postkomunistických zemí a to ještě v lepším případě. Tam, kde vznikaly strany převážně na „zelené louce“, je situace ještě složitější. Jak upozorňuje M. Kubát (2003: 82-84), rozdíly v ideové a organizační stabilitě pravicových a levicových postkomunistických stran v regionu středovýchodní Evropy jsou značné. Pravice to měla v tomto srovnání pochopitelně o mnoho složitější, jelikož se musela kompletně od základů zformovat. Institucionální nestabilita pravicových stran pak souvisí mimo jiné i se způsobem jejich vzniku²¹, který byl např. v Polsku nebo Maďarsku zcela odlišný. Rozdíly ve vývoji stranických systémů, ale i průběhu konsolidace demokratických režimů České republiky, Slovenska, Polska a např. pobaltských zemí jsou zjevné. Podstatným způsobem zasahovala do vývoje stranických systémů také široká nedůvěra k politickému stranictví, zdiskreditovanému komunistickými autoritativními systémy.²²

Po pádu komunistických režimů vznikaly nebo obnovovaly politické strany a hnutí svoji činnost čtyřmi způsoby. Strany vznikaly jako nové (nebo se posléze odštěpovaly z hnutí), nebo se z komunistických stran transformovaly v postkomunistické. Některé strany navazovaly na svoje působení z období před nastolením nedemokratických režimů a v posledním případě se jednalo o subjekty

---

²⁰ Silou resp. slabostí politických stran se rozumí jednak vztah mezi členskou základnou, vedením a organizací strany, ale taktéž vazba na voličský elektorát (Kubát 2003: 78).

²¹ Autor (2003: 84-85) uvádí, že vyšší míru stability vykazují strany vzniklé nezávisle na širokospektrálních hnutích, což platí i o znovu obnovených tradičních stranách. Zatímco maďarské politické strany vykazovaly vyšší míru stability v čase (neexistovalo tam jedno širokospektrální hnutí či fórum), jiná situace panovala v Polsku, kde z politického hnutí Solidarita postupně krystalizovala řada slabě profilovaných postsolidaritních subjektů a jejich působení ve stranickém systému se ukazovalo jako epizodní.

²² L. Kopeček (2005b: 522) dodává, že za nejméně konsolidované středoevropské stranické systémy lze do té doby považovat polský a slovenský. O fenoménu českého antistranictví blíže v kap. 2.4.

vznikající v opozici navzdory vládnoucím komunistickým stranám, avšak neparticipující na širokospektrálních hnutích typu fóra (Kubát 2003: 75-76). Z hlediska oblasti zájmu této práce se pochopitelně nabízí soustředit pozornost zejména na první skupinu stran, ačkoliv nebude možné ani žádoucí opomenout vývoj i ostatních typů subjektů, které vstupovaly do interakcí s nově se utvářejícími hnutími nebo jejich vývoj přímo ovlivňovaly. Předchozí typologie je užitečná ovšem i z jiného důvodu, jelikož umožňuje vymezit okruh zemí středovýchodní Evropy vhodný pro komparativní analýzu. Jestliže se především soustředíme na problematiku zrodu stranických systémů a s ním související zrod, vývoj a případně i rozpad a zánik širokospektrálních opozičních politických hnutí v zemích středovýchodní Evropy, bude nutné zvolit vhodný soubor států, jenž umožní co nejlépe vystihnout podobnosti a odlišnosti jejich vývoje. Cílem analýzy pak bude formulovat společné znaky fenoménu hnutí („nestranických“ fór) a pokusit se pomocí nich nejen vytvořit určité společné charakteristiky těchto přechodových subjektů, ale i popsat rozdíly jejich působení v zemích zkoumaného regionu.

Jak již bylo uvedeno v kap. 2.1.2., zřejmě jako jeden z prvních zahraničních autorů se komplexně o fenoménu stran (hnutí) typu fóra zmínil německý politolog a teoretik stranických systémů K. von Beyme (1994: 306-307), který spatřuje více důvodů vysvětlujících jejich silné výchozí postavení ve východní Evropě. Jednalo se o méně organizovanou a tím i politicky aktivní politickou opozici fungující (resp. nefungující) v podmínkách státem řízeného socialismu (ve srov. např. s frankistickým režimem)²³, dále zmiňuje počáteční dostředivé tendence opozičních skupin v důsledku absence znalosti praxe politických strategií v období přechodu k demokracii a také dodává, že se fóra stala jakýmsi jednotčícími organizačními přívěsky občanské společnosti, jež nechtěla připustit jakoukoliv změnu nastolených demokratizačních změn. Na K. von Beymeho navázal např. i L. Kopeček (2005a: 13), který uvádí, že postkomunistické širokospektrální zastřešující strany či hnutí typu fóra „*měly podle názoru některých svých lídrů představovat trvalé politické aktéry, a dokonce snad určitý nový politický model přenosný do západoevropského prostředí*“. Procesy, které tomuto ideálu²⁴ nakonec zabránily ve všech sledovaných postkomunistických zemích, budou jedním z charakteristických rysů jejich nově vznikajících stranických systémů. Politická hnutí

---

²³ Zajímavé srovnání mezi španělským a československým politickým systémem v procesu přechodu k pluralitě politických stran předkládá J. Kunc (1996: 12-13).

²⁴ V českém prostředí formulovanému např. V. Havlem, podrobně viz kap. 2.4.

představovala dočasný fenomén, ovlivněný mimo jiné především postupně se rozmáhajícím se názorovým pluralismem ideově či ideologicky odlišně zakotvených členů, který se projevil v mnoha případech již před prvními svobodnými volbami (Kopeček 2005a: 13). Ty se staly mimo jiné v zemích středovýchodní Evropy jakýmsi plebiscitem o budoucím směřování celé společnosti a byly také proto vnímány různými heterogenními skupinami v širokospektrálních hnutích jakožto prostředek k další emancipaci, nikoliv jako konečný cíl jejich konání. Jakmile zmizel společný nepřítel v podobě silné komunistické strany, nastal zpravidla pozvolný rozpad opozičních hnutí.

Z hlediska komparace politických hnutí ve zkoumaném regionu středovýchodní Evropy se jeví jako nejvýhodnější zařadit do analyzovaného souboru co nejreprezentativnější okruh států. L. Kopeček (2005a: 13) ve svém výčtu zemí, kde podobná širokospektrální hnutí působila, uvádí české země (Občanské fórum - OF), Slovensko (Veřejnost proti násilí - VPN), Polsko (Solidarita), Maďarsko (Maďarské demokratické fórum – MDF) a litevský Sajūdis. Při podrobnějším výzkumu nově vznikajících stranických systémů se však ukazují určité odlišnosti, které výrazně napomáhají jednak analyzovat způsob vzniku a charakteristiku širokospektrálních politických hnutí, ale zároveň i definovat celkovou strukturu všech opozičních subjektů, často se utvářejících paralelně vůči jednoduté opoziční formaci. Na tuto skutečnost upozornil M. Kubát (2003: 75), jenž hovoří o zvláštním fenoménu „nestraničského fóra“, což byla „*hnutí, která integrovala antikomunistické síly (ještě ne strany) bez ohledu na politickou orientaci, protože jejich jediným cílem bylo porazit komunistickou stranu*“. Ve výčtu zemí, kde podobná střešková hnutí působila, pak uvádí Československo (OF a VPN), polskou Solidaritu, litevský Sajūdis, Lotyšskou a Estonskou Lidovou frontu. Na první pohled překvapivě došlo k oddělení Maďarského demokratického fóra, které bylo autorem (tamtéž) označeno za jeden z relevantních, avšak nikoliv dominantních opozičních subjektů. Druhým zvláštním případem je Slovensko, řazené některými autory do regionu střední Evropy (např. Hloušek, Kopeček 2010: 18). Jak ukazuje srovnávací analýza vzniku politických hnutí ve vybraných zemích středovýchodní Evropy zejména ve vztahu k formujícím se stranickým systémům, byla Kubátova úvaha správná. Cílem analýzy bude nejen popsat vývoj stranických systémů v době rozpadu komunistického bloku, ale zároveň pokusit se definovat širší okolnosti vzniku opozičních formací a důvodů jejich následného štěpení či rozpadu.

2.2.1. Politická hnutí ve středovýchodní Evropě z hlediska typologie stranických rodin

Ačkoliv by se mohlo na první pohled jevit, že ústředním tématem práce je pouze charakteristika institucionální báze politických hnutí, neméně důležitou složku výzkumu tohoto fenoménu tvoří hledisko ideologicko-programové. Tento základní dvojí přístup ve zkoumání politických stran a hnutí se projevuje v politické vědě v přístupech celé řady teoretiků. Jak doplňují V. Hloušek a L. Kopeček (2010: 11-13), aplikace ideologického a programového hlediska byla v politologickém výzkumu značně opomíjena (dokonce i v západoevropské tradici) a může skýtat v prostoru střední Evropy²⁵ značná úskalí. Vývoj politických stran a hnutí v tomto regionu probíhal v 90. letech 20. stol. odlišně než v západní Evropě a jednou z důležitých otázek výzkumu se stala problematika kontinuity resp. diskontinuity stranických systémů. Politické strany často pouze předstíraly ideologické ukotvení a často se chovaly pragmaticky. „*Situace byla o to komplikovanější, že nově vzniklé strany jen těžko hledaly své zakotvení v sociální sféře, která byla velice málo strukturovaná a obtížně z ní vycházely podněty pro sféru politiky.*“ (Dvořáková 2004: 11). Postkomunistická společnost neměla pochopitelně vybudovaný vztah k politickému stranictví, natož alespoň obecné povědomí o ideologickém nebo ideovém základu vznikajících politických subjektů. Tento fakt nahrával v počáteční fázi i širokým „nestranickým“ hnutím, jejichž lídři často využívali obecného pronárodního kursu ve svůj prospěch a více či méně vědomě tím bránili přirozené pluralitě a politickému konfliktu zejména v první fázi transformace politických systémů. Jak dodává V. Dvořáková (2004: 12), rozštěpení širokých antikomunistických hnutí pak bylo logickým rozuzlením nejen ideologické profilace lídrů, ale často také důsledkem jejich mocenského boje.²⁶ Nikoliv nadarmo nazval americký politolog M. G. Roskin (In: Hloušek, Kopeček 2010: 25) tato přechodová hnutí „broad-catchalls“, čímž trefně pojmenoval jejich ideologickou nejednotnost. J. Bureš a P. Just (2010:58) pro zajímavost uvádějí, že OF na počátku tvořilo čtrnáct samostatných stran a hnutí, zahrnujících širokou škálu ideologických proudů (reformní komunisty, sociální demokraty, křesťanské demokraty, neoliberaly, disidentské skupiny a ekology. Slovinská Demokratická opozice Slovinska (DEMOS) v sobě sdružovala sedm opozičních formací (křesťanské demokraty, liberály, zelené a agrárníky). Polská Solidarita se taktéž skládala z nejrůznějších sociálních

---

²⁵ To platí nepochybně také o pobaltských státech, východní Evropě a balkánských zemích, pozn. autora.

²⁶ Jak ukazuje příklad rozštěpení polské Solidarity, v polském stran. systému docházelo dokonce i k opačnému procesu sjednocování postsolidaritních subjektů z velmi pragmatických důvodů (tamtéž).

a politických skupin, jako byli hornické a zemědělské svazy, odbory, náboženští konzervativci či opoziční intelektuálové. A dále konstatují (tamtéž), že na podobném principu byla organizována i další hnutí v tomto prostoru.

Všechny zmíněné okolnosti postavili odborníky na výzkum politických stran a systémů před otázkou, zda a jakým způsobem je možné přenést, vytvořit zcela originální anebo i v některých případech modifikovat určitou kategorizaci ideologicko-programového profilu politických stran a hnutí v nově se konstituujících demokraciích střední a v určitých případech východní Evropy (např. Pobaltí). P. Fiala s M. Strmiskou (2002: 13) zdůrazňují, že právě velmi „*zajímavé téma studia v tomto kontextu představuje proces utváření a reprodukce ideově-politických a politicko-organizačních profilů jednotlivých stran a s nimi přímo či nepřímo spjatých dispozic těchto stran pro určité role v rámci příslušných stranických soustav a v politických systémech. Jinak řečeno, jedná se o problematiku identity politických stran a s touto identitou spjatých zdrojů ideově-programové legitimace a volební mobilizace.*“ K analýze původu politických stran a hnutí bude využito konceptu stranických rodin, za jehož zakladatele jsou považováni D. L. Seiler (1980) a K. von Beyme (1982). Cílem následujícího výkladu nebude podrobné rozdělení politických stran a hnutí ve zkoumaných zemích do konkrétních stranických rodin. Primárně se bude jednat o pokus analyzovat teoretická východiska vytváření typologií stranických rodin, přičemž důraz bude kladen na kategorizaci přechodových politických hnutí, jejichž existence nikoliv nepodstatně ovlivňovala vznik typologií mnoha autorů.

Základní otázkou, zda je možné aplikovat koncept stranických rodin v prostoru středovýchodní Evropy, zodpověděl polský politolog A. Antoszewski (In: Hloušek, Kopeček 2010: 14), když předložil čtyři důvody, vedoucí ke kladným závěrům. Je to jednak koncept nejpoužívanější, ideologické rozdělení stran na ose levice a pravice má i v tomto prostoru značnou relevanci pro voliče i strany, třetím důvodem je fakt, že velká většina stran se ztotožňuje s určitou ideologií a v poslední řadě došlo dle autora k situaci, kdy nynější evropské frakce stran v Evropském parlamentu našly svůj předobraz ve stranických rodinách.

Poměrně zásadní průlom ve zkoumání stranických rodin politických stran v západní Evropě přinesla práce K. von Beymeho, který za pomoci využití teorie konfliktních štěpení tzv. cleavages (S. Rokkan, 1967)²⁷ formuloval na základě vývojového kritéria

---

²⁷ Blíže k využití konceptu konfliktních linií v zemích bývalého východního bloku viz Kopeček (2005a:27-30) nebo Novák (1999: 135-138).

devět stranických rodin: komunistické, dělnické (socialistické), křesťansko-demokratické, liberální a radikální, agrární, konzervativní, extrémně pravicové, ekologické a regionální a etnické. Tyto rodiny nazýval příznačně „duchovními rodinami“ a jejich duchovní blízkost odvozoval nejen od okolností historického vzniku, ale především od společné ideologie, hodnot, norem a sdílených programových zásad a přístupů (Beyme In: Hloušek, Kopeček 2010: 16-17).

Von Beymeho výzkum přesunul ohnisko zájmu na zač. 90. let 20. stol. i do prostoru nově se utvářejících stranických systémů v zemích, kde se zhroutil komunistický režim. Kromě toho, že formuloval základní charakteristiky stran typu fóra (Forumsparteien), pokusil se také postihnout dynamiku měnících se postkomunistických stranických systémů a do své původní typologie západoevropských stranických rodin implementovat přechodová hnutí. Modifikací původní typologie vznikla nová, která v sobě zahrnovala rodinu stran (hnutí) typu fóra, křesťansko-demokratické strany, liberální (liberálně-konzervativní), sociálně-demokratické, reformně komunistické, ekologické, nacionalistické, etnické a regionální strany a funkční skupiny (např. agrární strany), (Beyme 1994:298-299, Hloušek, Kopeček 2010: 17). Na von Beymeho koncept navázal i britský politolog P. G. Lewis (2000: 49-59, jenž vytvořil následující typologii, do níž zařadil strany: nástupnické komunistické, sociálně-demokratické, liberální a tržně orientované konzervativní, etnické, agrární, křesťansko-demokratické a tradičně konzervativní a nacionalistické. Jak je z výčtu patrné, autor odlišně od Beymeho vyčlenil kategorii hnutí (movement), jelikož je považoval za zvláštní předstranickou formu politické organizace (Lewis 2000:52-54; Fiala, Strmiska 2002: 15). K jeho typologii se nicméně postavili negativně např. P. Fiala s M. Strmiskou (2002: 16-22) nebo V. Hloušek a L. Kopeček (2010: 17-18). Všichni uvedení autoři argumentují nízkou mírou nadčasovosti (přílišná snaha o hledání vazeb mezi hnutími a nástupnickými subjekty bez ohledu na jejich vývoj) a nejasně vytyčeným souborem kritérií, použitých k přiřazení stran do konkrétní stranické rodiny. V neposlední řadě vytýkají Lewisovi značně problematicky formulovanou skupinu postkomunistických a tradičně-konzervativních a křesťansko-demokratických stran. Maďarský politolog A. Ágh (1998: 122) shrnuje význam aplikace západoevropských typologií (na postkomunistické systémy stran) jako převážně užitečný a nevyhnutelný, přičemž uvádí následující typy rodin: komunistické, socialistické, ekologické, liberální, religiózní, konzervativní, agrární, nacionalistické, etnické a ostatní. Autor si je ve svém výkladu vědom řady úskalí, které tento postup v sobě skýtá. Vývoj stran v postkomunistické

Evropě ho vedl k optimistickým závěrům týkajícím se sblížení ideologických profilů a organizace stran v západní a středovýchodní Evropě²⁸ (výjimku ovšem tvořily balkánské státy). Politická hnutí (movements) považuje A. Ágh (1998: 103) za specifické typy politických organizací ve středovýchodní Evropě, na základě jejichž soutěže vznikaly stranické systémy. K jejich pozici uvnitř systémů stran dodává (tamtéž), že se jednalo o nestabilní a měnící se politický fenomén, reprezentující téměř ideáلتypické a originální souznění společnosti a strany, nikoliv však vhodný k plnění rolí politických stran uvnitř soutěživých stranických systémů. I tento prvek nestability či určité spontánnosti vysvětluje fakt, že autor o hnutích neuvažuje jako o samostatné rodině politických stran.

2.2.2. Vývoj politických hnutí ve středovýchodní Evropě a jejich vliv na vznikající stranické systémy

Do souboru států, které jsou v této práci zahrnuty do srovnávací analýzy etablovujících se stranických systémů a vlivu politických hnutí na jejich vytváření, bylo zařazeno Polsko, Maďarsko, Slovinsko, Litva, Lotyšsko a Estonsko. Problematika OF (okrajově i VPN) a zrodu českého stranického systému je pak podrobně zpracována v následujících kapitolách. Pro analýzu vybraných fenoménů byla zvolena škála poměrně blízkých případů zemí střední a východní Evropy, která odpovídá již uváděnému výběru zemí (včetně přechodových hnutí) M. Kubáta (2003:75). Do analýzy nejsou zahrnuty balkánské země, ačkoliv je v tomto místě vhodné zmínit fakt, že širokospektrální politická hnutí nebyla ani v tomto prostoru výjimkou (Ágh 1998: 104). Vývoj stranických systémů byl ovšem v tomto prostoru natolik odlišný, že se odrážel nejenom v kvalitě demokratizačních změn a demokratické konsolidaci, ale v mnoha případech nevedl ani ke vzniku prvků stabilních politických stran natož systémů. Politická hnutí v tomto prostoru plnila zakladatelskou roli buď se značným zpožděním, anebo jejich působení k pozitivním demokratizačním změnám v rámci politických systémů nevedlo vůbec. Jednalo se tak o metodologicky poměrně odlišné spektrum zemí, které nebude pro účely této práce zohledněno.

2.2.2.1. Polská Solidarita

Období destabilizace a pádů komunistických autoritativních režimů ve středovýchodní Evropě je nerozlučitelně spjato s polskou Solidaritou. V létě roku 1980

---

²⁸ Nejblíže se tomuto ideálu blížily politické strany v Maďarsku, Polsku, českých zemích a Slovinsku (Ágh 1995: 123).

došlo v srdci polského odborového hnutí, přístavu Gdaňsk, k uzavření dohod mezi organizovanou polskou opozicí a komunistickou vládou. Odborové hnutí Solidarita mělo hlubší kořeny v dělnickém stávkovém hnutí v 70. letech 20. stol. a v r. 1980 bylo de facto legalizováno jakožto masové opoziční hnutí, reprezentující velkou část polské společnosti.²⁹ Mezi budoucími požadavky hnutí, které se odrážely v jeho širokém ideovém zázemí (levice, liberální a konzervativní skupiny), se objevovaly principy demokratického socialismu v podobě zavádění dělnických samosprávných organizací až po radikální rekonfiguraci celého politického systému a prosazení demokratických institucí a tržní ekonomiky. Tento emancipační proces trval do prosince 1981, kdy byl razantně přerušen generálem a pozdějším prezidentem V. Jaruzelskim. Jednání obou dominantních aktérů je nutné chápat v rámci mezinárodních souvislostí, zasazených do specifík vztahu polské společnosti vůči sovětské moci. Přestože se komunistický režim snažil zpočátku všemožně bránit ztrátě dominantního vlivu, zejména ekonomické (v Polsku byla poměrně vážná hospodářská situace) a mezinárodněpolitické konotace v druhé pol. 80. let³⁰ zapříčinily opětné znovuvzkříšení Solidarity a nakonec vyústily k prosazení reformního křídla polských komunistů³¹ a v jednání s opozicí o podílu na moci za prostřednictví části katolické církve (Mlejnek 2004b: 17-18).

V období do února do dubna 1989 se konala jednání u „kulatého stolu“, která vyústila v dohodu mezi vládnoucím režimem a opozicí na konání tzv. kontraktových voleb v červnu 1989 za využití dvoukolového většinového systému.³² Jejich podstatou se stala dohoda, že 65% Sejmu obsadí vládnoucí Polská sjednocená dělnická strana (PZPR) spolu se svými satelity³³ a zbylou část reprezentanti opozice. Volby do nově vytvořené druhé komory, Senátu, se pak měly konat zcela soutěživě. Solidarita mobilizovala voličskou podporu na bázi dvou faktů, jednak prezentovala svoji legitimitu na základě opoziční činnosti v předchozím období a zároveň (podobně jako OF) prezentovala volby jakožto referendum o podobě budoucího politického systému. V čele hnutí stál u veřejnosti populární vůdce Solidarity Lech Wałęsa, pozdější první nekomunistický prezident. Solidarita se vymezila i vůči jiným opozičním seskupením

---

²⁹ Solidarita (celým názvem Nezávislý samosprávný odborový svaz) představovala organizované, masové a antistranické politické hnutí v podobě odborového svazu, které nemělo do r. 1988 v komunistických režimech v Evropě žádný precedens. „*To je významná okolnost, která odlišuje Polsko od všech ostatních států východní Evropy.*“ (Antoszewski, Herbut, Sroka 2003: 105).

³⁰ Antoszewski, Herbut, Sroka (2003: 106) uvádějí, že zlomovým bodem v liberalizaci režimu se stalo propuštění politických vězňů v r. 1986, jež bylo důsledkem situace, kdy vládnoucí režim pochopil neúčinnost zavedení represí vůči Solidaritě a odpor polské veřejnosti vůči těmto krokům.

³¹ na radikální změny uvnitř Polské sjednocené dělnické strany (PZPR) mělo vliv i nastolení vojenského režimu v r. 1981. Po otřesech ve vedení PZPR a postupném utlumení represí vůči opozici došlo k prosazení pragmatických struktur strany a oslabení ideologie (Kopeček 2005b: 504).

³² Výsledky voleb do polského Sejmu viz příloha č. 3 a 4.

³³ Jednalo se o Demokratickou stranu (SD), Sjednocenou lidovou stranu (ZSL) a třem oficiálním katolickým organizacím (Kopeček 2005b: 504-505).

(zejména Konfederaci nezávislého Polska) a jako garant dohod u kulatého stolu se postavila komunistickému bloku. V prvním kole získalo Občanské hnutí Solidarita všechny pro ně vyhrazené poslanecké mandáty³⁴ a většinu křesel v Senátu, přičemž ve druhém kole se poměr v Senátu vyšplhal na neuvěřitelných 99 % vítězných solidaritních kandidátů (ze 100 členů). Drtivé vítězství v jinak kompetenčně nepříliš silném Senátu mělo jednak symbolický význam, ale i praktický, který se projevil v podobě destabilizace PZPR a následné volbě prezidenta. V červenci téhož roku byl do nově vzniklého úřadu prezidenta zvolen oběma komorami parlamentu na základě dohod generál V. Jaruzelski. Stalo se tak převahou pouhého jednoho hlasu, což plně vypovídalo o síle jeho mandátu a Jaruzelski ve funkci setrval pouhý rok (Kopeček 2005b: 505-506).

Následné sestavování vlády probíhalo v Polsku v duchu logiky úvah z článku polského opozičního intelektuála A. Michnika s názvem „*Váš prezident, náš premiér*“ (Mlejnek 2004b: 22). Po vlně odporu vůči prvně jmenovanému komunistickému premiérovi Kiszczakovi byl do funkce zvolen představitel solidaritního tábora první nekomunista v čele vlády T. Mazowiecki a Kiszczak se stal ministrem vnitra. Vládu tvořila velká koalice Solidarity, PZPR, ZSL a SD v poměru 11:4:4:3. Jakkoliv se zpočátku zdálo, že v postkomunistickém kontextu znamenal polský vývoj velký pokrok k demokratizaci, postupně se začaly jevit prodemokraticky zvolené hybridní orgány polského politického systému jako brzda. „*Uspíšení pádu komunismu v celé Evropě i v samotném Polsku nakonec dohody od kulatého stolu, rozhodně jejich politickou část, záhy zpochybnilo ještě daleko více než výsledek červenových voleb - události zkrátka získaly novou dynamiku*“ (Mlejnek 2004a)³⁵.

Předchozí poměrně detailní rozbor událostí je velmi podstatný pro pochopení situace uvnitř Solidarity, jež po převzetí faktické spoluodpovědnosti za vládu začala procházet vnitřním štěpením. Došlo k vytvoření prostoru pro následný ideový střet dvou koncepcí (označovaný jako „válka nahoře“), který vyvrcholil přímými prezidentskými volbami v prosinci 1990 a vítězstvím L. Wałęsy. Byl to právě on, kdo ze své pozice „třetího vzadu“ zpochybňoval relevanci dohod mezi komunisty a opozicí a požadoval razantnější postup ve vyrovnání s minulostí. Obratně tak využil Mazowieckeho složité strategické pozice a de facto ho zmíněným vítězstvím odstavil i od premiérského křesla,

---

³⁴ J. Mlejnek (2004b: 20-21) pro upřesnění uvádí, že kandidáti Solidarity nejenom že obsadili 161 ze 460 mandátů v Sejmu (a v I. kole drtivou většinu, nikoliv vše), ale zároveň se podařilo opozici „přetáhnout“ na svoji stranu zvolené kandidáty satelitních stran a dokonce ovlivnit ve svůj prospěch i některé reformisty z řad PZPR. Poměr hlasů v Sejmu pak činil 37,6: 35 a role „pantové strany“ připadla kandidátům konvertujících satelitních subjektů.

³⁵ Dostupné na: <http://www.revuepolitika.cz/clanky/688/leto-1989-posledni-triumf-solidarity>, ověřeno 15.6.2011.

na něž posléze rezignoval a byl nahrazen vládou K. Bieleckého z Liberálnědemokratického kongresu (KLD) (Kopeček 2005b: 507-508).

Předchozí uvedení KLD jako vládní strany jasně předurčuje fakt, že začal nezvratný proces štěpení Solidarity. Nejen pro období počátku pluralitní demokracie, ale i pozdější vývoj stranického systému v 90. letech se staly charakteristickými dva tábory politických stran, postkomunistických a postsolidaritních. Mezi nejvýznamnější nástupnické subjekty se řadila Wałęsu podporující Dohoda středu (PC) bratří Kaczyńských a Křesťansko-národní sjednocení (ZChN). Značná část členů solidaritního Občanského parlamentního klubu pak vytvořila Občanské hnutí – Demokratickou akci (ROAD), podporující kandidaturu a program T. Mazowieckého.³⁶ Následným sloučením s Fórem demokratické pravice (FPD) vznikla Demokratická unie (UD), která v r. 1994 sloučením s KLD vytvořila Unii Svobody (UW) (Kopeček 2005b: 507).

V postkomunistickém táboře došlo po rozpadu PZPR v lednu 1990 ke vzniku Sociální demokracie Polské republiky (SdRP), která utvořila před parlamentními volbami v r. 1991 koalice levicových sil Svaz demokratické levice (SLD) v čele s pozdějším prezidentem A. Kwaśniewskim. Poměrně úspěšnou transformací pak prošla i satelitní ZSL, jež se přejmenovala na Polskou lidovou stranu (PLS) (Kopeček 2005b: 508).

Velmi nestabilní politické prostředí bylo na jaře 1991 navíc značně ovlivňováno sporem nového prezidenta a Sejmu o podobu volebního zákona, jehož řešením se stala dohoda na velmi proporrčním volebním mechanismu. K nepříliš šťastně zvolenému volebnímu systému se negativně přidal fakt nízké volební účasti a výsledkem byl vysoce fragmentovaný Sejm. Celé následující volební období pak paralyzovala vládní nestabilita velmi diferentních koalic a také postupující štěpení politických stran a hnutí. První vláda, vedená J. Olszewskym z PC, byla sesazena po vleklých sporech s prezidentem L. Wałęsou. Druhá vláda H. Suchocké (UD) skončila vyslovením nedůvěry, které vzešlo z popudu parlamentního klubu odborového svazu Solidarita. Prezidentovi pak nezbylo, než rozpustit Sejm a vypsát nové volby. Solidarita tak sama ukončila etapu vládnutí postsolidaritních subjektů a umožnila rychlý nástup postkomunistů k moci, potvrzený následnými volbami (Mlejnek 2004b:28, Kopeček 2005b: 510). Volební období let 1993 – 1997 je pro účely

---

³⁶ PC integrovala liberálně-konzervativní a křesťansko-demokratický ideový proud a jejímu programu dominoval požadavek striktního vyrovnání s komunistickou minulostí, konzervativní hodnoty a razantní privatizace. Naproti tomu ROAD preferovala sociálně-liberální politický program, odklon od nacionalismu, pomalejší tempo reforem a stavěla se za požadavek T. Mazowieckého vytvořit „tlustou čáru“ za minulostí (Antoszewski, Herbut, Sroka 2003: 110).

zkoumání štěpení v rámci postsolidaritních subjektů neméně zajímavé jako předchozí, ačkoliv nově uzákoněný volební systém přinesl výraznou racionalizaci ve složení dolní komory parlamentu. Stalo se tak ovšem zejména na úkor postsolidaritních stran, z nichž se do Sejmu dostaly jen UD a nově vzniklá Unie práce (UP), jež vznikla v r. 1992 a představovala sociálnědemokratický proud. Těsně před volbami pak došlo k založení Nestraničského bloku pro podporu reforem (BBWR), který měl za cíl podporovat zejména prezidenta Wałęsu a jeho politické a ústavní vize. Ten se již během předchozího období rozešel s představiteli a svými původními podporovateli z PC (Kopeček 2005b: 511). Pro doplnění je třeba dodat, že koalice dvou vítězných subjektů, SLD a PLS, vládla s určitými proměnami po celé období čtyř let a to i přes soustavně trvající spory s prezidentem Wałęsou (do r. 1995, kdy byl poražen a hlavou státu se stal levicový kandidát A. Kwaśniewski)³⁷.

Období prezidentství L. Wałęsy pak mělo podle J. Mlejnika (2004b: 34, 36) bezprostřední vliv na konečný návrh a přijetí nové polské ústavy referendem na jaře 1997, jež mimo jiné oslabila na základě zkušeností s Wałęsovým pojetím výkonu funkce pravomoci prezidenta.

Parlamentní volby, konané v září r. 1997, přinesly velký zlom v kontinuálním procesu štěpení polského pravicového postsolidaritního tábora. Pod taktovkou lídra odborového svazu Solidarita M. Krzaklewskiho vznikla Volební akce Solidarita (AWS), která v sobě integrovala kolem čtyřiceti poměrně programově diferentních politických subjektů (ZchN, PC, část BBWR, Konfederaci nez. Polska³⁸ a další). Mezi úspěšnými postsolidaritními subjekty byla i liberální UW a nově založené Hnutí obnovy Polska (ROP) J. Olszewského, který v r. 1993 opustil PC a před volbami se ostře vymezil vůči nedůsledné dekomunizaci Polska. AWS získala ve volbách do dolní komory 206 ze 460 mandátů a spolu s UW sestavila středopravicovou vládu s UW J. Buzka³⁹ (AWS) (Kopeček 2005b: 512-514). Výsledek voleb sice ukázal, že se polský stranický systém konsolidoval a koncentroval i na pravé části politického spektra, ovšem ke stabilizaci pravicových politických stran opět nedošlo, jak ukázaly volby v r. 2001 (Antoszewski, Herbut, Sroka 2003: 115, 142). Zatímco polská levice se sjednotila (část postsolidaritní UP a SLD), v druhé části spektra nastal pod tlakem nesourodé koaliční spolupráce a klesajících preferencí trend rozštěpení AWS a její následné marginalizace. K rozpadu

---

³⁷ J. Mlejnek (2004b: 33) nazval tuto situaci v exekutivní moci jako období „bouřlivé kohabitanace“, kdy L. Wałęsa využíval hojně svých ústavními zákony daných pravomocí.

³⁸ Toto seskupení kandidovalo proti Solidaritě jakožto antikomunistická alternativa v polosvobodných volbách v r. 1989, pozn. autora.

³⁹ J. Buzek vedl koaliční vládu AWS a UW do r. 2000, posléze jen menšinovou vládu AWS do voleb r. 2001 (Mlejnek 2004b: 338).

vládní koalice v r. 2000 přispěly i prezidentské volby, v nichž propadl kandidát AWS Krzaklewski, jenž byl poražen dokonce druhým postsolidaritním kandidátem A. Olechowskim (za podpory UW) a vítězem se stal dosavadní prezident a kandidát levice A. Kwaśniewski. Na začátku roku proces štěpení AWS vyústil v založení Občanské platformy (OP) pod vedením A. Olechowského a D. Tuska z UW a některých čelných představitelů AWS. V březnu téhož roku vzniklo Právo a spravedlnost bratrů Kaczyńských (původně z PC). Zatímco AWS i UW ve volbách v r. 2001 propadly⁴⁰, oba nové subjekty relativně uspěly a to i přes jasný triumf sjednocené levice. Éru aktivní politické účasti odborového svazu Solidarita pak ukončilo jejich vystoupení z AWS před volbami a přeorientování jejich činnosti do odborové nátlakové sféry (Kopeček 2005b: 514-515).

Jak vyplývá z předchozí analýzy vývoje polského stranického systému v 90. letech 20. stol., zásadní vliv na formování a značnou institucionální nestabilitu polských pravicových stran měla právě Solidarita v podobě původního masového opozičního hnutí. M. Kubát (2003: 85) je označil ve srovnání s ČR, Maďarskem a Slovinskem za nejméně stabilní a zdůraznil, že polská „*pravice je buď liberální a slabá nebo národně klerikální a roztržitá*“ (tamtéž). Pravicové a středopравicové subjekty se vyznačovaly svojí nestabilitou, nízkou mírou organizace a neschopností lídrů tyto strany úspěšně etablovat a prezentovat je jako celek. Tato situace, tolik typická pro polské postsolidaritní subjekty, souvisela se zakořeněnou nedůvěrou lídrů v politické stranictví a s přílišným akcentem na vlastní sebe prezentaci. V r. 2001 kandidující a úspěšná politická uskupení Liga polských rodin, Právo a spravedlnost a Občanská platforma dokonce nenaplnily status politických stran podle zákona. Výsledkem pak byl nestabilní elektorát, potažmo nekonsolidovaný stranický systém. Pro zkoumané období je nicméně velmi podstatná v tomto prostoru značně odlišná struktura stranické soutěže, ovlivněná soupeřením postsolidaritní pravice a exkomunistické levice a jejich vztahem ke katolické církvi (Kopeček 2005b: 523-524).

Příčiny procesu rozštěpení Solidarity, jenž započal již na konci r. 1989, spatřují A. Antoszewski, R. Herbut a J. Sroka (2003: 109-110) v rovině ideologické, politické a personální. První příčina souvisela s výsledkem prvních polodemokratických voleb a postupným prosazováním klasických ideových proudů (liberálních, konzervativních,

---

⁴⁰ Důkazem budiž konstatování J. Mlejnska (2004b:40), že zatímco v r. 1997 volila AWS a UW téměř polovina zúčastněných voličů, v r. 2001 již pouhých necelých 9%!

křesťansko-demokratických, křesťansko-národních a sociálně-demokratických) uvnitř širokospektrálního hnutí. Politickým spouštěcím mechanismem rozštěpení hnutí se stal výše popsáný spor lídra Solidarity a budoucího prezidenta vůči premiérovi (L. Wałęsa vs. T. Mazowiecki) a zpochybnění dohody u kulatého stolu. Ryzí antagonismus těchto dvou výrazných politiků pak měl zřetelný vliv na zformování dvou nástupnických konkurenčních subjektů – PC a ROAD.

2.2.2.2. Maďarské demokratické fórum

Aktivizaci maďarských opozičních skupin, datované do období druhé pol. 70. let 20. stol., zapříčinila počínající ekonomická krize kádárovského tzv. gulášového socialismu, s tím spojená společenské delegitimizace komunistického režimu a následné uvolnění poměrů v 80. letech. Jednalo se o demokratickou liberální opozici, vycházející z prostředí levicových intelektuálů a kritiků pojetí maďarského socialismu a o konzervativní a národní „lidové“ hnutí, jehož základ tvořili křesťansky orientovaná inteligence, zejména z řad spisovatelů. První skupina opozičníků požadovala vytvoření právního státu a dodržování lidských práv, pro druhou skupinu se stalo nejdůležitějším požadavkem celkové povznesení národa z mravního a ekonomického úpadku (Benda 2003: 55, Hloušek 2005d: 485).

Od druhé pol. 80. let nastal postupný proces diversifikace opozičních sil a představitelé „lidového“ tábora dosáhli na podzim r. 1987 založení Maďarského demokratického fóra (MDF), „*kteřé se definovalo jako hnutí bez aspirace na přetvoření v politickou stranu. MDF nechtělo být uzavřeným okruhem lidí působícím v ilegalitě, naopak se chtělo stát fórem, na němž by široká veřejnost mohla diskutovat o společenských problémech.*“ (Benda 2003: 56). MDF uskutečňovalo svojí deklarovanou otevřenost i praktickými činy, když do svých diskuzních fór (řešila se v nich např. problematika parlamentní demokracie) zvalo i představitelé liberálů a dokonce reformistů z řad vládnoucí Maďarské socialistické dělnické strany (MSZMP). Během r. 1988 bylo hnutí formalizováno a začal proces zakládání místních organizací. V průběhu r. 1989 byly nejprve zvoleny výkonné orgány MDF, přijat program a následně se dostala do popředí otázka, zda zachovat fórum v podobě hnutí, či změnit v politickou stranu. „*Zastánci hnutí argumentovali tím, že pozvednutí národa jako celku není úkolem pro politickou stranu, a že politické strany mají vzniknout zdola až po vytvoření základů demokracie... Podle zastánců přetvoření v politickou stranu byl tento krok nutný pro aktivní zapojení do přeměny mocenské struktury a do samotného*

výkonu moci.“ (Benda 2003: 56). Po vítězství koncepce MDF jako politické strany⁴¹ došlo v druhé pol. roku i k proměně ideologické a vítězství liberálně-konzervativního křídla, navazujícího na maďarský národní liberalismus a převládl mimo jiné i požadavek ostřejšího vymezení vůči MSZMP (Benda 2003: 57).

Svoji činnost aktivizoval i „demokratický“ liberální proud, jenž se od počátku vyvíjel paralelně vůči tzv. lidovému. Na podzim r. 1988 vzniknul Svaz svobodných demokratů (SZDSZ), jenž se rovněž profiloval jako politická strana a na začátku následujícího roku přijal „Program změny režimu“ a deklaroval radikální distancování od komunistické moci včetně reformistů (Benda 2003: 57).

V průběhu r. 1988 ovšem vznikla ještě třetí relevantní opoziční liberálně smýšlející a poměrně radikálně antikomunistická skupina vysokoškolsky vzdělaných mladých intelektuálů s názvem Svaz mladých demokratů (Fidesz). Jak upozorňuje V. Hloušek (2005d: 485, 492), Fidesz se od počátku svého působení v podobě mládežnického hnutí definoval nikoliv jako politická strana, což se změnilo až v r. 1993. Mimo nově vznikající opoziční strany a hnutí došlo v období před prvními svobodnými volbami k obnovení i několika tradičních stran.⁴²

Na překotný vývoj uvnitř opozičního hnutí musela bezprostředně reagovat i vládnoucí MSZMP, kde se postupně sílící reformní křídlo definitivně prosadilo a na sjezdu v říjnu r. 1989 došlo k jejímu rozpuštění a vzniku Maďarské socialistické strany (MSZP).⁴³ Komunistická strana tak byla evolučním způsobem donucena přistoupit k jednáním s opozicí a přistoupit na požadavek vzniku plurality politických stran.

Podobně jako v případě Československa lze první etapu zrodu stranického systému datovat již do období před prvními svobodnými volbami s tím rozdílem, že zatímco v českém případě dominovalo opozičnímu táboru širokospektrální OF, v Maďarsku vstupovala do jednání s oficiální mocí již ideově vyprofilovaná opoziční uskupení, zejména MDF a SZDSZ⁴⁴. K tomuto vývoji však došlo až po vytvoření tzv. Opozičního kulatého stolu na jaře 1989 a později ustaveného tzv. Národního kulatého stolu, kde zasedla spolu s opozicí i vládnoucí MSZMP. Výsledkem těchto jednání sice byla dohoda na legalizaci vzniku a působení politických stran v rámci pluralitního systému

---

⁴¹ Stalo se tak na základě referenda v rámci členstva MDF konaného v červnu 1989, které se s převahou 95% vyslovilo pro přeměnu v politickou stranu (Benda 2003: 56).

⁴² Nezávislá maloroľnická strana (FKGP), Sociálnědemokratická strana Maďarska (MSZDP) a Křesťanskodemokratická lidová strana (KDNP) (Hloušek 2005d: 485).

⁴³ Tento vývoj byl de facto analogický vůči polské PZPR, pozn. autora. MSZP se označila za nositele tradic socialistického hnutí a přihlásila se i k lidové revoluci z r. 1956 (Benda 2003: 61).

⁴⁴ Křesťansko-národní a konzervativní MDF vs. liberální SZDSZ (Hloušek 2005d: 486).

stran, avšak zároveň se začaly projevovat rozdíly v postojích MDF a SZDSZ např. v otázce způsobu volby prezidenta⁴⁵. Naopak shoda panovala na přijetí smíšeného volebního systému⁴⁶, podle něhož se konaly i volby v březnu a dubnu 1990 (Benda 2003: 62-65).⁴⁷

Ačkoliv se rivalita obou hlavních aktérů maďarské opozice stupňovala a SZDSZ se v preferencích vyrovnala MDF, vládu sestavilo nakonec vítězné MDF (42% mandátů)⁴⁸ společně s obnovenými historickými stranami FKGP a KDNP. SZDSZ (24% mandátů) zůstalo spolu s Fideszem a postkomunistickou MSZP v opozici.⁴⁹ Koaliční vládu J. Antalla (MDF) a od konce r. 1993 P. Borrose (Antall zemřel) charakterizuje V. Hloušek (2005d: 486) jako křesťansko-konzervativní s akcentem na řešení národních otázek, ve svém důsledku značně nedůsledně provádějící politiku ekonomické transformace. „*Základním problémem byla otázka uspořádání maďarského státu, vztah k vlastní minulosti, vztah ke křesťanské tradici...a problematika maďarských menšin v zahraničí.*“ (Hloušek 2005d: 487).

Národně orientovaná politika vlády (zejména MDF) vyvolala reakci v opozici a odpor vůči takto definované politice vyvolal dříve nemyslitelné sbližení postkomunistů s SZDSZ, spolupráce Fidesz a SZDSZ se pak projevila v programové bázi a případné toleranci svých kandidátů v příštích volbách. Fidesz se díky přijetí stanov a zvolení V. Orbána předsedou v r. 1993 transformoval v politickou stranu. V SZDSZ zvítězil během r. 1992 sociálně-liberální proud, čímž bylo vyřešeno dilema následné potencionální spolupráce v koalici s MSZP. Bez zajímavosti ovšem nezůstal ani ideový střet uvnitř vládnoucího MDF, kde došlo v průběhu jara r. 1993 k vytvoření radikálního nacionalistického lidově-národního křídla pod vedením z MDF vyloučeného I. Csurky a vytvoření Strany maďarské pravdy a života (MIÉP). Tato strana požadovala razantní dekomunizaci a revizi Trianonské mírové smlouvy (Benda 2003: 71, 73-74).

Výsledek parlamentních voleb v r. 1994, v nichž zaznamenala vládní konzervativní pravice drtivou porážku, zapříčinil vznik středolevicové vládní koalice MSZP a SZDSZ pod vedením G. Horna. V ekonomické a zahraničněpolitické oblasti úspěšná vládní

---

⁴⁵ V referendu se občané vyslovili kladně k volbě prezidenta až po zvolení parlamentu, a to nepřímo podle kulatým stolem formulované ústavy. MDF toto referendum bojkotovalo a SZDSZ mohl z úspěchu tohoto referenda navzdory postkomunistům a MDF těžit voličskou podporu (Benda 2003:63, 103). V srpnu 1990 byl do svého prvního funkčního období pěti let zvolen na základě politických dohod A Göncz (Benda 2004: 64).

⁴⁶ Blíže viz Benda (2004: 71-72).

⁴⁷ Výsledky voleb do maďarského parlamentu viz příloha č. 5.

⁴⁸ Jak dodává L. Benda (2003: 67), ve 2. kole voleb nečekaně propadnul SZDSZ, jehož kandidáti neuspěli vůči nominantům MDF v jednomandátových obvodech v poměru 34:115, přestože za ně kandidovali v řadě případů velmi známé osobnosti.

⁴⁹ Nutno dodat, že rozdíl v počtu hlasů mezi oběma hlavními rivaly byl pouhá 3% a rozdíl v zisku mandátů byl způsoben zejména účinky volebního systému (Benda 2003: 495).

koalice vyvolala reakce opozičního tábora a jeho vyšší míru integrace, zpočátku na komunální a posléze celostátní úrovni. Ideové spory pokračovaly uvnitř opozičního MDF a vyvrcholily na sjezdu strany v r. 1996, kdy se dostal do předsednické funkce představitel národního křídla Lezsák, naopak umírnění se odštěpili a založili Maďarskou demokratickou stranu lidovou. Podobnou proměnou prošel i opoziční Fidesz, jenž pragmatickým způsobem přeorientoval svůj radikální ekonomický liberalismus na národní a konzervativní program a snažil se tak využít problémů, které se v průběhu vlády středolevicové koalice zintenzivňovaly u FKGP a zejména KDNP, jehož liberálnější křídlo vstoupilo do Fidesz - Maďarské občanské strany (MPP)⁵⁰ a v parlamentu tak vzniknul nejsilnější opoziční klub. V prosinci 1997 došlo k uzavření dohody o volební spolupráci, jejíž náplní bylo jednak postavení společných kandidátů ve zhruba polovině jednomandátových obvodů a také případná podpora silnějších kandidátů ve druhém kole voleb (Benda 2003: 78-79, 81-82).

Z parlamentních voleb z května 1998 vyšla jako jasný vítěz koalice Fidesz-MPP (38% mandátů) a MDF (4,4% mandátů), které zabránilo potencionální marginalizaci právě tímto spojenectvím a na vládní úrovni vznikla koalice spolu s populistickou FKGP pod vedením lídra Fidesz-MPP V. Orbána. Překvapením se stal nacionalisticky orientovaný MIÉP, který se po oddělení od MDF dostal poprvé do parlamentu. Na úspěšnou vládní spolupráci navázal Fidesz-MPP a MDF předvolební koalici v r. 2002⁵¹, kdy se kromě této koalice dostaly do parlamentu do té doby pouze opoziční subjekty MSZP a SZDSZ, které také posléze vytvořily vládní koalici (Hloušek 2005d: 488).

Jak upozorňuje L. Benda (2003: 91), „*maďarský stranický systém je od svého vzniku – a vlivem způsobu svého vzniku – strukturován na základě ideologického členění politické elity*“ a nikoliv sociální báze, resp. elektorátu. Od počátku demokratické konsolidace se politické strany charakterizovaly jako všelidové a potlačovaly tak svůj ideologický profil. Na snižování role významu nacionalistické konfliktní linie ve prospěch socioekonomické upozornil i V. Hloušek (2005d: 489), který tento fenomén dal do souvislosti s proměnou struktury stranického systému na konci 90. let a jeho tendenci směřovat k bipolaritě. Tendenci vytvářet aktivní předvolební spojenectví (např. Fidesz-MPP a MDF) samozřejmě motivoval i specifický volební systém.

---

⁵⁰ Ke změně názvu strany došlo na sjezdu v r. 1995 (Hloušek 2005d: 492).

⁵¹ Ve střední Evropě se do r. 2002 stal volební zisk této koalice v rámci pravice rekordním, když obdržela 48,7% mandátů (Kubát 2003: 87).

Jestliže o polském stranickém systému lze hovořit ve sledovaném období jako o nejméně konsolidovaném, maďarský systém byl zejména díky institucionální stabilitě pravicových stran výrazně stabilní. Tento fakt zdůraznil mimo jiné i již citovaný M. Kubát (2003: 84-85), který přikládá největší vliv stabilitě pravicových stran v Maďarsku způsobu jejich vzniku, odlišného např. od Polska či Československa, kde existovala širokospektrální hnutí. Zajímavým fenoménem v maďarském systému stran se stala i postupná marginalizace historických pravicových subjektů (FKGP a KDNP). Fidesz-MPP⁵² postupně hegemonizoval svojí pozici na pravé části politického spektra, čemuž výrazně napomohlo jeho postupné ideové vyhranění z konce minulého století. Opačný trend probíhal v rámci původního lídra opozice a nejsilnějšího subjektu vzešlého z prvních demokratických voleb - MDF. Vnitřní rozkoly v otázkách pojetí národních otázek postupně vedlo k jeho oslabování a nutnosti hledat spojení s konkurenčním Fidesz-MPP.

Lze konstatovat, že vliv politických stran (původně hnutí) na demokratický přechod a vytváření stranického systému byl zásadní a ve srovnání s jinými státy lze hovořit dokonce o značném předstihu v institucionalizaci a ideové profilaci jednotlivých subjektů. Poměrně překvapivě působí značná náklonnost ve prospěch politického stranictví v rámci vnitrostranických průzkumů v době, kdy ještě v ostatních zemích komunistického bloku nebyla k zakládání politických stran žádná možnost ani obecná vůle. Takto rychle etabloující a institucionalizující se politické proudy pak vstupovaly do kontaktů nejen s komunistickou mocí, ale i vzájemně. Jednou z příčin byla méně rigidnější varianta autoritářského režimu kadárovského socialismu, jistá vyšší míra společenské i ekonomické svobody a také ideologického vyhranění opoziční inteligence a neochota vytvořit jednotný pakt s vládnoucím režimem (MDF vs. SZDS).⁵³ Jak dodává J. Lach (2003: 61), „na rozdíl od jiných středoevropských zemí došlo v Maďarsku k narušení jednoty opozice ještě před prvními demokratickými volbami“ a to především proto, že se rychle vytratil pro opozici společný nepřítel v podobě transformující se komunistické strany.

2.2.2.3. Demokratická opozice Slovinska

---

⁵² Na rozdíl od svých konkurentů (MDF a SZDSZ) se paradoxně proměnil v klasickou politickou stranu jako poslední, pozn. autora.
⁵³ M. Novák (1999: 134) konstatuje, že v Maďarsku v podstatě nebylo žádné širokospektrální hnutí jakožto protiváhy komunistické straně nutné zakládat, jelikož zdejší rozchod mezi společností a komunistickým režimem byl v prostoru střední Evropy relativně nejsmířlivější.

Přestože tvořilo Slovinsko součást svazové Jugoslávie, probíhal uvnitř politického systému 80. let 20. stol. v kontextu zemí střední Evropy relativně silný liberalizační proud, zpočátku motivovaný převážně požadavky intelektuálů na demokratizaci režimu a národní emancipaci. Ve Slovinsku „*se ve druhé polovině dekády vytvořilo příznivé prostředí pro růst spontánních kulturních, společenských a protopolitických aktivit*“ (Hloušek 2005f: 534) a vznik neformálních společenských organizací⁵⁴. Myšlenky demokratických reforem postupně převážily i uvnitř vládnoucího Svazu komunistů Slovinska (ZKS)⁵⁵, v rámci něhož se dostalo do vedení liberálně-reformní křídlo v čele s M. Kučanem. Hlavní roli v tomto procesu sehrála jednak výměna starých kádrů a snaha nových reflektovat novou realitu společenské aktivizace, ale podstatnou roli hrálo i sjednocení reformistů s opozičními skupinami vůči bělehradské vládě. V září 1989 přijal slovinský parlament (Skupština) řadu doplňků republikové ústavy, týkajících se svobodného zakládání politických stran a zrušení vedoucí úlohy komunistické strany⁵⁶. (Hloušek 2005f: 534).

Zprvu samostatné a ideově profilující se politické strany však začaly vznikat již od začátku r. 1989. V lednu se ustavil Slovinský demokratický svaz (SDZ) a v červnu stejného roku se proměnil v politickou stranu pod vedením sociologa D. Rupela. Ze Sociálnědemokratického svazu Slovinska, založeného v únoru, se následně vyprofilovala Sociálnědemokratická strana Slovinska (SDSS). Na své historické tradice navázali nově seskupení Slovinští křesťanští demokraté (SKD). Byla založena Liberální strana (LS), Zelení Slovinska (ZS) a Slovinská lidová strana (SLS). Během podzimu 1989 došlo k neúspěšným jednáním s vládnoucí mocí, jejichž výsledkem se stala dohoda všech opozičních stran na vytvoření Demokratické opozice Slovinska (DEMOS) v čele se sociálním demokratem J. Pučnikem, mezi jejíž hlavní požadavky patřilo vytvoření parlamentní demokracie a suverénního právního státu. V prvních svobodných volbách, konaných v dubnu 1990, zvítězila koalice DEMOS.⁵⁷ V tříkomorovém parlamentu⁵⁸ obsadila 127 z 240 křesel a se ziskem 54% všech hlasů sestavila vládu pod vedením L. Peterleho (SKD) (Hloušek 2005f: 535-536).

---

⁵⁴ Např. Výbor na ochranu lidských práv, Společnost pro ústavu a skupiny kolem časopisů *Nova revma* a *Mladina* (Cabada 2004: 211).

⁵⁵ Vedle ZKS existoval také Slovinský socialistický svaz mládeže, který se po prvních svobodných volbách přeměnil pragmaticky na Liberálnědemokratickou stranu (LDS) a Socialistický svaz pracujících Slovinska, transformovaný v r. 1990 na Socialistickou stranu Slovinska (SSS) (Hloušek 2005f: 533, 536).

⁵⁶ Na zač. r. 1990 se ZKS transformovala v ZKS – Stranu demokratické obnovy (ZKS-SDP, později jen SDP) (tamtéž).

⁵⁷ Výsledky voleb do slovinského parlamentu viz příloha č. 6.

⁵⁸ Ke komplikované struktuře slovinského parlamentu blíže viz Cabada (2004: 194) nebo Hloušek (2005f: 535).

Během druhé pol. r. 1990 a první pol. r. 1991 byl dokončen proces samostatnosti Slovinska, došlo k vyhlášení nezávislosti a přijetí ústavy. S tímto krokem jakoby vymizela jednota uvnitř široké koalice vládnoucí DEMOS, jež se zmítala vzájemnými spory SKD a SDZ. Ta se v říjnu 1991 přeměnila v Demokratickou stranu Slovinska (DSS) a vypověděla koaliční spolupráci, čímž vláda ztratila většinu v parlamentu. DEMOS se rozpadnul v prosinci 1991 a v květnu 1992 došlo k vytvoření přechodné vlády (DSS, SDSS, ZS a postkomunistické LDS a SSS) pod vedením pozdějšího prezidenta J. Drnovšeka (LDS). Předčasné parlamentní volby na konci roku pak znamenaly porážku bývalých členů DEMOS, přičemž nejlepššího výsledku dosáhli SKD, kteří zasedli v nové vládě J. Drnovšeka (Hloušek 2005f: 536).

Z hlediska analýzy vzniku a formování slovinského stranického systému v dlouhodobější perspektivě se ukázal jako zásadní rozpad široké protikomunistické koalice DEMOS a fakt, že se systém stran „začal strukturovat již v prvním období tranzice. Z tohoto důvodu také rozpad koalice DEMOS nevyvolal prudkou destabilizaci stranických identit a spíše otevřel cestu k rozvoji latentně přítomných konfliktních linií.“ (Hloušek 2005f: 540). DEMOS představovala zvláštní fenomén spojení již vzniklých politických stran, ideologicky vyprofilovaných po vzoru západních demokracií, který měl po přechodnou dobu tvořit platformu pro jednání s vládnoucím režimem a jeho následnou porážku ve volbách. Po realizaci základních státoprávních aktů a zákonů se projevíly postupné emancipační tendence některých členů koalice a došlo k jejímu rozpadu. Ačkoliv již nebude v této kapitole věnován prostor vývoji samostatně působících politických stran v období po r. 1992, je třeba dodat, že pravicové politické strany ve Slovinsku jsou podle M. Kubáta (2003: 85) méně stabilní, než např. v Maďarsku. I tam, podobně jako ve Slovinsku, neexistovalo širokospektrální „nestraničké“ fórum typu OF nebo Solidarity, což by mělo dle autora (tamtéž) hypoteticky znamenat srovnatelnou míru stability politických subjektů v porovnání právě s Maďarskem.

2.2.2.4. Litevské přestavbové hnutí (Sajūdis)

Od r. 1940 tvořila Litva součást SSSR jako jedna z jeho svazových republik. V padesátých letech Sověty silně indoktrinovaná Litevská komunistická strana (LKP) a v letech následujících posílená o nově příchozí etnické Litevce tvořila podle V. Hlouška (2005b: 557) „převodovou páku“ sovětské komunistické moci. LKP tvořila podobně jako v ostatních satelitech východního bloku dominantního politického aktéra,

avšak od 70. let 20. stol. se začal pozvolna proměňovat vztah Litevců k LKP (tamtéž). Zrození občanských aktivit souvisel v pobaltských státech zejména s nástupem Gorbačovovy politiky „přestavby“ v druhé pol. 80. let. V první fázi se objevovaly požadavky na dodržování lidských a občanských práv a také ekologické výzvy a hnutí. V Litvě se ovšem započatý proces uvolnění záhy přetransformoval v požadavky národně-emancipační a vyvolával snahy o co nejrychlejší možné obnovení nezávislosti. Všelidová demokratizační hnutí vznikala v průběhu r. 1988 ve všech pobaltských zemích, v Litvě byla 3. června založena občanskými aktivisty z řad intelektuálů iniciativní skupina Litevského přestavbového hnutí a jeho zakládající sjezd se konal na podzim téhož roku. V dubnu r. 1990 došlo k přijetí názvu Litevský Sajūdis, nebo-li Litevské společenské hnutí. Reformní procesy však probíhaly i v rámci vládnoucí LKP, když na konci r. 1988 strana zvolila do čela proreformního A. Brazauskase a navíc povolila existenci hnutí Sajūdis a dokonce se na jeho existenci přímo personálně podílelo.⁵⁹ Důvodem příklonu reformních komunistů k hnutí se stalo jeho pronárodní a emancipační směřování. Ve volbách do Nejvyššího sovětu SSSR v březnu 1989 výrazným způsobem porazil Sajūdis komunistickou stranu,⁶⁰ která reagovala odtržením od Komunistické strany Sovětského svazu (KSSS) (Dančák 1999: 84-85).

V prosinci 1989 došlo k vypuštění článku o vedoucí úloze komunistické strany z ústavy a uvolnila se tím cesta ke vzniku stranického pluralismu. V únorových volbách (1990) do litevské Nejvyšší rady zvítězilo hnutí Sajūdis, když obsadilo 99 ze 141 křesel⁶¹. Na kandidátce hnutí obdrželo mandát i dvanáct členů transformované LKP Litevské demokratické strany práce (LDDP), která se ovšem na konci r. 1991 prohlásila za opoziční stranu vůči vládnoucímu Sajūdisu⁶². 11. března 1990 byla vyhlášena parlamentem nezávislost Litevské republiky, na což negativně reagoval Sovětský svaz a za asistence ortodoxních litevských komunistů (odštěpených od LKP) vše vrcholilo vysláním ozbrojených složek v lednu 1991. V únoru se vyslovilo v referendu pro nezávislost 84% obyvatel a do jednání o dovršení nezávislosti pobaltských zemí se

---

⁵⁹ Z 36 členů přípravného výboru jich bylo 17 členy LKP (Hloušek 2005b: 558). B. Dančák s M. Kubátem (2004: 192) označují toto hnutí jako všelidové hnutí typu fórum, které na počátku existence sdružovalo širokou škálu osobností od odpůrců komunistů až po reformní komunisty.

⁶⁰ Získal 36 ze 42 mandátů (Hloušek 2005b: 559).

⁶¹ V rámci politického hnutí již kandidovala spíše marginální Litevská demokratická strana (LDP) se ziskem tří křesel. Ve volbách rovněž kandidovaly další spíše menší politické subjekty. Litevská sociálnědemokratická strana (LSDP), která obdržela devět mandátů, Litevská strana zelených (4 křesla), a Litevská křesťanskodemokratická strana (LKDP) se dvěma mandáty (Hloušek 2005b: 559).

⁶² Lídr hnutí V. Landsbergis zastával funkci předsedy parlamentu i hlavy státu (Dančák 1999: 85), vládě předsedal až do pol. r. 1992 G. Vagnorius, který ve funkci vystřídal v lednu 1991 odstoupivší představitelku LDDP K. Prunskieneovou (Dančák 1999: 85, 87, Hloušek 2005b: 560).

iniciativně vložil předseda Nejvyššího sovětu B. Jelcin a na konci července 1991 byla nezávislost oficiálně uznána (Dančák 1999: 86).

V říjnu 1992 se konaly předčasné parlamentní volby, v nichž hnutí Sajūdis⁶³ procházející na parlamentní úrovni procesem fragmentace zaznamenalo méně jak poloviční volební zisk oproti Brazauskasovým⁶⁴ exkomunistům (42,5 %),⁶⁵ kteří využili předchozích chyb vlády svého největšího konkurenta v provádění ekonomických reforem a neschopnosti řešit sociální problémy středních vrstev obyvatelstva. „*Odmítán byl také autoritativní politický styl lídra Sajūdisu Vytautase Landsbergise ... Nepřímo ovšem působily i ...frakcionalizace hnutí Sajūdis a nedostatečná organizační síť*“ LKP (Hloušek 2005b: 560). Na volební neúspěch reagovali představitelé Sajūdisu přeměnou volně koncipovaného politického hnutí ve stranu Vlastenecký svaz – Litevští konzervativci (TS-LK).⁶⁶ Tato strana zastávala pod Landsbergisovým vedením zřetelný opoziční kurz a jeho největším konkurentem na pravici se stala ve volbách třetí v pořadí LKDP⁶⁷ akcentující křesťansky konzervativní a ekonomicky liberální program. TS-LK se rovněž transformovala v konzervativně-liberální stranu a podařilo se jí po sérii skandálů vládnoucích postkomunistů zvítězit v parlamentních volbách v r. 1996 se ziskem 31% (Hloušek 2005b: 560-561) a po celé volební období až do r. 2000 sestavovala spolu s LKDP a Litevskou unií středu (LCS) pravicové vlády. TS-LK se stal stabilní a nejsilnější nástupnickou liberálně-konzervativní politickou stranou širokospektrálního demokratizačního hnutí Sajūdis, jež v letech 1996 – 2000 představovala nejsilnější vládnoucí pravicový subjekt v litevském stranickém systému (Hloušek 2005b: 568). Zajímavostí vývoje litevského hnutí je bezesporu fakt, že na rozdíl od jiných postkomunistických zemí se stalo nejen poměrně brzy respektovanou entitou ze strany vládnoucích komunistů, ale někteří reformněji naladěni komunisté s ním zároveň spojili i osobní angažovanost jako projevu snahy o získání nezávislosti na sovětské moci. Poměrně homogenní složení obyvatelstva Litvy v období transformace (7% Poláků a 8,5% Rusů) umožnilo v kontrastu s Lotyšskem a Estonskem praktické utlumení nacionalistické konfliktní linie na úkor socio-ekonomické linie transformace, což nepochybně usnadnila i úspěšná transformace LKP ve stranu sociálně-

---

⁶³ V rámci hnutí kandidovaly také Litevská strana zelených, Litevský dělnický svaz, Sajūdis zemědělců a Svaz litevských politických vězňů (Dančák 1999: 98). Hnutí kandidovalo s programem sociálně ohleduplné ekonomické transformace a v zahraniční politice kladlo důraz na spolupráci s ostatními pobaltskými státy a integraci do západních politických struktur (Dančák 1999: 98).

⁶⁴ A. Brazauskas se také stal na zač. r. 1993 prvním prezidentem Litvy a v přímé volbě porazil velvyslance v USA a kandidáta Sajūdisu S. Lozoraitise (Dančák 1999: 106).

⁶⁵ Výsledky voleb do litevského parlamentu viz příloha č. 7.

⁶⁶ Na zač. května 1993 (Hloušek 2005b: 568).

⁶⁷ Kandidovala v koalici s LDP, která se oddělila od Sajūdisu (Dančák 1999: 98).

demokratického typu LDDP a také Sajūdisu na nástupnický TS-LK (Hloušek 2005b: 561), jejichž relevance po celá 90. léta byla zřetelná.

2.2.2.5. Lotyšská lidová fronta

Lotyšsko se podobně jako v případě Litvy dostalo v r. 1940 pod přímou sovětskou okupaci a jedinou oficiální politickou sílu v zemi představovala Komunistická strana Lotyšska (LKP). Podstatný rozdíl v chápání komunistické strany etnickými Lotyši v podobě zcela cizorodého prvku (v porovnání s Litevskou KS) způsobily především snahy moskevského centra masívně rusifikovat lotyšskou populaci⁶⁸ a využít při tom organizační aparát LKP (Hloušek 2005c: 575-576).

Uvolnění společenských a politických poměrů nastalo také v Lotyšsku ve 2. pol. 80. let, kdy se začalo „*projevovat disidentské hnutí, převážně nacionalisticky orientované. V Komunistické straně Lotyšska se objevuje proreformní (a prolotyšské) křídlo. Od podzimu 1986 začínají protestní akce, zaměřené převážně environmentálně*“ (Šedo).⁶⁹ Silný vliv ruský mluvícího obyvatelstva tento proces sice oproti Litvě a Estonsku zpožďoval, avšak i v Lotyšsku vzniklo hnutí typu fóra Lotyšská lidová fronta (LTF), která navázala na sjezd Svazu lotyšských spisovatelů z pol. r. 1988, kde byl vůbec poprvé vysloven návrh ustavit lidovou frontu inspirovanou okolními pobaltskými hnutími. Na kongres LTF konaný v říjnu 1988 vyslalo své zástupce z řad intelektuálů, ekologických aktivistů, disidentů či náboženských skupin okolo 110 tisíc členů hnutí. Stejně jako tomu bylo v případě litevského Sajūdisu zhruba třetinu delegátů LTF tvořili i členové LKP (Hloušek 2005c: 576, Rakovský 1999: 161-162). Na poč. r. 1989 reagoval na nepřiliš vyhraněný národně-emancipační program LTF bývalý reformní komunist z konce 50. let E. Berklavs založením Lotyšského národního hnutí za nezávislost (LNNK), jehož jasným deklarovaným cílem se stalo dosažení plné nezávislosti. „*V Lotyšsku tak vznikly 3 základní proudy, nacionalistický (z disentu), reformní (kolem lidové fronty) a protireformní. Lidová fronta v této fázi představovala hnutí, které bylo přijatelné i pro část Rusů, což jí pomohlo prosazovat její program.*“ (Šedo 2000)⁷⁰. Na neúspěšné volby do Nejvyššího sovětu v březnu 1989 a vítězství LTF⁷¹ navázalo období vnitřní dezintegrace LKP, vrcholící odtržením prolotyšského reformního křídla a založením Lotyšské demokratické strany práce (LDDP) po prvních

⁶⁸ V r. 1989 tvořili Lotyši 52% z předválečných 77% populace a existoval plán, že vlivem migrace se lotyšské obyvatelstvo mělo v pol. 90. let stát menšinou (Švec 2004: 200).

⁶⁹ Tento proces bývá označován jako „třetí obrození“ (Hloušek 2005c: 576).

⁷⁰ Dostupné na: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=117>, ověřeno 15.12.2011.

⁷¹ LTF získala 131 mandátů z 201 a v čele Sovětu zůstal reformní komunist A. Gorbunovs (Šedo 2000, dostupné na: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=117>, ověřeno 15.12.2011).

svobodných parlamentních volbách v březnu 1990 (Hloušek 2005c: 576).⁷² Vítězem se stala LTF se ziskem 68% hlasů⁷³ a předsedou vlády místopředseda hnutí I. Godmanis. V květnu přijal parlament deklaraci o odsouzení sovětské intervence z r. 1940 a obnovení meziválečné ústavy. V lednu 1991 vrcholily spory se sovětským vedením vysláním ozbrojených jednotek ministerstva vnitra do hl. města Rigy i dalších měst a dokonce probíhal ozbrojený boj. 13. ledna zareagovalo moskevské vedení v čele s B. Jelcinem podepsáním smlouvy o uznání lotyšské nezávislosti. Tu potvrdilo i březnové referendum (pro 74%) a definitivní nezávislost byla vyhlášena po potlačení tzv. moskevského puče 21. srpna (Rakovský 1999: 162-163).

Godmanisova vláda (tvořená a podporovaná LTF i reformními komunisty – v pozici předsedy Nejvyšší rady působil A. Gorbunovs) sice díky poměrně silnější vnitřní jednotě, než tomu bylo např. u ER či Sajūdisu, přestála několik pokusů o vyslovení nedůvěry a vydržela vládnout až do druhých lotyšských demokratických voleb v r. 1993 (Hloušek 2005c: 576). Podle A. Rakovského (1999: 163) však LTF postupně ztrácela voličskou podporu a probíhající vnitřní názorová diferenciaci se projevovala i přeskupováním v rámci parlamentních klubů Nejvyšší rady a zřetelnou frakcionalizací. Přesto se podařilo v parlamentu lidové frontě prosadit zákon o státním občanství, který znamenal tvrdou represi vůči neetnickým obyvatelům Lotyšska, zejména rusky hovořícím.⁷⁴

V parlamentních volbách v červnu 1993, jež se konaly podle předválečné návaznosti poprvé do lotyšského sněmu (Saeima).⁷⁵ Volby skončily výrazným neúspěchem LTF, když se ziskem pouhých 2,6% nezískala žádný poslanecký mandát.⁷⁶ Proces štěpení hnutí však umožnil vítězství nově a již v únoru téhož roku založené straně Lotyšská cesta (LC)⁷⁷, jež převzala část personálního a ideového dědictví lotyšské fronty (např. v podobě A. Gorbunovse) a integrovala ve svém středu celou řadu známých a populárních osobností i z exilu. LC koncipovala svůj program středopravicově⁷⁸

---

⁷² Jak upozorňuje V. Hloušek (2005c: 576), vedoucí činitelé reformních komunistů však ze strany posléze přecházeli do jiných subjektů a LDDP se postupně oslabovala.

⁷³ Kandidáti LTF a LNNK obsadili celkově 137 ze 170 křesel. Zároveň probíhal proces obnovování meziválečně působících politických stran, jakými byla Křesťanskodemokratická unie (KDDŠ), Lotyšská sociálnědemokratická dělnická strana (LSDSP) a Lotyšský zemědělský svaz (LZS), které však až do voleb 1993 neměly nikterak významný vliv (Hloušek 2005c: 577).

⁷⁴ Zákon si kladl za cíl proměnit etnickou skladbu obyvatelstva, když prakticky znemožňoval většině ruské populace získat státní občanství, jestliže nežili v Lotyšsku před r. 1940 (nebo nebyli přímými příbuznými) anebo déle než 16 let včetně znalosti jazyka (tamtéž).

⁷⁵ Jak píše J. Šedo (2000, dostupné na: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=117>, ověřeno 15.12.2011), „pro zdůraznění kontinuity mezi meziválečným a současným Lotyšskem se parlament zvolený v roce 1931 označuje jako 4. a zvolený v roce 1993 jako 5. Saeima“.

⁷⁶ Výsledky voleb do lotyšského parlamentu viz příloha č. 8.

⁷⁷ Strana získala 32,5% hlasů (Hloušek 2005c: 587).

⁷⁸ A. Rakovský (1999: 181) ji řadí do středolevého spektra a konstatuje, že se jednalo o pokus „o prodloužení života LTF s jinými lidmi, ale se stejnou šířkou záběru, pokud se jedná o počet názorových proudů existujících v LC“.

a deklarovala svůj ekonomicky liberální program. Ve vztahu k ruské menšině se stavěla rovněž liberálně. Vládní koalice s LZS vydržela pouhý rok, když ji zástupci zemědělského svazu pro nesouhlas se zemědělskou politikou opustili. Novou menšinovou vládu sestavila LC a opírala se o toleranci menších, zejména levicových formací. V r. 1995 došlo k vypsání předčasných voleb, v nichž sice zaznamenala LC výrazný pokles hlasů (téměř 15%), ale podílela se i v následujícím období významným způsobem na širokých vládních koalicích, vzniklých na základě vysoce fragmentovaného stranického systému v druhé pol. 90. let (Hloušek 2005c: 577-579, 587).

Další z národních demokratizačních hnutí, LNNK, odmítlo v r. 1994 spolupráci s LC na nové vládní koalici a v r. 1995 dovršilo organizační proměnu směrem od volně koncipovaného hnutí v politickou stranu a přijalo název Lotyšská národní konzervativní strana (LNNK) a rovněž se podílela na vládních širokých koalicích po r. 1995 spolu s LC (Hloušek 2005c: 578-579). V r. 1997 se toto původně disidentské hnutí reformních komunistů sloučilo s hnutím Za vlast a svobodu (TuB – vzniklé v r. 1992) a vytvořilo konzervativní a lotyšsky nacionálně orientovanou politickou stranu, jež tvořila ve sledovaném období významně stabilní součást stranickopolitického systému (Hloušek 2005: 584).

Ačkoliv se „revoluční“ náboj LTF během období překotných ústavních změn v letech 1989-1993 vyčerpal a hnutí se po volbách rozpadlo, podle A. Rakovského (1999: 171) je možné, že „*pro orientaci v lotyšském stranickém spektru lze načrtnout i jistý předěl, který je například v Polsku veden po linii postsolidaritní a postkomunistické síly ...Tímto předělem je právě účast na práci LTF či naopak práce mimo ni.*“ Jak autor dodává (tamtéž), prakticky všechny nástupnické pravicové subjekty vznikly buď v návaznosti na disidentské skupiny mimo LTF a nebo jakožto strany požadující radikální národně-emancipační postupy. Jestliže platí, že pravicové strany odmítaly kontinuitu s LTF, „*středové a levicové strany sdílejí přinejmenším ducha či étos LTF, nejsou-li přímo nositeli personálního či programového dědictví*“ (tamtéž).

Lotyšský stranický systém vykazoval v 90. letech relativně nejnižší míru konsolidace v porovnání s Litvou i Estonskem. Negativně se projevovalo především časté vznikání nových a často nepříliš ideově vyprofilovaných stran, vysoký stupeň voličské volatility a v neposlední řadě také problém s pomalou integrací rusofonního obyvatelstva do politického života země. Nejvýraznějším způsobem ze všech analyzovaných zemí

středovýchodní Evropy se v lotyšském stranickém systému projevovala nacionalistická konfliktní linie transformace (Hloušek 2005: 585).

2.2.2.6. Estonská lidová fronta

Estonsko se stalo podobně jako předešlé pobaltské státy obětí sovětské anexe v r. 1940 a s tím spojenou masivní rusifikací⁷⁹, provázenou infiltrací ruskojazyčně mluvících obyvatel a doprovázený vlnou estonské emigrace a likvidací estonských elit. Zárodky disidentských skupin lze spatřovat již v období po nástupu L. Brežněva do funkce generálního tajemníka KSSS v pol. 60. let a jejich aktivita se zvyšovala v souvislosti s rostoucím tlakem sovětské rusifikační politiky v 70. letech. Na podzim r. 1980 zaslalo čtyřicet signatářů tzv. Dopisu čtyřiceti výzvu sovětským deníkům, obsahující požadavky řešení estonsko-sovětských otázek a obnovení národní identity. Významného rozkvetu disidentských aktivit a kontaktů s finskou emigrací bylo dosaženo po nástupu M. Gorbačova a r. 1987 pak znamenal de facto počátek liberalizačního procesu v Estonsku (Pospíšil 1999: 17-19).⁸⁰

Podle V. Hlouška (2005a: 592) je možné sledovat zárodky strukturace estonského stranického systému již v období let 1986-1989, kdy se jako vůbec první začaly formovat ekologická hnutí a v rámci vládnoucí Estonské komunistické strany (EKP) začal převažovat nacionálně orientovaný reformní proud⁸¹. „*Tyto dvě skupiny se navíc personálně i okruhem aktivit prolínaly.*“ (tamtéž). Třetí disidentský proud se v porovnání s jinými zeměmi střední a východní Evropy jevil jako poměrně nejslabší reformní skupina. Od r. 1986 rovněž vznikaly iniciativy a zárodky politických subjektů, jejichž hlavním cílem se stalo obnovení nezávislosti. V r. 1986 založil historik M. Laar Společnost pro ochranu estonského národního dědictví, o rok později vznikla z iniciativy filologa T. Vellisty národně-emancipační Estonská společnost národního dědictví a v r. 1988 Strana estonské národní nezávislosti (ERSP), která integrovala řadu disidentských skupin a profilovala se jakožto nejradikálnější politická síla požadující obnovení plně samostatnosti Estonska⁸² (Hloušek 2005a: 593-594, Pospíšil 1999: 19). Během r. 1988 došlo jednak k vítězství proreformního křídla EKP, ale také k ustavení

---

⁷⁹ V r. 1989 tvořili etničtí Estonci 61,5% a rusofonní přes 30% obyvatelstva (Hloušek 2005a: 588).

⁸¹ V r. 1987 vytvořila plánovací komise EKP pod vedením E. Savisaara návrh ekonomické samostatnosti Estonska (Pospíšil 1999: 19). V r. 1989 byl založen z odtržených skupin radikálních komunistů internacionálně a prorusky orientovaný tzv. Interfront, stojící zcela v opozici vůči autonomistickým tendencím reformní opozice (Hloušek 2005a: 593).

⁸² Na poč. r. 1989 vytvořily poslední dvě jmenované organizace spolu s Estonským křesťanskodemokratickým svazem (EKDL, navazujícím na činnost v rámci ERSP) hnutí Estonských občanských výborů, jež vzniklo za účelem registrace estonského obyvatelstva a především z obav z politických kroků ER a jejich údajnému kompromisnímu postoji k jednání se sovětskými elitami. Důsledkem aktivit výborů se stalo vytvoření Estonského kongresu, jehož složení se odvíjelo od paralelně vypsanych voleb (k volbám do Nejvyššího estonského sovětu) v březnu 1990, jichž se mohli zúčastnit pouze etničtí Estonci (Pospíšil 1999: 20).

širokospektrálního reformního hnutí typu fóra Estonské lidové fronty (ER)⁸³, v němž v počátcích rozhodující vliv reformních komunistů postupně ustupoval v jeho rámci vznikajícím politickým stranám. ER se stala vůbec prvním politickým hnutím v sovětském prostoru, založeným proreformními komunisty. Ve volbách do Nejvyššího sovětu v březnu 1989 získala ER 29 z 36 mandátů a to znamenalo potvrzení jejího výsadního postavení v rámci kandidujících reformních sil (Hloušek 2005a: 593, Pospíšil 1999: 19). V průběhu r. 1990 se v rámci ER konstitovala Estonská sociálnědemokratická strana nezávislosti (ESDIP) a Estonská liberálnědemokratická strana (ELDP), což představovalo neklamný fakt postupné ideové diversifikace hnutí (Hloušek 2005a: 593).

Ve volbách do Nejvyšší rady Estonska v březnu 1990 zvítězila opět ER se ziskem 45 křesel (z celkového počtu 105), reformní komunisté v rámci EKP získali 29 mandátů a Interfront 27. ER vytvořila vládu v čele s premiérem E. Savisaarem. O rok později se konalo referendum o nezávislosti země, v němž se vyslovilo kladně téměř 78% obyvatel a 20. srpna téhož roku byla vyhlášena nezávislost, na zač. r. 1992 pak přijala Nejvyšší rada novou ústavu, později potvrzenou v referendu, jež rovněž znemožnilo rusofonnímu obyvatelstvu se z velké části neúčastnit zářijových prvních zcela svobodně organizovaných parlamentních voleb. (Hloušek 2005a: 589, 594, Pospíšil 1999: 21).

Volební neúspěch dosavadního lídra reformní opozice ER předznamenal i jeho vnitřní vývoj, poznamenaný nejen vnitřní frakcionalizací způsobenou vnitřním pnutím i v důsledku poklesu preferencí během r. 1991, ale také neochotou proměnit vnitřní strukturu politického hnutí v klasickou stranu a v důsledku posílit jeho akceschopnost.⁸⁴ Do voleb rovněž probíhal proces odštěpování samostatně fungujících subjektů⁸⁵, z nichž některé uspěly a dokonce participovaly na složení vládních koalic. Vítězem voleb se stala pronárodní a křesťansko-konzervativní koalice s názvem Vlast, kterou vytvořily v září 1991 proreformní pravicové politické síly EKDL, Estonská křesťanskodemokratická strana (EKDE), postfrontová ELDP, Estonská konzervativní lidová strana a Estonská sjednocená republikánská strana.⁸⁶ Koaliční vládu sestavil tento blok pod vedením M. Laara spolu s koalicí Umírněných (postfrontových EMKE a Estonské sociálnědemokratické strany - ESDP) a také ERSP⁸⁷, původně

---

⁸³ Požadavek estonské nezávislosti přijala fronta až v květnu 1990 (Hloušek 2005a: 593).

⁸⁴ ER se definitivně rozpadla v lednu 1992 a zanikla v průběhu r. 1993 (Hloušek 2005a: 594).

⁸⁵ Např. vznikla samostatně působící Venkovská strana středu (EMKE), jež se účastnila po volbách vytvořené koalice spolu s rovněž postfrontovou ESDP jako součást frakce tzv. Umírněných (Hloušek 2005a: 595).

⁸⁶ Výsledky voleb do estonského parlamentu viz příloha č. 9.

⁸⁷ Toto hnutí později fúzovalo s koalicí Vlast (Hloušek 2005a: 596).

konkurenčního hnutí nezávislosti profilovaného vůči méně radikální ER. V opozici se ocitla mimo jiné nejvýraznější nástupnická formace ER v lednu 1992 založená Strana středu pod vedením bývalého premiéra E. Savisaara. Přestože se tato strana centristického skandinávského typu stala vítězem voleb v letech 1999 a 2003, převážnou část volebních period strávila v opozici (Hloušek 2005a: 595, 598).

Jak píše I. Pospíšil (Arter In: Pospíšil 2001)⁸⁸, je možné „*identifikovat v podstatě dvě, resp. tři skupiny elit, které participovaly na utváření institucionálního rámce estonské transformace: jedna skupina byla tvořena disidenty a emigranty, druhá bývalými vrcholnými představiteli EKP, kteří postupně infiltrovali do nově vznikajících stran, často v celých skupinách, přičemž ideologické zázemí hrálo mnohdy podružnou roli*“. S tímto faktem souvisela podle autora (tamtéž) nízká míra identifikace obyvatelstva s politickými stranami a vysoká míra vlivu stranických lídrů na voličské rozhodování.⁸⁹ Stranický systém byl ve sledovaném období velmi výrazně ovlivněn vztahem stran a hnutí k ruskojazyčné menšině, přičemž existovaly jak proruské, tak umírněné anebo naopak radikálně nacionalistické subjekty. (Hloušek 2005a: 596, 600). Tento fakt se odrážel i v charakteru opozičních hnutí ER vs. ERSP. Poměrně negativní dopad na stabilitu vznikajícího stranického systému měla ovšem i pravidelně se opakující změna volebního systému po každých parlamentních volbách, která motivovala slabé politické strany k vytváření předvolebních koalic, po volbách se často rozpadajících a ovlivňujících stabilitu koaličních vlád a ve svých důsledcích opět negativně působících na identifikaci s potenciálním elektorátem (Pospíšil 2001)⁹⁰.

2.3. Reflexe významu hnutí v českém odborném diskursu

Následující kapitola tvoří určitý předěl ve výzkumu fenoménu politických hnutí v kontextu celé práce, jelikož přesouvá pozornost od analýzy postkomunistických hnutí v Evropě na výzkum fenoménu politického hnutí působícího v české části federace, Občanského fóra. Cílem této části bude charakterizovat teoretické přístupy několika nejvýznamnějších českých autorů ve vztahu k působení OF v rámci vznikajícího stranického systému a dopadu na jeho vytváření. Konkrétní vývoj stranického systému v rámci jednotlivých etap bude analyzován ve druhé části práce. Tato kapitola si klade

---

⁸⁸ Dostupné na: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=85>, ověřeno 15.12.2011.

⁸⁹ „*V návaznosti na absenci pevných vazeb mezi socioekonomickým prostředím a politickými stranami v Estonsku razí David Arter koncepci tzv. antistranického systému (anti-party system).*“ (Pospíšil 2001, dostupné na: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=85>, ověřeno 15.12.2011).

⁹⁰ Dostupné na: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=85>, ověřeno 15.12.2011.

za cíl vytvořit teoretický úvod k problematice vývoje a vztahu OF k celému systému stran z pohledu charakteristiky tohoto hnutí, jeho kategorizace v rámci stranickopolitického spektra, institucionálního a ideového vymezení a s tím souvisejícího (ne)zařazení do určité ideologické rodiny na základě prací významných českých autorů. V závěru kapitoly pak budou analyzovány výstupy teoretiků v podstatné otázce periodizace vznikajícího stranického systému, která napomáhá pochopení základních fenoménů souvisejících s dopadem vývoje OF na systém jako celek.

2.3.1. Fenomén politického hnutí Občanského fóra z pohledu české politologické obce

Tato podkapitola si klade za cíl zmapovat institucionální a ideovou charakteristiku politického hnutí OF a podstatné konsekvence s tímto fenoménem související, zejména v kontextu dopadu jeho existence na vznikající český stranický systém.

První skutečně přínosné analýzy, zabývající se OF, vznikaly u nás od druhé pol. 90. let. Poměrně výstižnou charakteristiku OF přinesl jako jeden z prvních Z. Jičínský (1996: 65), jenž píše, že „*OF bylo neformálním, spontánně vzniklým a do značné míry i spontánně se vytvářejícím hnutím bez pevné organizační struktury a vertikálních vazeb...OF bylo politicky i ideologicky velmi heterogenní...a i to působilo na proces utváření politické vůle uvnitř OF*“. Přestože nelze souhlasit např. s autorovou tezí, že OF netvořilo určitou bariéru v procesu formování politických stran, jeho definice hnutí je bezpochyby přínosná. Rovněž Z. Jičínský spolu s J. Škaloudem (1996: 53-55) hovoří o jisté vnitřní rozpornosti OF, které jakožto zvláštní typ politického hnutí v sobě integrovalo individuální členy organizované pouze na bázi horizontální struktury jednotlivých (místních, národnostních, podnikových a zájmových) OF, ale také některé samostatné politické strany. Zároveň autoři dodávají, že OF bylo postupně nuceno, zejména s ohledem na kandidaturu ve volbách, vytvářet určité vertikální struktury a to i navzdory stanovám, přičemž jeho ideologická nevyhraněnost se podle nich z počáteční výhody měnila v nevýhodu⁹¹.

Systematickou analýzu vzniku stranického systému spojenou s vývojem stran a hnutí předložil P. Fiala s M. Marešem (1997a: 106-108), kteří OF definovali jako specifické politické hnutí (založené 19. listopadu 1989), na jehož vzniku participovaly

---

⁹¹ Autoři (1996: 55) rovněž zmiňují úlohu V. Havla, jehož zvolení do úřadu prezidenta (na konci prosince 1989, pozn. autora) mělo poměrně významný dopad na vnitřní jednotu OF.

všechny významné nezávislé iniciativy, ale účastnili se ho i někteří členové stran Národní fronty (NF)⁹². OF se stalo všeobecně respektovaným zástupcem nespokojených občanů, bylo nuceno postupným vývojem v jednání s komunistickou mocí modifikovat svůj původní plán neorganizovat hnutí na stranické a politické bázi a naplnit svůj hlavní cíl, dovést zemi ke svobodným volbám. Organizační struktura fóra, formulovaná dokumenty nejprve z konce listopadu 1989 a posléze v březnu 1990, plně odrážela požadavek neformálního, neindividuálního členství a volné horizontální struktury na platformě spontánního občanského hnutí, v němž existuje rovnocenný vztah lokálních fór a Koordinačního centra OF (KC OF), jehož funkce naplňovala organizačně-informační, iniciativní a koordinační činnost. „*Občanské fórum bylo názorově značně nehomogenní, neboť se v něm objevili zástupci zcela rozdílných ideových proudů a v jeho rámci působilo navíc čtrnáct dalších stran a hnutí*“, což bránilo pozdější konkrétnější programové profilaci (Fiala, Mareš 1997a: 107)⁹³.

Na organizační strukturu stran a hnutí vznikajících po listopadu 1989 se zaměřili ve své stati P. Fiala s P. Pšejou (1998: 423-424). Konceptualizaci OF v podobě politického hnutí chápou autoři jako zcela logické, a to především s ohledem na historický vývoj, postoj veřejnosti k politickému stranictví (jeho spojení s obdobím hegemonie komunistické strany) a také vztah většiny představitelů a zakladatelů OF k této formě politické organizace. Přestože vznikla na bázi hnutí celá řada subjektů, OF je v jejich pohledu vnímáno jako typický příklad. Tento postoj k formě politické organizace dominoval uvnitř hnutí až do prvních svobodných voleb a byl explicitně vyjádřen v jeho stanovách, přijatých v březnu 1990.

Jednu z nejkompexnějších politologických analýz OF, týkající se vnitřního vývoje jednotlivých složek hnutí i celkového dopadu na vznikající stranický systém a jeho úlohy v podobě jakéhosi katalyzátoru české stranickopolitické soustavy na ose levice-pravice, publikoval P. Pšeja (2004b: 316-327). „*Jako samostatný, na oficiální politickou činnost orientovaný subjekt OF vzniká bezprostředně v reakci na události ze 17. listopadu 1989 a od samého začátku funguje jednak jako hlavní politická síla procesu přechodu od komunistického režimu do demokratických poměrů, jednak – třebaže tato jeho funkce nebyla zprvu jasně identifikovatelná a již vůbec vědomě akceptovatelná – jako iniciátor vývoje ve sféře politického stranictví.*“ (Pšeja 2004b:

---

⁹² V NF sdružené „*satelitní politické strany, v české části státu Československá strana lidová a Československá strana socialistická, na Slovensku pak Strana svobody a Strana demokratické obrody, byly pouze formálními politickými stranami, které neměly charakter opozice.*“ (Vodička 2003: 71)

⁹³ Konkrétněji k politickým stranám a hnutím integrovaným v rámci OF v další části práce, pozn. autora.

317). Široce názorově pojaté politické hnutí vzniklo podle autora na základě tří hlavních příčin. OF se utvářelo v bezprecedentních podmínkách shora i zdola ve velmi krátkém časovém období a v prostředí politického systému, jenž neumožňoval legální zakládání politických stran. Dalším důvodem se stala zprofanovanost politického stranictví a ztotožnění pojmu strana s komunistickou stranou a posledním hybným momentem pro formování OF v podobě hnutí byla snaha mnoha představitelů OF prosadit a realizovat ideu tzv. nepolitické politiky. Ideová báze se následně odrazila i ve vnitřní organizaci hnutí. Jak doplňuje autor (tamtéž), v prvních zhruba třech měsících se OF soustředilo zejména na situaci v celém politickém i společenském systému, následující etapa vývoje již představovala vnitřní diskuzi členů o otázce budoucího směřování OF, přičemž se v ní střetávaly dvě hlavní koncepce zastánců podoby neideologického hnutí nebo proměny v klasickou politickou stranu. Pozdější vývoj ukázal, že výsledkem tohoto střetu se stalo rozštěpení hnutí a následoval proces postupného vytváření nástupnických subjektů. Přínos Pšejeva textu pro výzkum českého stranického systému lze spatřovat v tom, že OF nejenom označil zcela správně za základnu české občanské pravicové politiky (hlavně v podobě nástupnické ODS a původně v OF integrované a pak také samostatně působící ODA), ale také zdůraznil dopad jeho působení na celý stranický systém, „a to jak tím, že zpočátku absorbovalo též řadu trendů levicové inklinace, aby je posléze začalo odmítat a ovlivnilo tak nemalou měrou i vývoj v levé části stranického spektra, tak i tím, že svou ideovou i faktickou šíří v průběhu roku 1990 částečně blokovalo přirozenou a nutnou diverzifikaci stranické afiliace a v jistém smyslu tak zpozd'ovalo ustavení stranického systému ve standardní podobě“ (Pšeja 2004b: 324).

M. Novák (1999: 138) se soustředil na způsob, jakým OF vzniklo a navazuje tak na M. Duvergera a jeho teorii vlivu vzniku stran na jejich další fungování. Fakt, že OF vzniklo z protestního hnutí a nikoliv z voleb či parlamentu, vytvářel značnou propast mezi vedením (KC OF) a jednotlivými OF, která se zároveň chovala velmi autonomně⁹⁴.

Zajímavý pohled do procesu utváření OF v podobě jednotící platformy různých představitelů disentu nabídl J. Kunc (2000: 188), podle něhož hnutí „představovalo seskupení jednotlivců i kolektivních aktérů koncipované jako výrazně antistranické a antihierarchické. Šlo patrně o jediné možné logické vyústění, protože toto Fórum bylo jediným společným jmenovatelem pro rozmanité skupiny i jednotlivce, kteří se v různých

---

⁹⁴ M. Novák (1999: 138) popisuje situace, kdy některá místní OF vznikala dokonce jako kopie bývalé KSČ.

dobách ocitli v opozici k režimu“. Autor rovněž připomíná, že ustanovujících jednání OF se účastnili i někteří představitelé komunistů, např. pozdější předseda režisér J. Svoboda, který navíc založení OF zpochybňoval. Spojení různých historicky determinovaných složek disentu pak bylo dle něho možné ústrojně realizovat právě pomocí společné nestranné platformy, jakou představovalo OF. Trend prezentovat se v prvním období rekonstrukce systému stran jednotně posilovala i snaha vymezit se vůči stranám bývalé NF, které se záhy jevily jakožto potencionální konkurent i vzhledem k jejich institucionálnímu zakotvení (Kunc 2000: 189).

L. Cabada také zdůrazňuje fakt, že OF charakterizovala především absence registrovaného členství (potvrzená stanovami z března 1990) a existence řady různě ideologicko-politických subjektů v jeho rámci. *„OF tak hrálo roli širokospektrálního „catch-all“ hnutí, obdobné postavení řady jiných uskupení v tranzitivních zemích středovýchodní Evropy.“*⁹⁵ (Cabada 2003: 214). V rámci horizontální struktury hnutí fungovaly kromě KC OF také sněm KC OF (mělo zhruba 150 členů z řad místních OF) a nejdůležitější rozhodnutí přijímala dle autora (2003:215) sněmu odpovědná rada KC OF, složená z 26 členů. Podstatným způsobem také OF ovlivnilo složení poslaneckých klubů v období mezi parlamentními volbami v letech 1990 a 1992, které postupně vznikaly a profilovaly se jako personální základ budoucích pravicových ODS a ODA, liberálně-sociálního OH, ale např. i sociální demokracie (Cabada 2003: 217).

2.3.2. Problematika kategorizace OF v rámci konceptu stranických rodin a jeho vymezení uvnitř vznikajícího stranického systému

V kapitole 2.2.1. bylo naznačeno, že zařazení politických stran v postkomunistickém areálu do jednotlivých ideologických rodin je sice do jisté míry problematické, ovšem v zásadě možné a užitečné. Cílem této kapitoly bude analyzovat v rámci diskuze odborníků pozici OF z hlediska způsobu vzniku či znovuoobnovení činnosti politických stran a hnutí a jeho případné (ne)zařazení do určité ideologické rodiny. Tato část má opět především napomoci pochopit úlohu OF v procesu vzniku systému stran a zároveň definovat jeho ideové ukotvení, podstatné pro jeho následnou diferenciaci.

Diskuzi na téma zařazení OF do konkrétní ideologické rodiny ovlivnily zejména v českém prostředí M. Mareš (2002) a nejaktuálněji V. Hloušek s L. Kopečkem (2010). M. Mareš (2002: 127-149) využil pro svou typologii von Beymeho konceptu

---

⁹⁵ K pojmu „catch-all“ strany blíže viz Kopeček (2005:16-17), nebo Kubát (2004: 234-235).

západoevropských duchovních rodin⁹⁶, který doplnil o kategorii „ostatních“ stran.⁹⁷ Nevyužil tak jeho inovativní typologie postkomunistických stran a hnutí a OF zařadil právě do kategorie ostatních a nikoliv stran (hnutí) typu fóra (Forumsparteien). Dle Mareše (2002: 130) OF „představovalo specifický ideově heterogenní subjekt, charakteristický pro období přechodu k demokracii“. V této kategorii pak byly uvedeny i další specificky koncipované „antistranické“ subjekty typu Nezávislí nebo Sdružení nezávislých kandidátů, které čerpaly svoji podporu na základě v českém prostředí zakořeněných antistranických postojů, charakteristických pro první fázi vývoje OF. Jistou zbytkovost této kategorie však dokládá i to, že se v ní vyskytly i některé úzce profilované a alespoň do jisté míry relevantní subjekty, orientované na úzce definované zájmové skupiny (podnikatelské, důchodcovské) (Mareš 2002: 148-149). Paradoxně se tak ocitly v jedné kategorii poměrně úzce programově profilované strany a hnutí spolu s programově obecným a široce koncipovaným OF.

Ve své nejnovější publikaci V. Hloušek s L. Kopečkem (2010: 25) využili pro středoevropské postkomunistické strany rovněž von Beymeho rozdělení typů západoevropských stranických rodin⁹⁸ a vypuštění kategorie Forumsparteien (s níž K. von Beyme rovněž pracoval) zdůvodnili tak, že „*tyto formace byly unikátním fenoménem, který ve svém rozsahu, významu a organizační specifičnosti nemá přímou obdobu, i když zejména v počátečním období tranzice poskytovala tato ideologicky široká a člensky otevřená hnutí alternativu vůči klasickým politickým stranám.*“ Jestliže OF charakterizoval mimo jiné nízký stupeň ideologické profilace jakožto celku (bez ohledu na demokratizační étos) a tvořila ho celá škála ideově různých a různě konstituovaných proudů, není dle autorů „*účelné a prakticky ani možné pracovat s formacemi typu fóra jako se svébytnou ideologickou rodinou*“ (tamtéž). Autoři (2010: 138-139) analyzovali ideově-programovou bázi jednotlivých skupin uvnitř OF a konstatovali, že lze v rámci tohoto hnutí např. identifikovat liberalismus ekonomicky (neo)liberální a sociálně-liberální, přičemž první se transformoval do struktur později vznikající ODS a druhý v Liberálním klubu OF, jenž se stal personální základnou OH. V rámci OF ovšem působili i konzervativně orientovaní jedinci či skupiny, kteří vycházeli zejména v postkomunistickém prostoru ze specificky se etablujícího

---

⁹⁶ Viz. kap. 2.2.1.

⁹⁷ Autor (tamtéž) kategorizuje české politické strany na komunistické, socialistické a sociálně-demokratické, liberální a radikální, křesťansko-demokratické, konzervativní, extrémně pravicové, rolnické, ekologické, regionální a etnické a „ostatní“.

⁹⁸ Autoři (2010: 25) rovněž modifikovali rodinu komunistických stran na krajní leviči, extrémně pravicové strany na krajní pravici a liberálně-radikální strany označili v postkomunistickém kontextu pouze za liberální.

liberálního konzervatismu⁹⁹. Tento ideový proud byl spjat zejména s představiteli tzv. Meziparlamentního klubu demokratické pravice (MKDP), jenž se vyprofiloval po parlamentních volbách v září 1990 v rámci OF a byl spjat zejména s postavou pozdějšího lídra OF a následně ODS V. Klause (Hloušek, Kopeček 2010: 195-196). V této souvislosti je dobré podotknout, že v rámci OF se postupně profiloval i křesťansko-konzervativní proud (V. Benda a jeho Křesťanskodemokratická strana – KDS) a sociálně-demokratický proud, reprezentovaný pozdějšími členy české sociální demokracie.

Závěrem nutno podotknout, že tímto způsobem předkládané analyzující pojetí OF je velmi ústrojně a umožňuje dokonaleji rozeznat jednotlivé autonomní proudy a jejich ideové zázemí uvnitř OF. Řada autorů se pak v rozboru stranických rodin úplně vyhnula zařazení hnutí typu fóra do určité kategorie a někteří (zejména zahraniční) se pokusili často nepříliš vhodně koncipovat určité konkrétní kategorie pro tato hnutí. Z tohoto pohledu je výše citovaná publikace velmi přínosná.

Jak upozorňují P. Fiala s M. Marešem (1997a: 106), první periodu vytváření českého stranickopolitického systému (od listopadu 1989 do voleb v červnu 1990) charakterizoval zejména velký počet vznikajících nebo znovuobnovujících se stran a hnutí¹⁰⁰. Podle právního pojetí¹⁰¹ (nikoliv politologického) bylo možné dle zákona z ledna 1990 považovat za existující strany a hnutí OF, KSČ, ČSL a ČSS, avšak počet registrovaných subjektů do prvních svobodných voleb dosáhnul téměř sedmi desítek. V první fázi vývoje celého politického systému pak jednoznačně dominoval proces vyjednávání OF a představitelů odcházející komunistické strany, přičemž politickou strategii OF určovala dvě hlavní centra, KC OF a tzv. skupina Hradu, v čele s prezidentem V. Havlem a jeho poradci. Z hlediska typologie stran a hnutí, které se v tomto období objevily ve stranickém spektru rodícího se systému stran, spatřují oba autoři (1997a:106-107) jako nejvhodnější způsob rozdělení podle způsobu vzniku. Jednalo se o strany fungující i před listopadem 1989, procházející různou mírou transformace (KSČ a strany bývalé NF, ČSL a ČSS) a strany a hnutí nově vznikající. Ty lze posléze ještě rozčlenit do tří subkategorií, na znovuobnovené strany navazující na svoji předešlou činnost (např. ČSSD a Klub angažovaných nestraníků - KAN), strany

---

⁹⁹ Blíže viz Hloušek, Kopeček (2010: 194).

¹⁰⁰ Jejich bližší specifikace a vývoj podstatný pro podobu systému bude uveden v další části práce, věnované OF, pozn. autora.

¹⁰¹ Jednalo se o zákon 15/1990 Sb., přijatý Federálním shromážděním 23. ledna 1990 (Fiala, Mareš 1997a: 106). Tzv. malý zákon o politických stranách (Zákon o sdružování v politických stranách a hnutích) tvořil přechodnou právní úpravu činnosti politických stran a hnutí a definoval je jako právnické osoby. Politická hnutí tak byla postavena na stejnou úroveň jako strany, což mělo dle J. Kuncce (2000: 194) za cíl legitimizovat vnitřní strukturu OF a jeho volně pojímaného způsobu členství.

a hnutí vznikající z předlistopadových disidentských kruhů a třetím podtypem byly zcela nové subjekty. Přestože autoři konstatují, že OF by mohlo být zařazeno do skupiny nově vznikajících hnutí, která navazovala na činnost v disentu, vzhledem ke specifické roli, jež toto hnutí sehrálo, ho vyčlenili a do uvedené kategorizace nezahrnuli. Stejný přístup oba autoři uplatnili společně s P. Pšejou (1998: 270-271), když konstatují, že OF bylo z politologického hlediska možno považovat za nové vzniklé hnutí, ačkoliv ho tvořily i subjekty, které svoji činnost znovuobnovily (např. Obroda). Také proto OF vyčlenili z výše citované typologie a zdůraznili tak jeho specifické postavení.

P. Pšejou (2005b: 34) víceméně modifikuje předešlou kategorizaci s tím rozdílem, že vytvořil tři, resp. čtyři hlavní skupiny stran a hnutí. První ponechal (strany, jež legálně působily před listopadem 1989 a pouze se transformovaly do nového prostředí), druhou skupinu tvořily obnovené strany a hnutí navazující na svoje působení před listopadem 1989 (ČSSD, KAN) a subjekty etablující se na základě návaznosti na disidentské skupiny původně nepolitického ražení (Československá demokratická iniciativa – ČSDI, Hnutí za občanskou svobodu – HOS apod.). Třetí subkategorii tvořily strany a hnutí nově se utvářející a poslední zvláštní fenomén OF. Podobný přístup předkládá i J. Bureš (2007: 237), který ovšem zařadil do nově vznikajících subjektů zařadil také OF a nepovažuje ho za samostatnou kategorii jako P. Pšejou. Do stejné kategorie autor zařadil i HSD-SMS, ačkoliv podle M. Mareše a M. Strmisky (2005: 1616) přímo navazovalo na moravistické hnutí z let 1968 – 1969.

Nesporně zajímavý přístup ve své kategorizaci politických subjektů v nově vznikajícím stranickém systému přináší L. Mrklas (2003: 251-252), jenž kombinuje kritéria doby vzniku a dalších doplňkových proměnných, např. sdíleného genetického původu stran, jak o něm hovoří von Beyme. Základní tři skupiny dle autora tvořily historické strany a hnutí, působící před únorem 1948 (KSC, ČSL, ČSS, ale také ČSSD¹⁰²). Dále to byly subjekty vznikající v období mezi únorem 1948 a listopadem 1989, přičemž tuto skupinu lze rozdělit na strany a hnutí navazující na události Pražského jara (KAN, Hnutí za samosprávnou demokracii-Společnost pro Moravu a Slezsko, HSD-SMS) a strany a hnutí navazující na disent (KDS, Obroda, ODA a další). Do poslední ze tří hlavních skupin zařadil autor nově vzniklé subjekty po

---

¹⁰² Sociální demokracie se ovšem musela kompletně obnovit, jelikož většina jejích představitelů fungovala pouze v rámci exilu a strana tak nemohla, rozdílně od předně jmenovaných, navazovat na vnitrostátní politické a organizační struktury, pozn. autora.

listopadu 1989, které rozdělil do pěti podskupin¹⁰³. Pro naše zkoumání je nejvíce zajímavá kategorie nástupnických stran OF, kam řadí OH a ODS.¹⁰⁴

Právě i tento příklad zřetelně poukazuje na jistou problematičnost vytvoření přesného rozdělení nově vznikající stranickopolitické soustavy dle zvolených objektivních kritérií, což souvisí s celou řadou specifických faktorů působících v inkriminovaném období překotného politického kvasu.

2.3.3. Problematika periodizace českého stranického systému v prvních fázích vývoje

V počátku této teoreticky koncipované části je vhodné v souladu s P. Fialou a V. Hlouškem (2003: 15) odůvodnit předpoklad, na jehož základě lze zkoumat český stranický systém samostatně a nezávisle na tom, že do konce r. 1992 existoval společný stát dvou federativních republik, české a slovenské. Autoři tuto hypotézu dokládají tvrzením, že v obou částech federace působila paralelně dvě hnutí typu fóra (OF a VPN) a odlišnou logiku fungování vykazovaly i nástupnické (post)komunistické strany. Fakt, že lze zkoumat český stranický systém nezávisle a že je jeho vývoj po 17. listopadu 1989 do velké míry diskontinuitní, potvrzují ve svém textu i P. Fiala, M. Mareš a P. Pšejka (2000: 359)¹⁰⁵, když konstatují, že ačkoliv v nově vznikajícím systému stran působily i strany bývalé Národní fronty, nelze srovnávat jeho mechanismy sdílení a distribuce moci se stranickým systémem před rozpadem monopolního postavení komunistické strany, pokud lze vůbec hovořit o systému¹⁰⁶. Autoři rovněž vytvořili periodizaci vývoje českého stranického systému, tvořenou hlavními mezníky v podobě parlamentních voleb. Jednalo se o „1. Období kladení základů systému od konce listopadu 1989 do prvních svobodných voleb v červnu 1990; 2. Období utváření systému od voleb v červnu 1990 do voleb v červnu 1992; 3. Období stabilizace systému od voleb v červnu 1992 do voleb v červnu 1996“ (tamtéž). Z hlediska mechanismu funkce stran. systému a dominantního působení OF v prvních dvou etapách jeho vytváření ovšem zmínění autoři modifikují citovanou periodizaci na fázi od vzniku (v listopadu 1989) do rozpadu OF v únoru 1991 a etapu po jeho rozpadu.

---

¹⁰³ Více viz Mrklas (2003: 251-252).

¹⁰⁴ L. Mrklas (2003: 251) konstatuje, že citovaná podskupina je důležitá zejména tím, že došlo po rozpadu širokého catch-all hnutí OF ke vzniku řady dalších subjektů a že bylo možné i uvažovat o zařazení ODA a ČSSD právě do této kategorie.

¹⁰⁵ Srov. Kunc (2000: 166-167, 182), který naopak zdůrazňuje vliv kontinuálních prvků na nově vznikající postkomunistické stranické systémy a hovoří maximálně o jejich dočasném upozadění v první fázi vývoje.

¹⁰⁶ K systému politických stran před pádem komunistického režimu blíže viz Fiala, Hloušek (2003: 13-15) nebo další části práce, pozn. autora. K otázce kontinuity resp. diskontinuity českých stranicko-politických soustav blíže viz Fiala, Strmiska (2001), dostupné na: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=94>, ověřeno 20.7.2011.

OF tvořilo v období do jeho rozpadu dominantního aktéra vznikajícího stranického systému a konec jeho hegemonického postavení umožnil až jeho rozpad. Autoři doplňují, „že jestliže do rozpadu masových hnutí typu OF, Solidarity, Veřejnosti proti násilí apod. byl vývoj stranických systémů do jisté míry podobný, potom po jejich rozpadu lze hovořit o specifických národních cestách a v případě České republiky i o postupné standardizaci se systémy politických stran v západní Evropě“ (Fiala, Mareš, Pšeja 2000: 359-360). U prvních dvou citovaných autorů je možné při důkladném studiu jejich textů spatřit mírný posun v problematice periodizace systému. Ve svém klasickém článku, zabývajícím se konstituováním českého systému politických stran, P. Fiala a M. Mareš (1997a: 105) explicitně konstatují, že zásadní vliv a dopad na stranický systém měly parlamentní volby v letech 1990, 1992 a 1996 a „naproti tomu jiné události a procesy, které přinesly rovněž významné změny v českém stranickém spektru (např. kooptace poslanců do zastupitelských sborů na přelomu let 1989/1990, rozpad OF či přestupy poslanců ve volebním období 1992-1996) se vždy týkaly pouze omezené části systému...a proto je není vhodné chápat jako přelomové body vývoje celého systému“.¹⁰⁷ Periodizací v té době vznikajícího stranického systému se zabývali i V. Dvořáková a J. Kunc (1996: 55-63), kteří jednotlivé vývojové fáze systému rozdělili parlamentními volbami 1990 (trvala od listopadu 1989) a 1992 (od voleb do voleb) a další fáze ohraničili rozpadem federace, čímž de facto zohlednili vývoj stran a hnutí na národní i federální úrovni.

Z hlediska konceptualizme periodizace vývoje českého stran. systému dospěli P. Fiala s M. Strmiskou (2005: 1359-1360) k následujícímu vymezení, které podle nich velmi vhodně kombinuje dvě zásadní proměnné. Jedná se o požadavek zachycení vývoje formátu a konfigurace systému a zároveň jejich vzájemných interakcí.¹⁰⁸ První fází, nazvanou renesancí pluralismu politických stran, je většinou autorů shodně uvedené období od končícího listopadu 1989 do voleb v červnu 1990. Druhou etapu, ohraničenou létem 1990 a březnem 1991, pak tvoří „první vlna“ strukturalizace systému obsahující jako mezní události volební triumf OF a jeho následné rozštěpení. Dále pak následuje „Období ‚druhé vlny‘ strukturování stranickopolitické soustavy, změny konfigurace relevantních stran-operačních jednotek systému, postupné simplifikace stranickopolitického spektra, profilování mechanických predispozic systému a v omezené míře rovněž převládajících vzorců interakcí stran (od jara 1991 do

---

¹⁰⁷ Na základě stejného principu je vystavěna i periodizace P. Fialy a V. Hlouška (2003: 15-28).

¹⁰⁸ Tato úvaha vychází z klasické Sartoriho definice stranických systémů, pozn. autora.

parlamentních voleb v červnu 1996.“ (Fiala, Strmiska 2005: 1360)¹⁰⁹. Zjednodušeně řečeno tato třetí etapa již plně umožnila postupné etablování politických stran a jeho zjednodušení, mechanismů fungování systému a dala základ postupnému vytváření interakcí mezi relevantními subjekty.

M. Novák (1999: 138-143, 2004: 267-276) klade důraz na formulování konfigurace stranického systému zejména s ohledem na výsledky parlamentních voleb v letech 1992 a 1996, přičemž první období charakterizuje procesem diferenciací širokospektrálního OF a vznikem nástupnických subjektů (od listopadu 1989 prakticky do voleb v červnu 1992). Tyto druhé demokratické volby považuje za zásadní pro položení základních parametrů konfigurace stran na úrovni stranického systému a také vyzdvihuje fakt, že právě rozložení politických stran na federální úrovni předznamenala rychlý rozpad federace (Novák 1999: 140).

2.4. Úloha hnutí, antipolitické politiky a antistranictví v českém politickém systému s dopadem na politické stranictví a podobu stranického systému

Třebaže by se mohlo na první pohled jevit, že idea „nepolitické“ či „antipolitické politiky a koncipování nejrůznějších alternativ vůči politickému stranictví je dnes mrtvá, v českém politickém systému má hluboce zakořeněnou tradici a zejména v krizových dobách se zpravidla vynořuje v úvahách autorů i v podobě různých výzev a iniciativ jakožto varianta vůči klasickým politickým strukturám, především politickým stranám. Cílem následující analýzy bude především hledat ideové kořeny OF a příčiny profilace jeho vnitřní struktury do podoby hnutí zastřešujícího většinu antikomunistických sil, které se v první fázi jeho vývoje seskupily tzv. „pod jednou střechou“. Náplní této kapitoly nebude komplexní analýza celého opozičního nebo disidentského hnutí¹¹⁰, ale spíše snaha o charakteristiku zásadních proměnných, jež ovlivnily a formovaly podobu struktury a politické strategie OF ve smyslu jednání s oficiální mocí i vztahu k pozdější reálné politické moci. Půjde o snahu vystihnout počáteční výchozí pozici hnutí, v níž se ocitlo bezprostředně po svém založení a následně tak umožnit pochopení procesů, které vedly k jeho postupné názorové diferenciaci a inklinaci k transformaci širokého všezahrnujícího hnutí v ideologicky

---

¹⁰⁹ Srov. Bureš (2007: 275-276).

¹¹⁰ Pojem dissent se vyskytuje v odborné literatuře zejména u nás a na Slovensku, bylo používáno západními novináři od 60. let minulého stol. a označovalo veřejné kritiky sovětského režimu. Odvozeno bylo od slova *disidence* a označuje doslovně „odštěpení od státu či hnutí“ (Blažek 2005: 20).

profilované subjekty. V této nikoliv primárně filozoficky-normativní analýze hraje zcela mimořádnou roli „antipolitická“ politika v pojetí „otce zakladatele“ OF V. Havla a zejména jeho esej *Moc bezmocných* z r. 1978. Tento klíčový manifest disidentského hnutí (především Charty 77), ale i na Chartu navazujícího OF, měl v politických úvahách a konceptualizaci zakladatelů OF do podoby hnutí zásadní význam. A nejenom že Havlova vize formulovaná v *Moci bezmocných* ovlivňovala charakter a strukturu OF, ale jak upozorňují P. Fiala s V. Hlouškem (2003: 14), „*aspekty ‚nepolitické politiky‘ jako prosazování určitých apelů a životních způsobů mimopolitickou formou protestu zapustily v určitých sektorech české společnosti a české intelektuální elity relativně hluboké kořeny a různé projevy ‚nepolitické politiky‘ je možno zaznamenat i v různých fázích vývoje české demokracie*“. Tento fenomén pak byl dle autorů (2003: 15) mimo jiné jedním z determinantů podoby politických stran, jejich relativně slabé organizační struktury a vztahu občanů k politickému stranictví vůbec.

2.4.1. Tradice nepolitické politiky a pojetí antipolitické politiky disidenta a občana V. Havla

Z čeho pocházelo Havlovo pojetí antipolitické politiky a jakou tradici měla v českém prostředí? Touto otázkou se zabýval sociolog M. Havelka (1998: 458-461), jenž spatřuje kořeny nepolitické politiky ve třech hlavních historicko-sociologických fenoménech. Prvním byla specifická a např. od německých zemí odlišná struktura české společnosti, vznikající na pozadí českého emancipačního národního vzestupu a průmyslové revoluce v průběhu 19. stol. Druhým určujícím faktorem se stala nemožnost účinné participace na výkonu politické moci emancipujících se vrstev české společnosti v multinárodnostním Rakousku-Uhersku a s tím související absence identifikace národa a státu. Samotný pojem nepolitická politika je spojován s osobností T. G. Masaryka, jehož dílo *Česká otázka* (1895) se zabývá konceptem nepolitické politiky jako „drobné práce“ pro národ, jež v sobě integrovala pojetí politiky v širším kulturním a vzdělanostním povědomí celého národa. Masaryk sledoval ve svém díle celkové kulturní a společenské povznesení národa, které mělo ústit v prosazení občanských svobod a ve svém důsledku i ovlivnit podobu politického systému. Ve své knize *Světová revoluce* (1925) pak podle M. Havelky (1998: 461) propojil pojetí „drobné práce“ s demokratickým zřízením. „*Masarykův pojem ‚nepolitická politika‘ se v průběhu tohoto století v českých dějinách několikrát navrátil, i když s poněkud*

pozměněným názvem ..., obsahem a i funkcemi, vždy ale v souvislosti s národními aktivitami v situaci ohrožení: po mnichovském diktátu se ho v Peroutkově Přítomnosti pokusil znovuoživit Zdeněk Smetáček, svou roli hrál jak známo také později u Václava Havla.“ (tamtéž).

Nepolitická politika měla podle M. Havelky (1998: 461-462) v období reálného socialismu „dvoji podobu, jednak objektivní likvidace politické sféry, jednak subjektivní reflexe jejího vyprázdnění“. První z podob předurčovala sama povaha nedemokratického režimu, jenž zcela odděloval soukromou sféru od politické. Za spolupůsobení faktoru strachu z vnějšího ohrožení, jako hlavního integračního vnitropolitického prvku, zcela vyprázdnil pojetí politiky jako legitimního řešení konfliktů a zájmů společnosti. V případě subjektivní reflexe vyprázdnění politické sféry nabývají na významu právě Havlovy úvahy, které se projevily nejsilněji v jeho textech v období Pražského jara a následně v éře normalizace¹¹¹, zejména v souvislosti s pojetím antipolitické politiky¹¹² jakožto možnosti pojetí politiky disidentským hnutím. Tu chápal ve smyslu „budování předpokladů politiky (jakožto formulace a realizace občanských i skupinových zájmů) v situaci její objektivní nemožnosti“ (Havelka 1998: 462).

Na zač. 70. let normalizační vedení komunistické strany drželo politickou moc za použití tvrdých represí plně ve svých rukou a „prostřednictvím tzv. společenské smlouvy, která dala lidem možnost, aby se realizovali v soukromé sféře a přestali se zajímat o veřejné záležitosti, dosáhlo pak toho, že se lidé přizpůsobili životu v reálném socialismu; ve společnosti se jakoby nic nedělo.“ (Otáhal 1998: 469). Zároveň toto období „bez politiky“ ovšem dalo podnět ke vzniku disidentského hnutí, jehož představitelé (často s radikálně odlišnou ideologickou orientací) praktikovali alternativní formy životního stylu, vyhledávali možnosti formulovat i aktivně vytvářet na státní moci nezávislé kulturní, vzdělávací a informační a komunikační platformy. Jedním z nejvýraznějších výstupů disidentského hnutí se stal otevřený dopis formulovaný V. Havlem, určený generálnímu tajemníkovi Ústředního výboru KSČ G. Husákovi. Jeho obsah tvořila analýza společenské situace po šesti

---

¹¹¹ Ústřední výbor KSČ, ustavený pod vedením G. Husáka na jaře 1969, nazýval politiku znovunastolení komunistické diktatury po vpádu vojsk Varšavské smlouvy do Československa politikou „konsolidace a normalizace“ (Vodička 2003a: 72).

¹¹² M. Havelka (1998: 462) rovněž podotýká, že V. Havel antipolitickou politikou poměrně zřetelně modifikoval výše citované Masarykovo pojetí nepolitické politiky, čímž se snažil mimo jiné lépe vystihnout potenciální možnosti disidentské obce v prostředí normalizace. M. Otáhal uvádí (1998: 473), že V. Havel se sám označil za příznivce antipolitické politiky v textu *Politika a svědomí* z r. 1984, kde toto pojetí politiky blíže specifikoval „nikoli jako technologie moci a manipulace s ní nebo jako kybernetického řízení lidí nebo jako umění účelovosti, praktik a intrik, ale politiky jako jednoho ze způsobů, jak hledat a dobývat v životě smysl; jak ho chránit a jak mu sloužit“ (Havel in: tamtéž).

letech období normalizace, především pak charakteristika krize lidského vědomí, lidské identity a života „ve strachu“, projevující se mravním a duchovním úpadkem celé společnosti. Tuto krizi popsal jako niterní a individuální, avšak předpokládal, že se časem může transformovat v úsilí po změnách, vyvolaných touhou lidí po svobodě¹¹³. (Suk 2008: 20)

Na sklonku r. 1976 vznikla občanská iniciativa s názvem Charta 77¹¹⁴, v jejímž prohlášení z 1. ledna 1977 se objevily požadavky na dodržování občanských a lidských práv v Československu i ve světě. Jednalo se o reakci na značný rozpor mezi ratifikací mezinárodní úmluvy o dodržování lidských práv z r. 1975 (ratifikována o rok později) a skutečnou aplikací jejich zásad v husákovském normalizačním režimu¹¹⁵. Charta rovněž analyzovala podstatu politické proklamace a propagandy a jejich odlišnost od politické praxe komunistického režimu a sdružovala v sobě řadu nejrůznějších osobností¹¹⁶, které spojoval především kritický přístup k normalizaci. Ideová šíře iniciativy se odrazila plně i ve složení trojice mluvčích¹¹⁷, jmenovaných vždy na jeden rok, přičemž po smrti J. Patočky v r. 1977 (zemřel na následky výslechu tajné policie) se stal nepsaným ideovým vůdcem Charty V. Havel (Vodička 2003a: 73-74).

A skutečně to byl právě V. Havel, jenž postupně vtisknul Chartě její antipolitický étos, přestože jak podotýká J. Suk (2008: 21), „*Charta v sobě od samého počátku nesla rozpor: odmítla se profilovat politicky a přitom představovala politikum par excellence.*“ Chartisté si tento ambivalentní postoj vůči oficiální státní moci dobře uvědomovali a v prostředí, které zapovídalo jakoukoliv možnost alternativních koncepcí, natož veřejně deklarovaných ba dokonce usilujících o změnu systému, se uchýlovali k alternativním, nepolitickým způsobům kritiky komunistického režimu. Jeho podstatu napadali nikoliv z ideologických, politicky vyhraněných pozic, ale spíše z pohledu návratu k respektování lidských práv a principů moderní společnosti, svojí pozornost navraceli k předpolitické, existenciální rovině, jakési paralelní polis. Charta ovšem představovala pro vládnoucí komunistickou stranu možná větší nebezpečí, než

---

¹¹³ Tento vizionářský text se setkal v době jeho vzniku se značným ohlasem v rámci disentu i zahraničí, avšak měl i své dobové oponenty, např. kriticky se k němu stavěl ve svých hodnoceních Havlův oponent v rámci disidentského hnutí E. Mandler, zastávající tzv. realistického pojetí politické opozice (Otáhal 1998:469-470, Mandler 1995: 79-83)

¹¹⁴ Na vznik Charty 77 navázal Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS), složený z několika chartistů, který si kladl za cíl poukazovat na případy odsouzených či vyslýcháných osob z politických důvodů (srv. Suk 2008: 21 nebo Vodička 2003a: 77).

¹¹⁵ Bezprostředním impulzem pro samotné založení Charty se stal proces s undergroundovou hudební kapelou Plastic People of the Universe (Vodička 2003a: 73).

¹¹⁶ Jednalo se o demokarty s humanistickou tradicí, křesťany (katolické i evangelické víry), osmašedesátíniky i levicové marxisty, členy uměleckého undergroundu a další (Suk 2008: 20-21).

¹¹⁷ Stali se jimi filozof J. Patočka, ministr zahraničí z období „Pražského jara“ J. Hájek a spisovatel a disident V. Havel (Vodička 2003a: 74).

by se mohlo jevit v případě existující úzce profilované politické struktury, přestože vliv jejich požadavků nebyl v prvních letech nikterak velký. Režim, usvědčovaný disidentským hnutím ze lži a utlačování lidských práv se však logicky cítil v ohrožení a reagoval tvrdými represemi. V r. 1978 již V. Havel představoval značnou autoritu v rámci disidentské komunity a s cílem definovat a posílit vnitřní soudržnost a integritu Charty sepsal téhož roku esej *Moc bezmocných*. (Suk 2008: 22-23). Význam tohoto díla spočíval jednak v definování smyslu disidentské činnosti, měl integrační funkci v rámci Charty a také předznamenal budoucí vývoj společnosti i opozičních aktivit a jeho přesah se promítnul i v založení OF a jeho organizaci. Právě nepolitický charakter opozičního hnutí v prostředí „*posttotalitního systému*“, lišícího se v mnoha ohledech od klasické diktatury nebo proselyticko-inkvizitorské totality 50. let“ (Suk 2008: 23), se pak odrážel i v konstrukci listopadového OF, nikoliv však v jeho politické činnosti. Právě v tomto ohledu je bezesporu zajímavé sledovat proměnu disidentského hnutí v politické hnutí OF z hlediska jeho vnitřní struktury, ale i praktických politických kroků jeho představitelů, kteří se postupně dostávali do nejvyšších ústavních funkcí.

V. Havel charakterizoval krizi společnosti jako morální krizi jednotlivce, který je normalizačním režimem donucován „žít ve lži“ a cestu z krize podle něho vyřeší pouze změna v postojích a chování individua – „život v pravdě“¹¹⁸ (Otáhal 1998: 471). Svoji vizi opozice v nedemokratickém režimu vidí takto: „*Zdá se, že nejpůvodnější zázemím a východiskem toho, co by se dalo v nejširším slova smyslu chápat jako ‚opozice‘, je v post-totalitním systému ‚život v pravdě‘ ...není to původně vůbec konfrontace na rovině faktické, institucionalizované a kvalifikovatelné moci, ...ale na rovině docela jiné: na rovině lidského vědomí a svědomí, na rovině existenciální*“ (Havel 1990: 20).¹¹⁹ Autor v tomto místě definoval způsob evoluce disidentského hnutí a naznačil podmínky, za nichž je možné dosáhnout budoucích postupných společenských změn. V. Havel v citované eseji odmítal vytvoření klasické parlamentní demokracie podle západního vzoru a negativní postoj pojal i vůči masovým politickým stranám, které zamýšlel nahradit typově odlišnými, zevnitř společnosti podmíněnými strukturami¹²⁰, jejichž předobraz spatřoval v disidentských skupinách a paralelní polis. Jak dodává

---

¹¹⁸ Blíže k vysvětlení pojmu „život v pravdě“ z pohledu chování jednotlivce v „posttotalitním systému“ viz Havel (1990: 8-17).

¹¹⁹ V tomto existenciálním pojetí politiky navazoval V. Havel na J. Patočku (Havelka 1998: 464).

¹²⁰ J. Suk (2008: 25-26) je nazval samosprávnými dobrovolnými společenstvími, která budou vycházet z iniciativy jejich členů a vznikat a zanikat podle dosažených cílů a členství v nich by mělo odpovídat osobní integritě a odpovědnosti jejich členů. V. Havel (1990: 61-62) píše: „*Mohou a musí to být struktury otevřené, dynamické a malé; nad jistou hranici nemohou už ony ‚lidské vazby‘, jako je osobní důvěra a osobní odpovědnost, fungovat .Musí to být struktury, které ze své podstaty neomezují vznikání struktur jiných ...Struktury nikoli jako orgány či instituce, ale jako společenství ...Než statický soubor zformalizovaných organizací jsou lepší organizace vznikající ad hoc, prodchnuté záplem pro konkrétní cíl a zanikající s jeho dosažením.*“

M. Otáhal (1998: 471), Havlovu nepolitickou politiku charakterizuje to, že chápal „politiku nikoli jako nástroj společenských změn a řízení společnosti, k čemuž je ovšem třeba moci i politických programů a politických stran, nýbrž jako prostředek k prosazení pravdy, umožnění ‚života v pravdě‘“. Jak již bylo zmíněno, Havlovým cílem nebylo vytvoření parlamentní demokracie, která měla pouze sehrát úlohu přechodové fáze na cestě k „postdemokratickému společenství“ a politické strany měly sloužit pouze jako prostor k vytvoření politických alternativních koncepcí a názorových proudů. V. Havel (1990: 61) doslova píše, že „jestli jsem si ještě v roce 1968 myslel, že se náš problém vyřeší založením nějaké opoziční strany, které bude umožněno veřejně soutěžit o moc se stranou dosud vládnoucí, pak už dávno vím, že tak snadno to vskutku nepůjde a že žádná opoziční strana sama o sobě ...nemůže garantovat společnosti, že se nestane brzy obětí nějakého nového znásilnění“.

Velmi zajímavou hypotézou se zabývá J. Suk, jenž mimo jiné upozornil na možné souvislosti mezi Havlovým pojetím politického myšlení a fenoménem nových sociálních hnutí (2003: 71-72, 2008: 26). Zabývá se myšlenkou, do jaké míry a zda vůbec mohl být V. Havel ovlivněn dílem např. J. Habermase nebo A. Mellucioho a dochází k překvapivým zjištěním, že existují poměrně významné podobnosti mezi pojetím politiky západoevropských nových sociálních hnutí a charakteristikami Charty 77 a do jisté míry i OF.¹²¹ V. Havel si byl dobře vědom specifických podmínek, za nichž mohlo jen stěží disidentské hnutí, rozdílně od západních demokratických systémů, realizovat svoje cíle politickými prostředky. Právě proto, že si tento rozdíl dobře uvědomoval, působí podle J. Suka (2008: 27) jeho koncepce existenciální revoluce v podobě změny myšlení a postojů společnosti v posttotalitním systému jako zcela logická a odůvodnitelná.

2.4.2. Antipolitická politika vs. politická realita zhroucení komunistického režimu

Od r. 1987 se v důsledku působení vnějších politických faktorů stále zřetelněji ukazovalo, že ke skutečné demokratizaci režimu povedou zásadní společenské a následné systémové změny. „Teoretické úvahy o existenciální revoluci a politice nabývaly velkého významu zvláště po nástupu M. Gorbačova, v době, kdy se i u nás boj

---

¹²¹ Mezi šest Bucherových definičních znaků nových sociálních hnutí patří: 1. Jednají v symbolické rovině občanské sféry v kontrastu vůči politické moci; 2. členové hnutí zaměřují svoji snahu k dosažení vlastní nezávislosti a sebeurčení nikoliv dosažení politické moci; 3. převažují postmateriální hodnoty nad materiálními; 4. „sociální konstruování kolektivních identit a identifikace skupinových zájmů snižující význam role objektivní struktury při jejich vzniku; 5. sociálně konstruovaná nespokojenost a ideologie neredukovatelná ze strukturálního postavení aktérů; 6. široké spektrum latentních a dočasných neformálních sítí tvořících hnutí“ a převažujících nad formální organizaci hnutí (Bucher in: Suk 2003: 73).

o moc s představiteli komunistického režimu stával aktuální; na pořadu dne byla politická revoluce.“ (Otáhal 1998: 474). Ovšem také se začala pozvolna měnit společenská situace, projevovala se patrná výměna generací přímo nespjatých s r. 1968, vznikaly nové nezávislé iniciativy¹²², rostl počet nespokojených a alternativně uvažujících a myslících lidí, kteří stále silněji vnímali signály měnicího se mezinárodního prostředí a pociťovali touhu po změně.¹²³ Přestože nebyla vnitřní diverzifikace společnosti natolik silná jako např. v Polsku či Maďarsku, „*předpoklad z Moci bezmocných se naplnil – určitá část společnosti znovu pocítila autentickou potřebu konkrétní politické práce.*“ (Suk 2008: 31).

Z prvních nezávislých iniciativ je možno jmenovat na konci r. 1987 vzniklou Demokratickou iniciativu (DI) Havlova oponenta E. Mandlera a B. Doležala, jež požadovala změny v politickém systému komunistického Československa a se svými požadavky se obracela v souladu s ústavou na Federální shromáždění (Vodička 2003a: 78-79). Další významnou iniciativou bylo založení Hnutí za občanskou svobodu (HOS), které vystoupilo o rok později (v říjnu 1988) s manifestem *Demokracie pro všechny*¹²⁴ a zasazovalo se o obnovení demokracie, přijetí nové ústavy, zavedení pluralismu politických stran a obnovení právního řádu. Spoluautorství výzvy se zrodilo v prostředí Charty a vedle R. Battěka se na něm podílel i V. Havel (Vodička 2003a: 77-78, Suk 2008:31). Tímto krokem se nápadně proměnila i Havlova pozice uvnitř silicího opozičního hnutí, stával se jakýmsi svorníkem a nezávislou autoritou a pozvolna z této jemu blízké pozice vstupoval do politického diskurzu. „*Od této chvíle se bude pohybovat na ostré hraně mezi antipolitickou a politickou politikou*“ (Suk 2008: 31), což zároveň předznamenávalo jeho jistý osobní paradox a pozdější dilema. Pro komunistický režim však na přelomu 70. a 80. let mnoho let vězněný V. Havel začal představovat reálnou opoziční sílu, jež má za cíl znovunastolení kapitalismu. Následovaly události z počátku r. 1989 a tzv. Palachova týdne, na něž vládnoucí režim opět tvrdě reagoval represemi a bezprostředním Havlovým uvězněním, které ovšem bylo na základě několikasícové vlny občanské solidarity předčasně ukončeno. Havlova pozice nesmírně posílila. Společně s J. Křížanem a A. Vondrou zveřejnili v červnu 1989 v rozhlasových stanicích Hlas Ameriky a Svobodná Evropa petici *Několik vět*,

---

¹²² Blíže k nezávislým hnutím a iniciativám, vznikajícím v druhé pol. 80. let zejména v prostředí mladší generace disentu, viz Otáhal (1994: 67-70) nebo Vodička (2003a: 77-82).

¹²³ Cílem práce ani jejich rozsahových možnostech není komplexní analýza příčin rozkladu komunistického režimu, ale spíše snaha definovat stav a konkrétní požadavky opozičního hnutí následně transformovaného v OF i další politické subjekty, pozn. autora.

¹²⁴ Jak upozorňuje K. Vodička (2003: 77), jednalo se vskutku o první nezávislou iniciativu od počátků normalizace, přinášející uceleně formulovaný politický program. Mezi další požadavky hnutí patřilo i zavedení soukromého vlastnictví kapitálu, odchod sovětských vojsk či založení svobodných odborů.

obsahující řadu obecně formulovaných a až samozřejmě působících požadavků, jež získala do listopadu 1989 okolo čtyřiceti tisíc signatářů (Suk 2008: 33-35).

V souvislosti s rostoucím počtem nezávislých iniciativ i aktivizací opozičních politických hnutí se během druhé poloviny r. 1989 objevil názorový konflikt, jenž se naplno rozhořel v důsledku postoje opozice k plánovaným demonstracím k výročí vpádu vojsk Varšavské smlouvy 21. srpna 1989. V řadách opozice se vyprofilovaly dva základní přístupy, z nichž první zastával pozici opozice jakožto organizátora obyvatelstva v rámci aktivního vystupování vůči vládnoucímu režimu a druhé pojetí přisuzovalo opozičnímu hnutí status pouhého garanta možnosti, aby se veřejnost mohla svobodně shromažďovat a projevit tak svoje občanská práva. Obyvatelstvo se tím dostávalo do obtížné situace, když zjišťovalo nekoordinovaný postoj mnoha skupin, včetně chartistů, kteří zejména pod Havlovým vlivem¹²⁵ odmítali konfrontační způsob aktivizace obyvatel.¹²⁶ V. Havel takto vystupoval zejména v samizdatových Lidových novinách ještě v relativně méně napjaté atmosféře a jednal pod tlakem obav z násilných represí, kterých mohla využít komunistická moc. Zmíněné radikálnější postoje k formě protestů pak pocházely zejména z popudu J. Rumla, publikované v samizdatovém časopisu Sport (Otáhal 1994: 71-75). Jak ale trefně poznamenává J. Suk (1997: 11) „*Oběma opozičním tendencím nebyl dopřán čas na vzájemnou konfrontaci, neboť revoluční situace je postavila do jednoho šiku. Těžko lze přesně vymezit, jak ovlivňovaly spory opozičních skupin aktivizaci obyvatelstva. Zřejmě jen v omezené míře. Dalekosáhlejší význam však jistě měly při politickém sebeuvědomování opozice samé.*“¹²⁷

Zásadní a mnohými možná neočekávaný střet opozice s komunistickým režimem odstartoval událostmi 17. listopadu zásahem ozbrojených složek vůči povolené manifestaci k 50. výročí uzavření českých vysokých škol německými okupanty. Jak je patrné, významnou úlohu sehrálo v tomto bodu zlomu studentské hnutí, jehož pozdější požadavky nutně muselo respektovat a zahrnout ve svých požadavcích i opoziční hnutí, jehož společnou platformou se stalo 19. listopadu založené OF.

---

¹²⁵ V. Havel např. doporučoval obyvatelstvu, aby podepisovalo petice jako např. *Několik vět* a vyjadřovali tak svůj občanský postoj (Otáhal 1994: 72).

¹²⁶ Podobné konzervativní pojetí opoziční aktivity zastával také J. Dienstbier (Suk 1997: 10). Naopak v září 1989 veřejně s nepolitickým postavením disidenta V. Havla polemizoval na stránkách *Sportu* I. Lamper, ve své esejí *Pohled na Václava Havla zdola* (1989) filozof P. Rezek či na vlnách Svobodné Evropy v říjnu 1989 P. Tigrid, jenž vyzval opoziční hnutí k obraně zájmů společnosti a zformulování politických cílů (Suk 2008: 36-37).

¹²⁷ Na přelomu října a listopadu se uskutečnil ojedinělý, avšak neúspěšný pokus DI, HOS a Obrody na sjednocení opozice v rámci „koordinačního výboru čs. opozice“, jehož cílem mělo být vytvoření „Národního a občanského výboru“. Měl být složen ze zástupců veřejnosti i opozičních hnutí a jeho hlavním výstupem se měl stát návrh demokratické ústavy (Suk 1997: 8). Klub za socialistickou přestavbu Obroda se ustavil v únoru 1989 z členů KSČ a reformních komunistů z období „Pražského jara“ (Č. Císař, O. Černík, J. Hájek, J. Šabata a další). Jejich ideálem byla Gorbačovova politika přestavby a symbióza politického pluralismu a socialistické společnosti (Vodička 2003a: 79-80). Všechny tři zmíněná uskupení se stala po 17. listopadu členy OF, pozn. autora.

J. Suk (1997: 8) upozorňuje, že přestože opozice reagovala na vývoj událostí celkem velmi pohotově, byla takovým vývojem do značné míry zaskočena a všeobecně se očekávala spíše postupná liberalizace stávajícího režimu. Problémem se stala absence politických požadavků a strategií. Došlo také k potvrzení Havlova postavení v rámci opozičních kruhů, když se stal jeho vůdčí osobností (Suk 2008:38). V tomto okamžiku se mohla začít realizovat Havlova idea pojetí politiky a politické organizace, o níž psal v *Moci bezmocných*, ačkoliv se její praktická realizace ukazovala „tváří v tvář“ vůči politické realitě jako problematičtější. OF bylo záhy po svém založení konfrontováno s řadou vnitřních organizačních otázek a muselo se zároveň aktivně podílet na politických jednáních. J. Suk (2003: 67-71) si pokládá zásadní otázky: „*Mělo Občanské fórum ztělesnit Havlovu utopii? Proměnilo ji v ideologický projekt? ...do jaké míry byl vývoj Občanského fóra realizací určitého konceptu a do jaké míry imanentním procesem odpovídajícím živelnému situačnímu posunu.*“ Pro hledání odpovědí na předešlé otázky využil srovnání vybraných pasáží z *Moci bezmocných* a porovnával je s politickými prohlášeními, týkajícími se vlastní sebeidentifikace OF z prosince 1989. Dochází k závěru, že vývoj OF se pohyboval po ose od Charty 77 a nezávislých iniciativ, přes období protestních akcí (od konce r. 1988), fázi sociálního hnutí (listopad-prosinec 1989), politického hnutí (od zač. r. 1990) až po politickou(é) stranu(y) (zač. r. 1991). Třebaže se hlavním úkolem a smyslem existence OF stala změna politického systému, s ohledem na způsob vzniku a strukturu jeho členů mohlo mít jen těžko představitelně podobu politické strany, což v prvních fázích naplňovalo Havlovy představy takového seskupení. OF zpočátku svojí existence rovněž představovalo volné nehierarchizované hnutí, což se ovšem postupným přebíráním politické moci¹²⁸ ukazovalo neudržitelným a střetávalo se s přirozenou potřebou zavádět uvnitř hnutí určitou organizaci, kontrolu a vedení (Suk 2003: 65, 74-75). Tato nutnost se výrazně prohloubila převzetím vládní odpovědnosti a zvolením V. Havla do prezidentského úřadu na konci r. 1989 a vrcholila jeho odchodem z pozice charizmatického lídra OF. Projevovala se postupná krize legitimacy orgánů stále sílícího hnutí a ukazovalo se, že jeho stávající podoba a vnitřní organizace bude muset projít redefinicí. Zároveň se Havlova vize „postdemokratického“ společenství dostala do ostrého kontrastu vůči tvrdým politickým jednáním a překotné změny vyžadovaly činit konkrétní politická rozhodnutí.

---

¹²⁸ Přestože se tomuto zpočátku bránilo, jak dokládá M. Otáhal (1998: 475) neochotou OF podílet se na vládě až do okamžiku vytvoření Adamcovy rekonstruované vlády.

2.4.3. Hnutí nebo strana - konec antipolitické politiky?

Havlova idea omezení moci politických stran a posílení vlivu osobností se nepodařila realizovat, jelikož těžištěm politického systému se stala nejprve jednání mezi politickými stranami a hnutími u „kulatých stolů“ a posléze parlament a prezident z pozice nadstranické autority již nedokázal účinně prosazovat svoje politické cíle. Tento fakt se projevil např. na zač. r. 1990, kdy se nepodařilo nově zvolenému prezidentovi prosadit návrh většinového systému, aplikovatelného v prvních svobodných volbách a jehož cílem mělo být posílení individualit na úkor stran (Suk 2008: 42-43; Jičínský, Škaloud 1996: 67).¹²⁹

„Nepolitická politika byla shodnou reakcí na krizi společnosti ve všech zemích střední Evropy v době, kdy intelektuálové byli představiteli opozice. Nebyli spjati s každodenním životem řadových občanů a vlivem tehdejších podmínek byli zahnaní na okraj společnosti.“ (Otáhal 1998: 475). Skutečně se fenomén nepolitické či spíše antipolitické politiky nevyskytoval pouze v Československu, ale měl svoje modifikace i v polské a maďarské opozici. V obou zemích měl však odlišné možnosti prosazení, což zapříčinilo mnoho faktorů jakožto podoba komunistického režimu a situace uvnitř komunistických stran, struktura, síla a ideový základ opozičních hnutí a jejich lídrů, sociální základna obyvatelstva atd. V Polsku a později Maďarsku převládla snaha získat politickou moc na úkor starého režimu a těmto cílům se uzpůsobovala i taktika opozičních hnutí a stran. Zároveň působila ve vedení komunistických stran výše uvedených zemí v druhé pol. 80. let určitá reformní či liberalizační jádra. Naproti tomu *„pro velkou část českého disentu byla nepolitická politika prostředkem řešení společenské krize, ovlivnila charakter boje o moc a následnou transformaci.“* (Otáhal 1998:475). Příčinu tvořila podle M. Otáhala (tamtéž) zejména neexistence masového opozičního hnutí podobného polské Solidaritě a poměrně slabá opozice, zahnaná komunistickou mocí do ilegality a hledající alternativní možnosti prosazení svých cílů. Ve shodě s mnoha odborníky lze konstatovat, že Havlův vliv na (ne)politickou strategii opozice v předlistopadovém období se projevil i v jednání OF s vládnoucí mocí v prvních týdnech existence OF.¹³⁰ Nicméně *„disidentské úvahy o antipolitické politice,*

---

¹²⁹ Z. Jičínský a J. Škaloud (1996: 85) konstatují, že *„V. Havel si svou, po 17. listopadu 1989 obrovskou autoritu nezajistil výhledově tím, že by se stal také představitelem nějaké vznikající politické síly, s jejíž činností by byl sám organicky spojen a která by zase pro veřejnost vystupovala především v perzonalizované podobě svého hlavního představitele.“* Jak autoři (tamtéž) podotýkají, vystupoval tak z pozice nadstranické autority, která korespondovala plně s jeho představou pojetí prezidentského úřadu, avšak která oslabovala integrační funkci OF i Havlovu reálnou politickou moc a přesouvala ji spíše do roviny symbolické. Konkrétním politickým krokům představitelů OF a jednáním o vnitřní podobě hnutí se budou podrobněji věnovat následující kapitoly věnované jeho vývoji, pozn. autora.

¹³⁰ Např. Otáhal (1998: 474).

existenciální revoluci a adhokracii přenesené do praxe Občanského fóra se ukázaly jako nereálné.“ (Suk 2008: 50). Jakkoliv souvisela obnova českého stranického systému (stranickopolitického pluralismu i stran samotných) s procesem demokratizace a institucionální konsolidace, „*české politické strany však v tomto období nedosáhly všeobecného uznání jako privilegované nástroje politické soutěže a spolupráce, sociopolitické reprezentace a zprostředkování zájmů ...V tomto ohledu významnou roli sehrál – mimo jiné – ambivalentní vztah významných sektorů nových českých politických elit ...k politickým stranám, k fenoménu politickému stranictví a potažmo ke konvenčním mechanismům reprezentace a zprostředkování zájmů vůbec*“, což logicky ovlivňovalo i dynamiku a charakter první fáze formování systému stran¹³¹ (Fiala, Strmiska 2005: 1361). Za neúspěšné vyústění snah o prosazení konceptu politické organizace v podobě politického hnutí možno považovat střet dvou hlavních nástupnických subjektů OF (ODS a OH) v parlamentních volbách v červnu 1992, kdy uspěl koncept politické strany prvního a zároveň i posledního předsedy OF a pozdějšího lídra ODS V. Klause. Jak dokládá studie P. Fialy a P. Pšejji (1998: 419-421), zabývající se organizační strukturou českých politických stran po r. 1989, podoba vnitřní struktury nově vznikajících subjektů byla ovlivňována mimo jiné i postojem veřejnosti vůči politickému stranictví a počáteční diskreditací tohoto pojmu a jeho ztotožněním s komunistickou stranou. Po prvních demokratických volbách a odstranění možnosti zvratu demokratického vývoje se ovšem podle autorů projevila celkově vyšší míra důvěry obyvatel vůči politickým proudům zastoupeným v České národní radě (ČNR), ačkoliv se dostávala do jistého protikladu vůči antistranickým postojům některých představitelů OF (převážně Liberálního klubu OF). Bezprostřední dopad na postoj občanů k politickým stranám měl rozpad OF, jenž se projevil poklesem důvěry v ČNR.¹³² Vnitřní rozpory v druhé pol. r. 1990 se projeví i v klesající podpoře OF. Zvolením V. Klause do čela OF v říjnu 1990 se začala zřetelně prosazovat většina inklinující k proměně hnutí v klasickou politickou stranu s vertikální strukturou a pevným individuálním členstvím, přičemž podobným vývojem se postupně ubírala i ostatní více či méně relevantní politická hnutí. V lednu 1991 se OF definitivně proměnilo v politickou stranu¹³³ a takto definovanou strukturu posléze převzala i nástupnická ODS. Oproti tomu „*Právě z Liberálního klubu vzniklo OH, které však roli,*

---

¹³¹ Od listopadu 1989 do voleb v červnu 1990, pozn. autora.

¹³² V září 1990 důvěřovalo ČNR 62%, zatímco v březnu 1991 bezprostředně po rozpadu OF již pouze 44% (Fiala, Pšejja 1998:420).

¹³³ Podle M. Nováka (2001) podpořila tuto transformaci hnutí ve stranu nejen většina delegátů sjezdu, ale i veřejnosti a zejména sympatizantů OF, jak dokládají výzkumy veřejného mínění. Dostupné na: <http://www.revuepolitika.cz/clanky/1077/jeste-po-deseti-letech-ale-porad-o-tomez, ověřeno 4.10.2011.>

kerou mu připisoval tehdy ‚liberál‘ Zeman, hrát nebylo schopno, protože bylo jakýmsi zbytkovým Občanským fórem sdružujícím nesourodé osobnosti a koncepce. Tyto lidi spojovalo jen to, že byli proti Václavu Klausovi, chtěli jen velice rudimentární typ organizace a mnozí z nich byli bývalými reformními komunisty a později disidenty Husákova režimu.“(Novák 2001)¹³⁴. Autor reaguje na události z let 1998-2001, kdy došlo řadou intelektuálů, iniciativ (Impulz 99, Děkujeme, odejděte) i opozičních stran k uzavření silně kritizované tzv. opoziční smlouvy mezi ODS a ČSSD. U vzestupu sociální demokracie v podobě silné levicové strany stáli kromě M. Zemana¹³⁵ i další bývalí členové Liberálního klubu Z. Jičínský a P. Rychetský, kteří tehdy nevěřili politické perspektivě OH. M. Novák (tamtéž) na příkladu volebního neúspěchu OH v r. 1992 a jeho následné marginalizace dokládá, že střet nepolitického pojetí politiky s politikou velkých stran působí na pozadí politických událostí r. 2001 velmi živě, avšak nepatřičně. A v závěru článku dodává (tamtéž): „*Jaké je rozhodující dělítko mezi politickými stranami v českých zemích. Levice-pravice? V jistém smyslu ano. Slušní versus neslušní? U nás jako jinde existují samozřejmě slušní i neslušní politici, ale těžko lze rozlišovat na slušné a neslušné politické strany ...Na jedné straně ti přestavitelé a ty strany, které se snaží dělat normální demokratickou politiku, ať jakkoli nedokonalou, ba kritizovatelnou, na straně druhé ‚osobnosti‘ a subjekty, které chtějí dělat nepolitickou politiku, v čele s Václavem Havlem“.*

Přestože se sám V. Havel často vyjadřoval ve smyslu, že mu byly antipolitické ideje a odpor vůči stranám uměle podsouvány, ukazuje se, že jeho myšlení i praktické politické kroky se častokrát střetávaly s politickým stranictvím. V. Havel vyjádřil (2006: 84) svůj postoj k politickým stranám s odstupem ke své prezidentské funkci takto: „*Myslím si víceméně totéž, co jsem si myslel vždýcky. Jen jsem asi během let a zvláště během svého pobytu v prezidentské funkci své názory trochu zpřesnil a zjemnil. Myslím si, že politické strany jsou jedním z důležitých instrumentů demokratické politiky, nikoliv jejím vyvrcholením či smyslem ...měly by být spíš jen šlehačkou na dortu bohatě strukturované občanské společnosti, prostorem, který z ní nasává živiny, aby jim dával politický výraz použitelný pak v politické soutěži.“* Zároveň varuje před partitokracií, která má dle něho v naší společnosti velkou tradici a přisuzuje stranám skromné a zároveň kreativní vlastnosti, aby nebyly občany znevažovány

---

¹³⁴ Dostupné na: <http://www.revuepolitika.cz/clanky/1077/jeste-po-deseti-letech-ale-porad-o-tomtez>, ověřeno 4.10.2011.

¹³⁵ V době opoziční smlouvy zastával funkci premiéra, pozn. autora.

a neztrácely u nich respekt. Aby občané necítili pocit studu, že takové strany volí nebo jsou jejich členy.

Je beze sporu důležité si položit základní otázku, zda budou tradiční politické organizace schopny čelit budoucím složitým civilizačním trendům a v co možná nejlepší míře tyto výzvy řešit. Právě v tomto je možné spatřit přesah odlišných alternativních koncepcí, podobných např. vzestupu nových sociálních hnutí v druhé pol. minulého století nebo později vznikajícím širokospektrálním přechodovým hnutím typu OF či polské Solidarity v období pádu komunistických režimů.

3. Občanské fórum

3.1. OF na cestě ke svobodným volbám (listopad 1989 - červen 1990)

3.1.1. Vznik OF, jeho strategie a vnitřní charakteristika

Založení OF 19. listopadu 1989 bezprostředně navazovalo na události 17. listopadu 1989, kdy došlo k brutálnímu násilnému potlačení studentské demonstrace v Praze na Národní třídě.¹³⁶ Ustavujícím setkání hnutí v pražském Činoherním klubu¹³⁷ předcházelo symbolické sjednocení všech hlavních opozičních proudů během jediného odpoledne.¹³⁸ Jejich představitelé se shodli na vytvoření společné platformy za účelem vyvolání diskuze s vládnoucím režimem, pojmenované OF a odvozené pravděpodobně od východoněmeckého hnutí „Neues Forum“, založeného o měsíc dříve (Bureš 2007: 43). Na již citovaném večerním zakládajícím setkání se OF prohlásilo za otevřené hnutí všech demokraticky uvažujících skupin i jednotlivců. Pod touto charakteristikou zahrnuje nezávislé iniciativy, studentské organizace, umělecké svazy, církve, ale i demokraticky smýšlející členy stran NF včetně KSČ, z nichž se někteří účastnili ustavujícího shromáždění¹³⁹. Důležitý zdroj jeho legitimacy vytvářelo od počátku existence OF také studentské hnutí (Ripka, Činátl 2009: 15-16). Základním výstupem jednání se kromě samotného založení Fóra stalo zformulování čtyř (pěti) základních

---

¹³⁶ Prakticky ve stejné době vzniklo slovenské hnutí Veřejnost proti násilí (VPN), pozn. autora.

¹³⁷ Podrobněji k založení OF viz Ripka, V.; Činátl, K. (2009: 9-24).

¹³⁸ Jak popisuje J. Bureš (2007: 43), v odpoledních 19. listopadu došlo k setkání představitelů ČSDI (K. Štindlem, předseda E. Mandler byl zadržen Státní tajnou policií) a Obrody (M. Hájkem) společně s V. Havlem a novinářem J. Urbanem, který navrhoval vznik koordinačního orgánu opozice s názvem „Fórum“. Setkání byli dále přítomni R. Battěk, V. Hanzel, J. Křížan, M. a R. Palouš, A. Vondra a další.

¹³⁹ Z členů KSČ např. pozdější předseda režisér J. Svoboda (Bureš 2007: 43).

požadavků¹⁴⁰ pod názvem *Provolání OF*¹⁴¹ a přijetí základní politické strategie. Jak upozorňuje J. Bureš (2007: 45), představě vítězné koncepce OF¹⁴² odpovídala snaha navázat dialog s vládou, která postupným vývojem událostí přeorientovala těžiště vyjednávání představitelů hnutí k poměrně pragmatickému federálnímu předsedovi vlády L. Adamcovi¹⁴³. Prostředníkem nadcházejících jednání se měla stát iniciativa MOST hudebníka M. Kocába a textaře M. Horáčka¹⁴⁴, jež nebyla oficiálně zahrnuta pod OF a mohla do určité míry naplňovat funkci nezávislého mediátora sporných bodů jednání mezi vládou a opozicí. Krajní a radikálnější pozice vůči jednání s komunisty zastávalo studentské hnutí a jeho představitelé (např. Š. Pánek), na druhé straně odmítali jednat s OF konzervativci z ÚV KSČ. Zásadní úkol OF v první fázi jeho existence pak tvořila snaha postavit hnutí do role mluvčího masových demonstrací a zajistit si tím všeobecnou podporu svých požadavků. Z osmnáctičlenného výboru OF, vzniklého na ustavujícím setkání, se následně vytvořilo jádro Koordinačního centra OF (KC OF) a jeho krizového štábu (Bureš 2007: 45-46).

Vytváření vnitřní struktury OF vykazovalo logicky již od prvních dnů svého působení zřetelné známky spontánnosti. Výbor OF se již 20. listopadu rozrostl o mnoho dalších členů, došlo ke zvolení V. Malého mluvčím hnutí a začal být denně vydáván *Informační servis*¹⁴⁵. V blízkosti neformálního lídra V. Havla se postupně vytvářel okruh blízkých spolupracovníků, později přetransformovaný v krizový štáb KC OF, jenž tvořili spoluautoři *Několika vět* J. Křížan a A. Vondra, Havlův tajemník V. Hanzel, filozof R. Palouš, novinář J. Ruml, spisovatelka E. Kriseová, výše jmenovaní členové iniciativy MOST a později také „osmašedesátník“ P. Pithart. Výbor OF navazoval na koncept „koordinačního výboru čs. opozice“, navržený na přelomu října a listopadu DI, HOS a Obrodou, měl tvořit zástupce nejširších vrstev demokraticky smýšlející veřejnosti a chtěl získat podporu pro vyjednávání se státní mocí o svých

---

¹⁴⁰ Jednalo se o požadavek rezignace osmi vysoce postavených představitelů KSČ včetně prezidenta G. Husáka a generálního tajemníka ÚV KSČ M. Jakeše, vyšetření událostí ze 17. listopadu pomocí parlamentní komise, propuštění všech politických vězňů, poskytnutí prostoru OF ve státních sdělovacích prostředcích a také podporu generální stávky, vyhlášené studentskými svazy na 27. listopadu. Studentské hnutí ještě doplnilo svolání OF o požadavek ukončení vedoucí úlohy KSČ a vyškrtnutí tohoto článku z ústavy ČSSR (Bureš 2007: 44-45).

¹⁴¹ Viz příloha č. 10.

¹⁴² Názory na řešení aktuální situace se z pochopitelných důvodů odlišovaly a do značné míry odpovídaly představám různých opozičních seskupení. Nicméně určující vliv měla koncepce disentu blízkého V. Havlovi a zpočátku plně odrážela nepolitickou ideu neusilování o převzetí politické moci, pozn. autora. Více k politickým strategiím OF viz Ripka, Činát (2009: 18-21). K návrhu představitelů ČSDI (K. Stindla), který byl založen na představě konsensu všech aktérů na urychleném vypsání svobodných voleb viz Bureš (2007: 43-44).

¹⁴³ L. Adamec se pokusil neúspěšně dostat 24. listopadu do pozice generálního tajemníka ÚV KSČ, a tak posléze zahájil paralelní jednání s opozicí nezávisle na vedení komunistické strany (Kopeček 2010b: 31).

¹⁴⁴ L. Adamec již v létě 1989 navázal prostřednictvím svého poradce O. Krejčího kontakt s jmenovanými představiteli iniciativy Most, blízkých V. Havlovi, jelikož zastával přesvědčení, že zejména s ohledem na ekonomickou situaci by bylo vhodné jednat o situaci v zemi i s opozicí (Otáhal 1994: 84).

¹⁴⁵ KC OF vydávalo tyto noviny pro potřeby informování členské základny i veřejnosti od 20. listopadu, posléze je nahradilo týdeníkem *Infórum*. KC OF také později vydávalo periodika s názvem *Fórum* a *Občanský deník* (Pšejja 2005a: 1493).

základních požadavcích. Tento smělý cíl se dařilo plnit organizací masových shromáždění na Václavském náměstí a Letenské pláni v Praze a OF se již 21. listopadu prohlásilo za reprezentanta statisíců občanů. Vše vyvrcholilo celostátní a OF organizovanou generální stávkou 27. listopadu. Tentýž den se k OF připojil Prognostický ústav akademie věd, v jehož personální výbavě získalo hnutí významný potenciál¹⁴⁶ (Suk 1997: 12).

Významnou úlohu v rozšiřování objektivních informací mimo hlavní město sehrálo brzké vypovězení loajality satelitních politických stran Národní fronty¹⁴⁷ a zejména Československé televize a rozhlasu, přičemž důležitost objektivního zpravodajství si dobře uvědomovalo i vedení Fóra.¹⁴⁸ Otřesené vedení KSČ 22. listopadu odvolalo zástupce Lidových milicí z regionů a 24. listopadu rezignoval na funkci generálního tajemníka ÚV KSČ M. Jakeš a o dva dny později celé předsednictvo, včetně vedoucího tajemníka pražské organizace strany M. Štěpána. M. Otáhal (1994: 50) upozorňuje, že komunistické vedení bylo značně ovlivněno především situací v Německé demokratické republice, kde se de facto zhroutil na začátku listopadu komunistický režim, čímž skončila naděje na vytvoření jisté formy spojení a udržení moci za pomoci osy tří nejrigidnějších komunistických režimů¹⁴⁹. Všechny tyto události, zejména odstoupení Jakeše, zvyšovaly legitimitu OF a snižovaly akceschopnost vedení komunistické strany, zvláště pak K. Urbánkem vedeného ÚV (Kopeček 2010b: 29-31). Do pozice hlavního vyjednávače se tak dostal již zmiňovaný premiér L. Adamec. „*Výsledky mimořádného zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa 24. listopadu přesvědčily předsedu federální vlády Adamce, že má-li si uchovat politický vliv, musí se vyvázat ze stranických pout a jednat samostatně, bez direktiv z centrálního sekretariátu*“ (Suk 2003: 44). První oficiální setkání lídrů OF (v čele s V. Havlem) s delegací vlády a NF vedené L. Adamcem se konalo 26. listopadu¹⁵⁰. Tentýž den bylo hnutím zveřejněno první ucelené programové prohlášení s názvem *Co chceme*¹⁵¹ (Pšeja 2005a: 1489).

---

¹⁴⁶ Nejen z hlediska vypracování ekonomické reformy, ale důležitou roli sehrál ve vyjednávání s vládou i vedoucí ústavu V. Komárek (Bureš 2007: 46, Kopeček 2010b: 28). Kromě V. Klause v něm působili např. V. Dlouhý, T. Ježek a M. Zeman. V Ekonomickém ústavu ČSAV působil např. J. Zieleniec (Otáhal 1994: 77).

¹⁴⁷ Jak píše L. Kopeček (2010b: 29), stranická periodika Československé strany lidové (ČSL) i Československé strany socialistické přinášely už 18. listopadu relativně objektivní reflexi událostí z předchozího dne.

¹⁴⁸ K roli médií a zpravodajství ČS. televize v prvních dnech existence OF viz Ripka, Činál (2009: 21-23).

¹⁴⁹ Mezinárodní izolace československých komunistů se naplno projevila, „*když po událostech v Německé demokratické republice padly naděje na vytvoření osy Praha-Berlín-Bukurešť a Polsko a Maďarsko se omluily za vpád do Československa v srpnu 1968*“ (tamtéž). Viz také Suk (2003: 53).

¹⁵⁰ Setkání oficiálně zprostředkoval předseda ČSS B. Kučera, OF trvalo na realizaci svých základních požadavků (formulovaných v svolání OF z 19. listopadu), naopak L. Adamec požadoval minimalizaci dopadů o den později konané generální stávky (Kopeček 2010b: 31).

¹⁵¹ Viz příloha č. 11.

„Struktura OF byla poprvé formálně podchycena v dokumentu nazvaném *Vnitřní organizace Občanského fóra (Co jsme)*¹⁵², který vznikl 28. listopadu 1989“ (Pšeja 2004b: 317). Představitelé OF cítili již od prvních dnů fungování hnutí potřebu racionalizovat strukturu hnutí tak, aby představovala dostatečně funkční a reprezentativní organismus. Personální základnu organizačních jednotek (odborných komisí a oddělení) hnutí tvořilo podle J. Suka (1997: 13) od 24. listopadu okolo 100 lidí¹⁵³, kteří dohromady vytvářeli jádro KC OF. Mezi organizační jednotky patřilo několik specializovaných odborných komisí, mezi něž se řadila koncepční komise (sdružovala zástupce všech stran, iniciativ a skupin v rámci hnutí) a odborná komise (sdružovala odborníky z různých vědeckých oborů). Obě komise vytvářely základnu pro později vzniklou programovou a organizační komisi OF. Mezi další komise kromě sekretariátu patřily informační, technická a operační, jež byla posléze nazývána krizovým štábem. Z podnětu V. Havla vznikla prakticky současně akční skupina¹⁵⁴, jež představovala rozšířený krizový štáb, a jejím úkolem se stalo řešení nejdůležitějších politických otázek. Na konci listopadu se dotvořila trojstupňová a poměrně již hierarchizovaná podoba KC OF, tvořená krizovým štábem, akční skupinou a plénem OF, jakožto nejšířejí definovaným orgánem hnutí. V.Havel, J.Křižan a A.Vondra představovali „páteř“ krizového štábu, v němž alternovali také V. Hanzel, Z. Jičínský, E. Kriseová, P. Miller, R. Palouš, P. Pithart, J. Ruml a P. Rychetský (Suk 1997: 14).¹⁵⁵ „Akční skupina‘ byla jakousi výkonnou složkou krizového štábu, jež realizovala rozhodnutí a nápady krizového štábu“ (Bureš 2007: 68) a naopak vytvářela zpětnou vazbu mezi prací a návrhy odborných komisí adresovaných krizovému štábu a zároveň také koordinovala činnost komisí. Po 30. listopadu, kdy předložil zpřehledňující návrh vnitřní struktury I. Havel¹⁵⁶, došlo nově k vytvoření (mimo již existujících koncepční, informační a technické) komisí programové¹⁵⁷, strategické¹⁵⁸, organizační¹⁵⁹ a komise pro styk se stávkovými a studentskými výbory¹⁶⁰. Rovněž vznikl správní úsek a tiskové centrum přímo podřízené krizovému štábu, jenž

---

¹⁵² Viz příloha č. 12.

¹⁵³ Jejich přehled viz Suk (1997: 13).

¹⁵⁴ Mezi její členy se řadil P. Dočekal, V. Havel, M. Kocáb, J. Křižan, I. Lamper, L. Lis, V. Malý, S. Milota, P. Oslzlý, L. Pátý, D. Větrovský a v čele stál R. Palouš a jeho zástupcem byl J. Černý a L. Kantor (Suk 1997: 14).

¹⁵⁵ Jak doplňuje J. Bureš (2007: 68), zasedání krizového štábu se mohli účastnit také M. Kocáb a M. Horáček z MOSTu, přičemž se jasně projevil převaha lidí ideově blízkých V. Havlovi např. na úkor prognostiků.

¹⁵⁶ Bratr V. Havla, pozn. autora. Jak konstatuje J. Kunc (2000: 201), návrhy I. Havla měly ten problém, že vždy platily jen několik hodin, což plně vystihovalo překotnost vytváření vnitřní organizace a pokusů o její zdokonalení. Viz příloha č. 13.

¹⁵⁷ V čele níž stál J. Vavroušek a komise dále obsahovala několik specializovaných oddělení, např. filozofické, právní, mezinárodněpolitické, pro politický systém, ekonomické, ekologické, kulturní atd. (Suk 1997: 15).

¹⁵⁸ V čele s V. Klausem a Z. Jičínským (Suk 1997: 15).

¹⁵⁹ V čele s J. Šternem ml., komise zajišťovala komunikaci s ostatními OF (Suk 1997: 15).

¹⁶⁰ V čele s J. Lisem (Suk 1997: 15).

vedl J. Dientsbier (Suk 1997: 15). Nejširším orgánem KC OF bylo plénum¹⁶¹, v němž zasedalo okolo 50 delegátů, tj. všech členů krizového štábu, akční skupiny, odborných komisí i některých dalších orgánů. Plénum mělo ovšem v prvních týdnech svoji existence poměrně nejednoznačně definované složení i kompetence, což zejména v období kritických vyjednávání o složení federální vlády paralyzovalo jeho činnost a vyvolávalo posléze další diskuze o změně vnitřní struktury KC. J. Bureš (2007: 68-69) dokonce tvrdí, že tento stav mohl vyhovovat nejužšímu vedení krizového štábu¹⁶² a usnadňovat jednání s představiteli výkonné moci.

J. Suk (1997: 16) nazval výše popsané procesy utváření vnitřní struktury OF živelnou samostrukturací. V revoluční době bylo zapotřebí chápat procesy uvnitř KC OF jakožto zcela logické a pochopitelné. Převládaly v nich spíše osobní vazby lídrů a zdánlivě nahodilé kroky vyplývající z aktuální situace. Vnitřní struktura hnutí se kontinuálně proměňovala a reagovala na změny vzešlé z politických jednání. V zásadě problematickou se ukázala po spolupřevzetí vládní odpovědnosti v průběhu prosince 1989.

3.1.2. Převzetí politické moci

Po úspěšné generální stávce se rozhodlo OF ke změně strategie, když podle L. Kopečka (2010b: 32) zřejmě chybně vyzvalo k ukončení masových demonstrací a mítinků a přešlo do stávkové pohotovosti, čímž se ovšem vzdalo nejučinnější metody nátlaku na vládu. Přesto si komunisté dobře uvědomovali rostoucí tlak veřejnosti a nezbyvalo jim nic jiného, než začít konstruktivně jednat s OF. Předseda federální vlády L. Adamec¹⁶³ vyzval 28. listopadu vedení opozice, aby se ujala spoluodpovědnosti a začala se spolupodílet na výkonu politické moci (Suk 2003: 53). Opozice požadovala za samozřejmé, že komunistická moc sama odstraní z ústavy článek o vedoucí úloze komunistické strany a bude souhlasit s přípravou svobodných voleb. „*Po událostech 17. listopadu 1989 předložilo Občanské fórum tehdejší vládě jako první a základní požadavek změnu ústavy z r. 1960, spočívající ve zrušení tzv. vedoucí úlohy KSČ ve společnosti a ve státě, zrušení Národní fronty a vypuštění ustanovení o marxismu-leninismu jako jediném vědeckém a státem uznávaném světovém názoru*“ (Cigánek 1992: 10). Federální shromáždění odhlasovalo

---

¹⁶¹ Plénum zároveň mělo mít funkci konečného arbitra v rozhodování KC, „*ve skutečnosti k němu však hlavní lidé Koordinačního centra přistupovali spíše jako k orgánu, od něž se očekávalo pouze potvrzení postupů, již dříve rozhodnutých krizovým štábem*“ (Bureš 2007: 177).

¹⁶² V. Havlovi, J. Křižanovi, P. Pithartovi a A. Vondrovi (tamtéž).

¹⁶³ Podle J. Bureše (2007: 69-70) uvažovalo OF již v té době o nahrazení L. Adamce ve funkci premiéra V. Komárkem.

na základě pokynů vlády 29. listopadu změnu ústavy. Představitelé OF, kteří v tuto dobu ještě neusilovali o politické funkce¹⁶⁴, zvolili celkem opatrnou strategii. Premiér L. Adamec byl pověřen vypracováním návrhu na složení nové rekonstruované federální vlády a programového prohlášení, které mělo zahrnovat několik zásadních požadavků¹⁶⁵, vedoucích k demokratizaci celého politického systému, včetně odstoupení G. Husáka z funkce prezidenta republiky (do 10. listopadu) (Suk 1997: 18). 3. prosince představil L. Adamec rekonstruovaný kabinet, známý pod zkratkou 15 + 5, složený z patnácti komunistů, jednoho zástupce z ČSL a ČSS a tři nestraníků¹⁶⁶. Přestože někteří členové OF takto navržené složení vlády apriori neodmítali (zejména z obav z ústavní krize v případě odstoupení premiéra a prezidenta), nakonec Fórum vládu pod tlakem opětně probíhajícího veřejného odporu neuznalo (Kopeček 2010b: 33).

Uvnitř hnutí se následně rozhořela živelná diskuze, do jaké míry se angažovat na potenciálním výkonu politické moci. Na úrovni české vlády se aktivní participaci v exekutivě nebránilo a doplnilo 5. prosince českou vládu o několik nestraníků¹⁶⁷ (Kopeček 2010b: 33). Na federální úrovni zůstávalo OF prozatím v pozadí a spíše se nadále stavělo do opoziční role, mimo jiné proto, že se chtělo podle J. Suka (1997: 19) vyhnout předčasné diskreditaci a chtělo ponechat „problém“ na straně komunistů. OF také paralelně koordinovalo činnost se slovenskou VPN a jedním z důvodů předčasné nepřebírat vládní odpovědnost na federální úrovni byl i fakt, že obě hnutí potřebovala „určitou časovou rezervu na vybudování svých struktur a vypracování základních programových konceptů pro celospolečenskou transformaci“ (tamtéž). V rámci OF krystalizovaly od počátku prosince dvě hlavní koncepce v přístupu k politické moci. První a nakonec i vítězná se zrodila s odstupem času možná překvapivého spojení V. Havla a ekonomů z Prognostického ústavu, kteří společně prosadili v rozšířeném krizovém štábu požadavek nominovat do federální vlády na klíčové posty zástupce OF. Sledovali tím především možnost aktivně ovlivnit vývoj událostí na úkor slábnoucích komunistických představitelů, ale zároveň i za cenu jisté ústavně-právní diskontinuity.

---

¹⁶⁴ Přestože v KC OF padaly některé návrhy ve smyslu delegovat do rekonstruované vlády některé odborníky z řad Fóra (Kopeček 2010b: 32).

¹⁶⁵ Jednalo se o realizaci svobodných voleb, zajištění svobody shromažďování, vyjadřování, náboženství a tisku, možnost zakládat stranické organizace všech stran na pracovištích. OF dále požadovalo přístup do médií, možnost vydávat svůj tisk, do vyšetření událostí ze 17. listopadu 1989, odsouzení vpádu vojsk do Československa v r. 1968 a návrh ústavního zákona, dle něhož budou z Federálního shromáždění i národních rad a národních výborů odvoláni zkompromitovaní poslanci, kteří nevykonávali svůj mandát v „zájmu lidu“ (tamtéž).

¹⁶⁶ Personální složení vlády viz Bureš (2007: 84-85), který rovněž správně doplňuje, že komunistů bylo v kabinetu ve skutečnosti šestnáct (vláda 16 + 5).

¹⁶⁷ Např. P. Klenera nebo D. Burešovou do resortů zdravotnictví a spravedlnosti (tamtéž).

Hlavní zastánce ústavně konformnějšího a méně revolučního řešení „Z. Jičínský¹⁶⁸ – vedle V. Havla nejvýraznější osobnost KC OF těchto okamžiků – se zasazoval pro takový přechod k demokracii, který se uskuteční v přísném souladu se stávajícím ústavně-právním systémem“ (Suk 1997: 22). Premiér Adamec ovšem nakonec 5. prosince rezignoval a OF nezbývalo než se ujmout reálné exekutivní odpovědnosti. Do nově vzniklé (10. prosince) federální vlády „národního porozumění“¹⁶⁹ byli nakonec dosazeni Fórem nominovaní ministři, kteří se dostali automaticky i do popředí zájmu sdělovacích prostředků, potažmo celé veřejnosti (Suk 1997: 23).

Jmenování nové vlády předcházela jednání politických subjektů u „kulatých stolů“, která charakterizovala podle L. Kopečka (2010b: 36) již mnohem silnější pozice obou opozičních hnutí (OF a VPN), než měla při jednáních u kulatých stolů např. polská Solidarita nebo maďarská opozice. Jednání vzešlo z podnětu slábnoucí komunistické strany, jež si chtěla jeho prostřednictvím udržet alespoň částečný vliv, což se také podařilo nepřímým, že jí opozice uznala jako relevantní politickou sílu¹⁷⁰. Jednání se dotýkala nejen složení vlády „národního porozumění“, ale také otázek spojených s prezidentským úřadem, jelikož součástí dohod se stala i rezignace G. Husáka. Podstatný dopad měla ovšem i na vznikající stranický systém, jelikož právě v tomto momentu nachází Jiří Kunc (2000: 190) počátek rekonstrukce československého stranického systému a zároveň dodává, že „kulaté stoly, byť jiné povahy než v Polsku a Maďarsku, vtiskly rodičímu se politickému životu ráz výrazně personalistický: jednalo se o tom, kdo konkrétně a koho konkrétně nahradí v určité funkci jako nositel určité mravní či jiné autority, nejednalo se o programech“ (Kunc 2000: 193).

Dosavadní komunistický prezident G. Husák pod nátlakem rezignoval bezprostředně po jmenování vlády, avšak KSČ se nemínila vzdát důležitého úřadu a přišla s návrhem,

---

¹⁶⁸ Svůj postoj obhajuje Z. Jičínský ve společném textu s J. Škaloudem vztahem oficiální komunistické moci vůči OF, VPN a stranám bývalé NF a jejich vzájemné snaze dosáhnout převzetí politické moci co nejméně radikálním a revolučním způsobem. Argumentuje stavem československé společnosti, která byla v té době podle něho velmi strukturovaná a organizovaná, ačkoliv ekonomicky zaostala. Jestliže neměl mít probíhající přechod k demokracii negativní dopad na její elementární funkce, měl se podle Jičínského uskutečnit na základě prostoru vymezeného ústavou z r. 1960 (doplňenou ústavním zákonem o federativním rozdělení moci č. 143/1968 Sb.). Ústava skutečně poskytovala možnost změny politického systému, aniž by došlo k negativním vnitropolitickým i mezinárodněprávním konsekvencím. Z. Jičínský mimo jiné kritizuje snahu některých pravicových členů OF vystupovat radikálně vůči představitelům komunistického režimu, kteří si podle něho uvědomovali krizi systému (např. L. Adamcovi a K. Urbánkovi) a chtěli nakonec ve spolupráci s opozicí postupně předat svoji moc ústavně co nejkonformnějším způsobem. Zároveň věřili, že pokud takový přechod umožní, nebudou díky tomu perzekuováni (Jičínský, Škaloud 1996: 55-57).

¹⁶⁹ Předsedou vlády se stal představitel reformního proudu KSČ a předlistopadový ministr pro legislativu (mimo jiné autor nerealizované změny komunistické ústavy, pozn. autora) M. Čalfa. Ve vládě sice zasedlo několik členů KSČ, ale někteří, včetně premiéra, následně vystoupili (V. Komárek a V. Dlouhý, první místopředseda vlády a ministr hospodářství). Ovšem i ostatní členové vlády zůstávali bez většího vlivu předsednictva KSČ. Ve vládě měly své nominanty ČSL i ČSS (s poněkud problematickou legitimitou) a také pochopitelně OF. Byl jím V. Klaus v pozici ministra financí, J. Dientsbier ve funkci ministra zahraničí a např. P. Miller jako ministr práce a sociálních věcí. Prvním místopředsedou vlády za VPN se stal J. Čarnogurský. (Kopeček 2010b: 35). Přesné personální obsazení vlády viz Bureš (2007: 143-145).

¹⁷⁰ Jednání se účastnily i strany bývalé NF a zástupci Svazu socialistické mládeže (SSM) (tamtéž).

jenž měl její ambice významně posílit. KSC „8. prosince sice souhlasila s podmínkou Občanského fóra, aby vzhledem k obsazení místa předsedy federální vlády Slovákem (členem KSC) byl prezidentem republiky občan české národnosti (nestraní), avšak připraveno již měla jiné řešení, kterým formální souhlas šikovně obešla. Bylo to velice jednoduché, a proto tak pádné a účinné – přímá volba prezidenta!“ (Suk 2003: 213). Komunisté vycházeli zcela logicky z předpokladu, že v přímé volbě by měli větší možnost prosadit pro ně co možná nejpříjemnějšího kandidáta a jejich úvahy potvrzovaly i průzkumy veřejného mínění, které favorizovaly A. Dubčeka¹⁷¹. Komunisté svůj návrh předložili na dalším jednání s opozicí 11. prosince¹⁷², avšak po silném odporu OF vůči přímé volbě 15. téhož měsíce vstoupil do hry pragmaticky premiér M. Čalfa a nabídl Havlovi, že učiní kroky k prosazení jeho kandidatury ve FS, kde měli jasnou dominanci zástupci KSC. M. Čalfovi se podařilo uklidnit hrozící spor i možnou ústavní krizi a obratným vyjednáváním uvolnil cestu na Hrad symbolu a hlavnímu představiteli dosavadních změn. I pod nátlakem dalších menších demonstrací na Václavském náměstí se představitelé rozhodujících politických sil shodli 22. prosince na nominaci A. Dubčeka do pozice předsedy FS¹⁷³, V. Havla do úřadu prezidenta a částečné rekonstrukci zastupitelských orgánů – tzv. kooptací¹⁷⁴ (Suk 1997: 31-33). Na Havlovo „aklamativní“ zvolení 29. prosince měla zásadní vliv podle L. Kopečka (2010b: 38-39) také média, která živě přenášela veřejnou volbu a podpořila tak jeho jednomyslné zvolení prezidentem republiky.

OF tak během necelého měsíce a půl od svého založení a vypuknutí masových stávek a po komplikovaných jednáních ovládlo prakticky všechny důležité exekutivní funkce a stalo se rozhodující politickou silou v zemi. Ze sociálního hnutí se stalo politické hnutí.¹⁷⁵ Zároveň převzetí vládní odpovědnosti a odliv osobností z KC OF znamenal problém, jenž hnutí muselo urychleně začít řešit.

3.1.3. OF v procesu proměny vnitřní organizace a názorové diferenciacce

---

¹⁷¹ J. Suk (2003: 200) uvádí tento improvizovaný průzkum veřejného mínění třiceti tisíc obyvatel hlavního města. „Pro Dubčeka se vyslovilo přes 11 % respondentů, pro Valtra Komárka skoro 8 %, o třetí místo se dělil Ladislav Adamec, Václav Havel a Čestmír Císař, každý obdržel kolem 1 % hlasů.“ Proti Havlově kandidatuře vystupoval mimo jiné i Z. Jičínský a OF si dobře uvědomovalo, že Havlova pozice není mediálně příliš dobrá a bylo by nutné vyvinout značné úsilí v případné přímé volbě, aby jeho kandidát zvítězil.

¹⁷² Viz příloha č. 15.

¹⁷³ Tento krok se jevil velmi pragmaticky a umožnil mimo jiné uspokojení slovenských požadavků i odblokování funkce prezidenta pro V. Havla, pozn. autora.

¹⁷⁴ První kooptace proběhly již před volbou prezidenta, tj. 28. prosince, přičemž představovaly nahrazení 24 nejzkompromitovanějších členů FS, především špiček KSC, zástupci OF a VPN (Suk 1997: 34). K pojmu kooptace, kdy se parlament legislativní cestou „sám doplní“ o některé členy a nahradí jimi jiné blíže Kopeček (2010b: 41). K dohodě u „kulatého stolu“ viz příloha č. 16.

¹⁷⁵ V souladu s periodizací J. Suka (2003: 65).

„*Revoluční situace vyžadovala, aby se OF proměnilo – alespoň na určitou, předem vymezenou dobu – pevnější, politicky vyhraněnou a cílevědomou strukturu, schopnou prosadit politickou a ekonomickou transformaci.*“ (Suk 1997: 23-24). Diskuze se týkaly nejen reformy vnitřní struktury OF (KC OF), ale i pojetí či sebedefinování celého hnutí. Příčinou se stalo jednak převzetí politické moci, ale také sílící napětí uvnitř KC OF a zhoršená komunikace mezi plénem a rozhodovacími orgány, zejména krizovým štábem. Předseda programové komise OF J. Vavroušek předložil návrhy budoucí podoby hnutí, navazující na ideový dokument *Co jsme*¹⁷⁶. První z nich hovořil o dočasném seskupení občanů různé ideové orientace, které bude rozpuštěno několik týdnů před volbami. Druhé pojetí popisovalo OF jako antikomunistickou předvolební koalici ideových resp. politických proudů popř. občanů s uvedením politické příslušnosti vstupujících do voleb na společné kandidátce. Poslední varianta počítala s dlouhodobou existencí OF i po volbách, a to buď v podobě politické strany, nebo volněji koncipovaného politického hnutí, z něhož by se zároveň ještě před volbami mohly odštěpit po osamostatnění toužící subjekty. Autor sám se vyslovoval pro poslední variantu (Suk 1998: 44-46), jež se také později ukázala jednou z alternativ a minimálně do voleb se naplnila. J. Vavroušek koncipoval OF do podoby občanského politického hnutí, složeného z demokratických stran i nestraníků, jenž se zúčastní voleb jako koalice všech antikomunistických proudů. Mimo vlastní kandidátku a program mělo hnutí podporovat i další demokratické strany a po volbách nadále zůstat v podobě volného seskupení s neformalizovaným (volným) členstvím¹⁷⁷ a horizontální strukturou jednotlivých zcela autonomních OF. Jak dodává J. Suk (1997: 25), cílem bylo definovat OF co nejširěji, aby byl dán prostor jak nezávislým politickým stranám, sdruženým v rámci OF, tak nestraníkům zejména z řad místních OF. J. Suk zároveň podotýká (2003: 78), že „*nejednoznačné pojetí Občanského fóra formulované na přelomu listopadu a prosince 1989 dalo vzniknout několika polaritám, které později výrazně ochromovaly jeho akceschopnost: 1. mezi Koordinačním centrem a krajskými (okresními, místními) OF – spory o demokratizaci; 2. mezi zastánci politiky angažovaných nestraníků a stoupenci politických stran uvnitř OF – spory o participaci na vedení a umístění na kandidátce; 3. mezi několika názorovými skupinami uvnitř KC OF – spory o obecné pojetí OF; 4. mezi OF a nezávislými politickými stranami – spory o politický vliv; 5. mezi vedením KC OF a představiteli OF ve vysokých státních*

---

¹⁷⁶ Viz příloha č. 14.

¹⁷⁷ Tento typ členství umožňoval „*souběžné přihlášení se k Občanskému fóru a k subjektu, jenž se na činnosti Občanského fóra podílel jako celek*“ (Pšeja 2005a: 1493).

funkcích – spory o program a politickou profilaci.“ 23. prosince schválila většina delegátů prvního sněmu „politický odkaz“ V. Havla, jak ho nazval J. Bureš (2007: 173-174), v němž představil vizi OF jako ne zcela definovatelnou strukturu, jež bude přistupovat k nově vznikajícím stranám diverzifikovaně, bude více než koalicí stran, obsahovat existující strany, ale i jejich zárodky a hlavně představovat reprezentanta široké veřejnosti a zasazoval se o co nejmenší možnou profilaci hnutí.

Reformu vnitřní organizace hnutí předložil J. Štern ml.¹⁷⁸, jenž definoval nejvyšším orgánem KC OF sněm, složený ze zástupců centra a nově také představitelů krajských OF. Sněm de facto přebral některé kompetence bývalého pléna v oblasti schvalování základní koncepce a směřování hnutí, avšak došlo zároveň k posílení demokratických prvků v činnosti KC OF tím, že sněm mohl přímo ovlivňovat činnost (ve vybraných problematikách, které nebylo nutné řešit operativně) a složení rady KC OF. Polovinu ze čtrnácti členů jmenovali paritně V. Havel a P. Pithart¹⁷⁹. Na začátku r. 1990 (6. ledna) byly schváleny sněmem OF stanovy, které potvrdily předchozí návrhy vnitřní organizace a sebedefinice hnutí jako volného sdružení občanů, nikoliv politické strany, podporující volnou horizontální strukturu autonomních místních, národnostních, podnikových a zájmových OF.¹⁸⁰ Ta měla vytvářet okresní a krajská KC, která si volila na svých shromážděních rady jako svoje výkonné orgány (Suk 1997: 26-27).¹⁸¹

Význam v přijetí nové organizační struktury lze spatřovat spíše než v zásadní proměně funkčnosti procesu formulování politických požadavků v rámci hnutí v tom, že započal proces pozvolné demokratizace rozhodovacích procesů a etablování lokálních OF vůči KC OF. Jak upozorňuje J. Suk (1997: 27-28), rada pouze přebrala pravomoci akční skupiny a částečně i pléna a byla nadále paralyzována personální nestabilitou i množstvím agendy. Ačkoliv zůstával význam sněmu na počátku r. 1990 spíše symbolický, postupně se měnil v orgán, jehož prostřednictvím se tříbila názorová pluralita uvnitř hnutí a v němž stále výrazněji rezonovaly požadavky z regionů. Činnost rady KC OF paralyzovaly také četné odchody do té doby čelních představitelů hnutí do státních či veřejných úřadů a funkcí. Na tento vývoj reagoval návrh na vytvoření tzv.

---

¹⁷⁸ Spolu s P. Pithartem, který postupně přebral v prosinci 1989 roli neformálního leadera OF po V. Havlovi (Bureš 2007: 173, Suk 1997: 25).

¹⁷⁹ Upravena byla i činnost komisí a oddělení, blíže viz Suk (1997: 27).

¹⁸⁰ Podle průzkumu IVVM z února 1990 vyjadřovalo spokojenost s činností OF v místě bydliště a na pracovištích okolo 45% a s činností KC OF dokonce 66% respondentů (dostupné na: <http://nesstar.soc.cas.cz/webview/>, dataset v9007, ověřeno 25.11.2011).

¹⁸¹ P. Pithart na sněmu naznačil svůj postoj k politickému stranictví takto: „*Základním problémem je, že nejsme, a předpokládám, že ani nechceme být politickou stranou. Přitom chceme jednat účinně a docházet k rozhodnutím demokraticky. Osobně se domnívám, že je to problém neřešitelný, a zároveň jsem přesvědčen, že je to problém, který musíme řešit.*“ (Suk 2003: 78). K fenoménu odmítání politického stranictví představiteli OF a proměně vnitřní struktury OF viz také Pithart (2009: 97-107).

operativního kruhu¹⁸², ustaveného 8. ledna, jenž tvořil poradní orgán stávajícího lídra OF P. Pitharta. Vnitřní organizace OF se tak de facto pouze přetransformovala z původní struktury, tvořené krizovým štábem, akční skupinou a plénem v trojúhelník operativní kruh, rada a sněm. I přesto, že byl ještě navíc dodatečně jmenován tzv. malý expertní tým¹⁸³, 6. února z vedení OF odešel nakonec i P. Pithart a ujal se funkce předsedy české vlády namísto komunisty F. Pitra, jenž podle ministrů jmenovaných za OF znemožňoval prosazování jejich návrhů (Bureš 2007: 193-194).¹⁸⁴ Novým formálně jmenovaným a nikoliv voleným lídrem OF se stal novinář a spíše levicový liberál J. Urban¹⁸⁵. Byl znám jako „prodloužená ruka“ a ideový společník prezidenta a jeho konáním voleb omezená funkce měla plnit podle J. Bureše roli neutralizátora různých radikálních názorových proudů, požadujících určitou metamorfózu hnutí. Na začátku února pak vrcholil střet zástupců centrálních orgánů (členů rady a komisí) s krajskými leadery, kteří požadovali, aby se sněm stal nejvyšším reprezentantem a nositelem vůle celého OF, kterému bude podřízeno i rozhodování rady a operativního kruhu. V radě nakonec došlo k vytvoření dvou skupin, v nichž zasedli i zástupci regionů, avšak činnost rady se stávala čím dál více neakceschopnou (Bureš 2007: 195-196). Rostoucí problém izolace výkonných orgánů KC OF od politiky Fóra na celostátní úrovni (ministrů ve federální vládě a poslanců) se pokusil J. Urban vyřešit návrhem vzniku poradního kolegia rady KC OF, v jehož rámci se měli scházet představitelé rady, zástupci parlamentních klubů OF v ČNR a FS a ministři nominovaní za OF. „*Jestliže platí předchozí teze, že odchody výrazných politických autorit byly hlavní příčinou prohlubující se ztráty dynamiky KC OF, pak jednou z možností, jak tuto situaci zvrátit, bylo opřít činnost vedení OF právě o úzkou a koordinovanou spolupráci s ministry, kteří měli v rukou moc realizovat politická rozhodnutí.*“ (Bureš 2007: 206). Předchozí snahy zapojit hnutí ve větší míře do rozhodovacích procesů však zejména díky autonomnímu jednání ministrů vzaly dle J. Bureše (2007: 206-207) za své. Podobně se tomu taktéž stalo při jednáních s V. Havlem, jenž byl obklopen svojí „skupinou Hradu“ a mohl mít dle J. Bureše (tamtéž) kromě snahy o nadstranickost i vůli prosazovat svoje návrhy bez vlivu KC. J. Suk (2003: 348-349) hovoří o personální vyprázdňenosti a chaotičnosti uvnitř KC OF, které se ocitlo dle jeho slov „v ofsajdu“, zůstávalo ve hře, ale nemohlo ji aktivně ovlivňovat. Prezident si toto dobře

---

¹⁸² Ve složení I. Havel, I. Fišera, P. Kučera, P. Pithart, J. Urban a J. Vavroušek (Bureš 2007: 194).

¹⁸³ Ve složení I. Havel, P. Kučera a P. Pithart (tamtéž).

¹⁸⁴ Sám P. Pithart později označil rozhodnutí odejít z čela OF jako chybu (Hadjiisky 2008: 78).

¹⁸⁵ Jeho jmenování jako nedemokratické kritizoval např. V. Benda (Suk 2003: 306).

uvědomoval, a proto hledal jádro politických rozhodnutí uvnitř federální vlády a jejich členů se významně zastával a podporoval jejich kroky.

Výše nastíněné rozpory mezi KC OF a politickými elitami reprezentujícími výkonnou moc paralelně provázela krize v politické komisi OF¹⁸⁶, ustavené v polovině prosince 1989 pod vedením V. Bendy, jež měla za úkol řešit spory mezi jednotlivými politickými proudy v rámci i vně OF (Suk 1997: 27). Jak podotýká J. Bureš (2007: 196), členové komise měli „dosahovat konsensu mezi jednotlivými vyhraněnými politickými proudy uvnitř KC OF a zároveň navazovat a rozvíjet vztahy s ostatními politickými subjekty mimo OF“. V lednu 1990 tvořilo komisi osm politických subjektů¹⁸⁷ a V. Benda požadoval uzavření této skupiny před potencionálními zájemci z řad politických stran o vstup do OF, jelikož se nemínili stávající členové hnutí dělit o budoucí předpokládaný volební zisk mandátů a tím i podíl na politické moci. V polovině ledna se rozhořel konflikt mezi volební komisí a politickou komisí OF, která požadovala jistotu alespoň 30% míst na kandidátce OF v prvních svobodných volbách a zároveň došlo k velké nespokojenosti stran sdružených uvnitř OF, kterým připadl minimální počet kooptovaných poslanců na úkor regionálních (okresních) zástupců OF ve druhé vlně kooptací na konci téhož měsíce (Bureš 2007: 196-197).

V. Benda trval na požadavcích politických stran i v průběhu února a na zač. března předložil člen rady P. Kučera na sněmu OF návrh klíče pro vytvoření kandidátních listin OF¹⁸⁸. Do sporu mezi komisí a kraji vstoupil návrh J. Dienstbiera, jenž dával pravomoc sestavit jednotlivé kandidátky krajům, přičemž polovinu z kandidátů nominovat na základě doporučení KC OF. Výsledná podoba kandidátních listin, schválená na sněmu 31. března, znamenala výraznou redukci požadavků politických stran (z původních 30% se jednalo asi o 8% do ČNR i FS), přestože si jejich čelní představitelé podrželi volitelná místa. Tuto situaci vysvětluje fakt, že se na tomto sněmu poprvé projevila převaha zástupců okresních a krajských OF, kteří ve jménu omezení stranickosti hnutí prosadili velké množství kandidátů Fóra i proti vůli zástupců stran¹⁸⁹, jejichž oslabení se hodilo i vedení KC v čele s J. Urbanem (Bureš 2007: 198-200).¹⁹⁰ „Na tomto jednání

---

¹⁸⁶ Jejimi členy byli např. R. Battěk, V. Benda, E. Mandler, H. Marvanová, P. Placák a další (Suk 2003: 308)

¹⁸⁷ Jednalo se o zakládající subjekty OF – Občanskou demokratickou alianci (ODA), Křesťanskodemokratickou stranu (KDS), Československou demokratickou iniciativu (ČSDI, původně DI), Panevropskou unii Čech a Moravy, HOS, Klub za socialistickou přestavbu - Obrodu, Sociální demokracii (SD) a Levou alternativu (Suk 2003: 309).

¹⁸⁸ Jednalo se o kandidáty s celostátním přesahem, kandidáty jednotlivých politických stran a krajské kandidáty Fóra (Bureš 2007: 198).

¹⁸⁹ J. Suk (2003: 319) poněkud lakonicky komentuje tento fakt a upozorňuje, že se ze zastánců nestraničského pojetí stali po volbách aktivní podporovatelé přeměny OF v politickou stranu.

¹⁹⁰ Již 17. března byly přijaty stanovy, které potvrzovaly status OF v podobě politického hnutí s volnou a neformální strukturou členství. Fórum tak zastřešovalo jak všechny občany v postavení nečlenů žádné z politických stran, tak aktivní členy politických stran kandidujících pod záštitou OF (Pšejba 2004b: 318).

byli totiž vůbec poprvé přítomni zástupci okresních fór, takže fakticky teprve od tohoto okamžiku lze OF chápat jako organizaci se zřetelně oboustranným tokem informací, což byl aspekt, s jehož nedostatkem se Občanské fórum do té doby (ale i později) potýkalo“ (Pšeja 2004b: 318). Na sněmu vystoupil také P. Kučera¹⁹¹, jenž označil za nejdůležitější subjekt a výrazný liberální proud v rámci OF ČSDI (Pšeja 2004b: 318) a mimo jiné došlo k přijetí volebního programu OF s názvem *Přijmout odpovědnost za vlastní budoucnost*¹⁹², jehož „základním heslem se pak stalo *Strany jsou pro strany, Občanské fórum je pro všechny*“ (Cabada 2003: 215). Podle P. Fialy a M. Strmisky (2005: 1362) je toto volební heslo „třeba interpretovat nejen jako extrémní vyjádření povahy Občanského fóra jako všelidového hnutí, nýbrž rovněž jako pokus o přinejmenším nepřímou delegitimaci a diskvalifikaci politického stranictví i principů stranickopolitického pluralismu“.

3.1.4. Zákon o politických stranách, volební zákon a spory o dekomunizaci

Velmi podstatný dopad na uznání existence stávajících politických stran a hnutí i vznikající stranický systém měla diskuze nad návrhem zákona o politických stranách. Přestože na začátku r. 1990 v OF stále převládal silný antistranický kurz, ukazovalo se jako důležité vytvořit rámcové legislativní podmínky pro fungování politických stran. Na konci ledna byl ve FS schválen tzv. malý zákon o politických stranách¹⁹³, upravující jejich činnost a zároveň zaváděl do právního řádu, zejména s ohledem na profilaci OF a VPN, kategorii politických hnutí, avšak nikterak blíže ji nespécifikoval (Kunc 2000: 194). Podle autora (tamtéž) nebyl mezi hnutím a stranou konstruován žádný právní rozdíl a „z ustanovení o politických hnutích lze jen spekulovat, že hnutí byla pojata širěji než na individuálním členství budované strany (ve hnutích se mohli sdružovat jednotliví občané, ale také společenské organizace a politické strany) právě proto, aby se posvětila tehdejší ideová i organizační barvitost“ OF a VPN. Tento zákon představoval významný průlom v pojetí politického stranictví a umožnil svobodné

---

¹⁹¹ Rovněž předložil seznam stran a hnutí, které budou kandidovat pod OF. Jednalo se o ČSDI, Klub za socialistickou přestavbu – Obroda, Levou alternativu, ODA, Republikánskou stranu českého venkova, Romskou občanskou iniciativu, Stranu českého venkova, Stranu evropského domu a také část členů HOS, KDS a Sociální demokracie (Suk 2003: 317-318). Poslední tři jmenované politické proudy procházely jako první názorovým štěpením a snahou osamostatnit se, což také někteří jejich členové učinili (Bureš 2007: 199).

¹⁹² Program se dělil do tří částí, které obsahovaly popis výchozího stavu, cílů a prostředků, pomocí nichž jich mělo být dosaženo. První část kritizovala komunistický systém, druhá definovala jako hlavní cíl návrat ke kořenům moderní evropské společnosti a pozvednutí Československa na úroveň vyspělých států, Třetí kapitola popisovala program týkající se konkrétních politik. Ekonomický program obsahoval zárodky ekonomické reformy, založené na soukromém vlastnictví a tržním hospodářství (Pšeja 2005a: 1494, *Přijmout odpovědnost za vlastní budoucnost* – volební program OF z r. 1990).

¹⁹³ Přesně *Zákon o sdružování v politických stranách a hnutích* č. 15/1990 Sb. (23.1.1990) (Kunc 2000: 194). Tzv. velký zákon o politických stranách, jenž předchozí normu dále doplňoval např. v oblasti financování stran, byl přijat v říjnu 1991 (Jičínský, Škaloud 1996: 62).

zakládání a sdružování občanů v politických subjektech. Nejenom že zákon upravoval podmínky, za kterých mohou být strany zakládány a vyvíjet činnost, ale rovněž představoval nutnou podmínku pro vznik volebního zákona. Zákon definoval politická hnutí jako organizace se statutem právnické osoby, které mohou být zakládány za účelem politické i jiné činnosti (Jičínský, Škaloud 1996: 62-63). Malý zákon o politických stranách uváděl jako existující politické subjekty ČSL, ČSS, KSČ, OF a ve slovenské části federace VPN, Demokratickou stranu a Stranu svobody (Cigánek 1992: 11).¹⁹⁴

Jak již bylo uvedeno, na přijetí zákona o politických stranách navázali poslanci na konci února přijetím ústavního zákona upravujícího funkční období stávajících a kooptacemi doplněných parlamentních komor FS (Sněmovny lidu a Sněmoven národů) a národních rad¹⁹⁵. Komory se měly rozpustit před parlamentními volbami v červnu 1990 a následující volební období zákonodárci vymezili hranicí dvou let (Cigánek 1992: 12-13). Toto zkrácení volebního období mělo dle Z. Jičínského sice plně postačovat k vytvoření stranické plurality po prvních volbách koncipovaných spíše jako referendum o nastolených společenských změnách, avšak podle L. Kopečka (2010b: 45) zásadně ovlivnilo spolu s dalšími faktory dynamiku rozpadu OF. Zásadní diskuze se odehrávala v otázce podoby volebního systému, kdy spolu soupeřily dva základní modely, poměrný a většinový. Druhý z nich prosazoval např. V. Havel, jenž v něm spatřoval podle L. Kopečka (2010b: 44) naději na posílení osobností na úkor politických stran. Nakonec se prosadil návrh poměrného volebního systému, který jeho zastánci (např. Z. Jičínský, P. Rychetský a J. Vavroušek) obhajovali s ohledem na parlamentní tradice předválečného Československa a potřebu usnadnění vzniku stranické plurality.¹⁹⁶

Mezi tři ústřední výsostně politická témata rezonující živelnou diskuzí nejen v rámci hnutí, ale i celou společností, patřily spory o vyrovnání s komunistickou minulostí¹⁹⁷, československou otázku a podobu ekonomické transformace. S ohledem na tematické zaměření práce bude pozornost zaměřena především na problematiku vztahu vedení OF vůči regionálním Fórumům a jejich často komplikovanému vztahu ke komunistickému

---

¹⁹⁴ Jak podotýká J. Kunc (2000: 193), ČSDI byla zaregistrována jako politická strana 31. ledna 1990, přestože o registraci zažádala již 11. listopadu 1989 a poté 18. prosince 1989. „*To implikuje již určité hodnocení situace rozkladu starého režimu, protože skupina kolem Emanuela Mandlera, Karla Štindla a Jana Šterna se deklarovala jako politická strana v podstatě v ilegálních podmínkách ještě předlistopadového režimu a jako taková setrvala i do konce ledna 1990, kdy teprve byly nové politické strany legalizovány*“

¹⁹⁵ Obě národní rady si měly dle ústavního zákona po volbách zvolit délku svého funkčního období (Jičínský, Škaloud 1996: 63).

¹⁹⁶ Poměrný systém byl prosazen dokonce proti vůli sněmu úzkou skupinou členů rady a zároveň vyjednávacího týmu OF, existující politické strany s takovým návrhem s ohledem na předpokládaný volební úspěch Fóra souhlasily (Kopeček 2010: 43).

¹⁹⁷ L. Kopeček (2010a: 170, 2010b: 46) nazývá tento fenomén dekomunizací, pozn. autora.

„dědictví“. Zatímco např. podoba ekonomické transformace se jevila jako konsenzuální téma a tlak na urychlení konceptualizme ekonomické transformace více méně přicházel jak z centra, tak regionů, odlišným a poměrně bouřlivým vývojem prošla dekomunizační agenda.

V zásadě existovaly v rámci hnutí dva přístupy k vyrovnání se s komunistickou minulostí – umírněný (liberální) a radikální (Tismaneu In: Kopeček 2010a: 170). Příčinu toho, že dominoval první z přístupů, lze hledat dle autora v tom, že OF do sebe integrovalo i bývalé členy KSČ, perzekuované po r. 1968.¹⁹⁸ Umírněnost OF byla podněcována zejména podobou převzetí politické moci a spoluprací s pragmatiky jako byl např. M. Čalfa a projevila se např. přijetím výše citovaného zákona o politických stranách a uznáním komunistické strany jako legitimní politické síly. „*Sametová atmosféra nicméně začátkem roku 1990 začínala vyprchávat. Jednalo se hlavně o důsledek sílící nespokojenosti na nižších úrovních OF.*“ (Kopeček 2010a: 171). Na zač. března 1990 vydalo pražské podnikové OF ČKD Polovodiče prohlášení, v němž vyzvalo KSČ k odevzdání veškerého nabytého majetku státu s odůvodněním, že ho získala v minulosti neprávem a mohla z něho také nadále profitovat. I proto, že tento postup obhajovala drtivá většina veřejnosti, byl na podzim r. 1990 přijat zákon o převedení majetku KSČ na stát, přestože se jeho naplnění v praxi jevílo poměrně obtížným (Kopeček 2010a: 172). Mnohokrát citovaný televizní projev P. Pitharta v Čs. televizi v pol. ledna 1990, v němž označil aktivity místních Fór, zaměřených na odstraňování bývalých kádrů a exponentů režimu za nebezpečné, vyvolal značnou reakci v regionálních OF. P. Pithart zdůvodňoval svůj postoj obavami o politickou a ekonomickou destabilizaci státu a strachem z hromadné radikální pomsty aktivistů OF vůči komunistům.¹⁹⁹ M. Hadjiisky (2008: 76-78) spatřuje vzniklou napjatou situaci jako důsledek nehierarchického principu řízení OF, záměrnou absencí pokynů z centra směrem k regionálním strukturám a z toho plynoucí jejich vzájemné nepochopení. Jak upozorňuje J. Kunc (2000: 200-201), revoluční konstrukce OF, která podporovala co možná největší mobilizaci aktivistů na periferii na úkor jejich organizace a ponechávala

---

¹⁹⁸ Jednalo se např. o Z. Jičínského nebo P. Rychetského, mezi umírněně patřil např. i liberál, disidenta filozof M. Palouš. Mezi radikály lze zařadit bývalého křesťanského disidenta a představitele KDS V. Bendu (2010a: 171).

¹⁹⁹ Blíže k televiznímu vystoupení a odmítnutí principu kolektivní viny viz Pithart (2009: 174-177). J. Bureš (2007: 220) označuje vyhocený antikomunismus mnoha aktivistů místních, zejména podnikových OF za účelovou snahu snadněji se dostat k ekonomickým zdrojům, ovládaným bývalou komunistickou elitou a dodává (tamtéž), že „*radikalita, kterou si představitelé místních fór vyzkoušeli právě v podobě tohoto antikomunismu, pak slavila úspěchy v podobě bouřlivého rozpadu Občanského fóra, přispěla k politické polarizaci společnosti*“ a projevila se i v následující lustrační legislativě. Je ovšem nutno podotknout, že na tento fakt měl opět značný dopad volný nehierarchizovaný koncept hnutí, který poskytoval lokálním autoritám značnou míru autonomie. Motivace rozhodnutí konkrétních lidí mohla být zajisté v mnoha případech aktem pomsty či ekonomických výhod, avšak je důležité brát na zřetel komplikovanost situace a specifika revoluční doby a pokus o zobecnění by mohl vést ke značným zjednodušením, pozn. autora.

jim vysokou míru autonomie výměnou za podporu obecných požadavků hnutí, v sobě skýtala potenciál střetávání zájmů a růstu jejich emancipace. Důsledkem toho se často stávalo, že v lokalitách i na pracovištích mezi sebou často soupeřilo několik původně stávkových výborů a posléze místních sdružení OF. Konflikty tak vznikaly i mezi místními představiteli Fóra, jak dokládá známý brněnský případ sporu o funkci primátora a člena KSČ J. Pernici. O jeho setrvání ve funkci se přeli dva lokální lídři OF, umírněný bývalý komunista a po r. 1968 disident J. Šabata a radikální za normalizace rovněž perzekuovaný disident P. Cibulka.²⁰⁰ Jejich velmi medializovaný a s ohledem na pozdější rezignaci primátora spíše symbolický střet skončil nakonec vyloučením obou politiků z koordinační rady brněnského OF na základě rozhodnutí sněmu KC OF. Tento rozkol ovšem neměl pouze personální důsledky v brněnském OF, ale představoval i předobraz situace v jiných sdruženích, potažmo celém Fóru, která se dala charakterizovat přeskupením sil a posílením proudů podporujících proměnu hnutí podle vizí pozdějšího lídéra V. Klause (Hadjiisky 2008: 84-88, Kopeček 2010a: 172-173). V dubnu 1990 se také objevila výzva státního zástupce městského soudu v Praze T. Sokola požadující ukončení činnosti pražské organizace KSČ. Požadavek nakonec odmítlo projednávat jak FS (na základě tehdejšího vyjádření generálního prokurátora P. Rychetského), tak i KC OF nebralo Sokolovu aktivitu za akceptovatelnou (Kopeček 2010a: 173-174).²⁰¹ Konfliktní potenciál v sobě skrýval také post ministra vnitra a člena ČSL R. Sachera, který se týkal problematiky lustrací a požadavků OF důsledně zabraňovat likvidací dokumentů Státní tajné bezpečnosti. Významnou úlohu hrál v těchto sporech i prezident, jenž držel nad R. Sacherem ochrannou ruku a dokonce se kvůli jeho pozici dostal do konfliktu s J. Urbanem, potažmo vedením Fóra. „*Jarní spor mezi OF a ministrem vnitra jasně potvrdil ještě jednu důležitou věc – mimořádné postavení politicky agilního Havla. Prezident stál u zásadních politických rozhodnutí a fakticky fungoval jako patron Čalfovy vlády.*“ (Kopeček 2010b: 57).²⁰²

3.1.5. OF a jeho situace před volbami

V průběhu dubna, přibližně dva měsíce před volbami, se ukazovalo, že se OF nacházelo v určité vnitřní krizi, jež byla způsobena rozptýlením politické moci a špatnou komunikací mezi jednotlivými mocenskými centry, obsazovanými politiky

---

²⁰⁰ J. Suk (2003:326) nazval tento spor „*jakobínskou herezí*“, pozn. autora.

²⁰¹ V této souvislosti nutno podotknout, že proti zákazu činnosti KSČ se stavěla i většina veřejnosti, když se proti jejímu zákazu vyslovilo v dubnu 1990 58% respondentů (Institut pro výzkum veřejného mínění – IVVM) (Kopeček 2010a: 193).

²⁰² Srov. k problematice federálního ministerstva vnitra a lustrací Bureš (2007: 207-218)

OF. Slábnoucí vliv KC OF se projevoval klesající aktivitou, jež se odrazila např. v konání pouhého jednoho sněmu KC OF, přičemž v květnu se již nekonal sněm žádný. KC zůstávalo v zásadě mimo hlavní proud představitelů volební kampaně, která se odehrávala převážně prostřednictvím ministrů federální a české vlády na centrální úrovni a lokálních reprezentantů OF v regionech.²⁰³ Čelní představitelé KC OF²⁰⁴ se nadále věnovali otázce budoucnosti fungování a podoby hnutí po volbách, přičemž se na konci dubna konaném sněmu vyprofilovaly základní dva koncepty. První předpokládal ponechání OF v intencích neideologicky vyhraněného a nehierarchizovaného hnutí, tak, jak ho koncipoval V. Havel a za tento model se stavěla i většina zástupců KC, na sněmu ho pak především obhajoval P. Kučera (Bureš 2007: 233). Proti této koncepci existovala možná poněkud překvapivá představa neformální hlavy OF J. Urbana, kterou nastínil již na zač. března, a to sice že se hnutí promění po volbách na Občanskou demokratickou stranu (Suk 2003: 442-443). Sněmu předcházela návrh budoucí politické a organizační podoby OF, vypracovaný radou KC OF, konkrétně J. Chudomelem a J. Šternem st. a navazující na koncepci J. Vavrouška z prosince 1989. První předpokládal ponechat OF status politického hnutí s volnou organizační strukturou a ideologií, které bude spolupracovat s mocenskými orgány a zastupovat zájmy občanů. Zároveň bude podporovat přenos politické aktivity na lokální úroveň. Druhou možností měla být varianta strany amerického typu, jež se bude aktivizovat před volbami a v období mezi volbami bude působit převážně na místní úrovni. Poslední návrh směřoval k přeměně hnutí v klasickou politickou stranu s pevnou organizační strukturou, avšak značnou názorovou či ideologickou pluralitou a zároveň respektující politický program (Suk 2003: 443-444).

Diskuze o budoucí podobě OF byly nakonec i z důvodu nezájmu vrcholných představitelů Fóra (ministrů) přesunuty na období po volbách. J. Suk (2003: 443) to vysvětluje tím, že *„očekávanému volebnímu úspěchu, k němuž bylo OF předurčeno, padla za oběť strukturovanější, střednědobá vize ...rada KC OF nebyla hlavou, ale pouhou paží, sekretariátem politické strany nestraníků, jenž si vytyčil jediný úkol – volební vítězství.“*

Již na konci ledna 1990 došlo k setkání zástupců KC OF s představiteli regionálních a místních OF, na němž se prosadila strategie organizace volební kampaně z centra

---

²⁰³ KC OF spíše vytvářelo logistické zázemí pro volební kampaň a také ji financovalo z centra (Bureš 2007: 233).

²⁰⁴ V této době se jednalo např. o I. Fišeru, J. Chudomela, P. Kučera, J. Šterna st. a J. Urbana (Bureš 2007: 233).

a současně vytvoření volebních středisek (center) v krajích v čele s tzv. manažery²⁰⁵, „kteří budou permanentním spojovacím článkem mezi lokalitou a pražským centrem, budou spoluorganizovat kampaň v místech a zároveň informovat centrum“ (Kunc 2000: 202). Poměrně velmi dobře fungující systém organizace volební kampaně a mobilizace kandidátů opět narušoval způsob delegování manažerů „zdola“, ačkoliv byli kontrolováni a placeni KC OF. Přípravy na volební kampaň rovněž nepřímo působily na postupnou profesionalizaci v ní se angažujících členů OF (95 osob), kteří se také účastnili z centra placených seminářů zaměřených na komunikaci v médiích a veřejné projevy. KC OF rovněž poskytlo manažerům brožuru *Kandidát OF* obsahující informace o volebním procesu, zákonech, konkurenčních subjektech atd. Jak doplňuje M. Hadjiisky (2008: 82), nejvýznamnějším důsledkem situace, kdy se manažeři stali na plný úvazek placenými profesionály a zůstávali jimi i po volbách se stalo to, že jejich síť vytvářela v rámci vnitřní organizace OF jedinou fungující vertikální strukturu, která mohla reálně „představovat živnou vrstvu politických aktérů vzešlou z regionů, nicméně spojenou s centrem neustálou komunikací. Tento nejzřejmější výsledek snah o profesionalizaci se nakonec svým strůjčům vymkne z rukou. Je evidentní, že na lokální úrovni byl proces strukturace a dílčí profesionalizace hnutí odstartován“ (Hadjiisky 2008: 82) brzy před rozpadem OF a následným vznikem ODS a jejím převzetím těchto manažerských sítí.

3.1.6. Podoba stranického systému v období první fáze jeho utváření (od listopadu 1989 do voleb v červnu 1990)

Jak bylo uvedeno v kap. 2.3.2., v první fázi formování českého stranického systému se při aplikaci konceptu P. Pšejji (2005b: 34), využívajícímu kritérium způsobu vzniku, vyskytovaly čtyři základní typy politických stran, u nichž docházelo k postupnému vytváření vzájemných interakcí. Jednalo se o strany navazující na působení před listopadem 1989 a následně se transformující a pokračující v činnosti. Druhý typ tvořily subjekty obnovující svojí činnost po obdobích jejich zákazu či působení v exilu anebo strany a hnutí navazující na původně disidentské skupiny a iniciativy nepolitického charakteru. Třetí skupinu reprezentovaly nově vzniklé politické subjekty a poslední samostatný fenomén naplňuje svým charakterem OF. Jak dokládají analýzy významných českých politologů (cit. v kap. 2.3.3.), této první fázi konstituování

---

²⁰⁵ Komisi řídil sociolog I. Gabal (Hadjiisky 2008: 82). Později ustavenou desetičlennou centrální volební komisi řídil právě I. Gabal a na její činnosti participoval např. i V. Železný z jejichž „dílny“ pocházela i na společnost marketingově silně působící hesla „Strany jsou pro straníky, OF je pro všechny“ a „Návrat do Evropy“ (Kopeček 2010b: 68).

systemu politických stran dominovala existence širokospektrálního politického hnutí OF, které svým specifickým významem v podobě garanta přechodu k politickému pluralismu a výrazně determinovalo vývoj stranického systému jako celku a do velké míry také nepřímě blokovalo svým širokým ideovým záběrem možnost etablování ostatních subjektů. Přesto se ovšem i v této počáteční etapě vývoje podařilo i zásluhou Fóra legalizovat strany bývalé NF²⁰⁶ (včetně zdiskreditované KSČ) a umožnit samostatné působení a kandidaturu ve volbách mnoha stran a hnutí, které se z různých důvodů nechtěly podílet na společné kandidátce OF. Jak píše P. Pšeja (2005b: 35), významnou charakteristikou rodícího se systému se stal i velký počet vznikajících stran po 1. lednu 1990 (zaregistrovaných po 31. lednu), jejichž počet se blížil do voleb počtu 35 stran a hnutí, ačkoliv ne všechny kandidovaly. Platí že „*prvním svobodným volbám po listopadu 1989 předcházel bouřlivý proces vznikání nových aktérů nového systému a hledání modelů kooperace a konkurence mezi sebou navzájem i s již existujícími subjekty*“ (Pšeja 2005b: 35). Tento stav z hlediska Sartoriho typologie označuje P. Pšeja (2005b: 42) za „atomizovaný pluralismus“ s výtkou, zda je možno vůbec hovořit o systému stran, přestože existovalo několik jednotlivých prvků potencionálního systému v podobě politických subjektů, avšak problematické bylo charakterizování intenzity a směrů jejich vzájemných interakcí a hierarchie vztahů. Charakteristické znaky vystihující první fázi vývoje stranickopolitického systému pak spatřují P. Fiala, M. Mareš a P. Pšeja (1998: 272-273, 2005b: 42-43) v existenci potenciálu nedůvěry k politickým stranám (potažmo ideologiím) a ideálu zprostředkování zájmů a výkonu politické moci prostřednictvím širokého politického hnutí. Zároveň došlo v této zakládající etapě ke vzniku prakticky všech pozdějších relevantních stran a hnutí²⁰⁷, kromě nástupnických subjektů OF (ODA, ODS a OH), které však přímo navazovaly na činnost vyvíjenou v rámci hnutí. Posledním významným faktorem se stalo působení mnoha relevantních nestandardních (úzce profilovaných a nemasových resp. nevšelidových) subjektů, které neměly obdobu v dlouhodobě existujících systémech např. v západní Evropě.

V úvodu citovaná typologie vzniku politických stran a hnutí nebude využita k detailnímu popisu vývoje všech stranickopolitických aktérů, podrobněji bude popsán pouze vývoj subjektů, které bezprostředně spojily svoje působení na různě dlouhou

---

²⁰⁶ Díky přijetí tzv. malého zákona o politických stranách, pozn. autora.

²⁰⁷ Kriterium relevantnosti stran a hnutí po listopadu 1989 definují P. Fiala s M. Marešem (1997a: 105) jako velmi problematické a to i při zvolení hranice zisku 3% v parlamentních volbách. Období před volbami v červnu 1990, ale hlavně po něm, bylo ovlivněno častým přeskupováním parlamentních klubů.

dobu s existencí v rámci OF. U ostatních bude pouze zmíněn způsob či podoba kandidatury ve volbách, podrobné výsledky voleb jsou pak uvedeny v přílohách.

Největší úspěch ze stran působících před listopadem 1989 zaznamenali v prvních svobodných volbách komunisté, kteří navázali na svou činnost před listopadem 1989 a profilovali se jako hlavní ideový protivník OF. Vývojem situace byli nuceni reformulovat některé ideologické základy předlistopadové KSČ, které se staly společensky nepřijatelnými. Na ustavujícím sjezdu Komunistické strany Čech a Moravy (KSČM) 31. března 1990 došlo současně k vytvoření územní organizace KSČM. Přestože ze strany vystoupilo několik set tisíc členů, stále si udržovala nejpočetnější členskou základnu. Komunisté kandidovali²⁰⁸ s volebním programem obrozeného demokratického socialismu fungujícího v rámci nově se etablujícího demokratického politického systému (Fiala, Mareš, Pšejka 2000: 361). Mezi strany působící v předlistopadové NF patřila i ČSS a CSL. Obě strany si velmi záhy po listopadových událostech uvědomovaly nutnost vymezení se vůči svojí vlastní minulosti a snažily se jí co nejrychleji přizpůsobit. Charakteristickým rysem se stalo zejména jejich ideové očištění v podobě snahy zbavit se bývalých členů, aktivně participujících na vládnutí s komunistickou stranou. ČSS si zakládala především na výrazné prvorepublikové tradici národních socialistů a na události 17. listopadu 1989 reagovala poměrně pružně, když se distancovala od předchozí spolupráce s KSČ (Fiala, Mareš, Pšejka 2000: 362). V březnu 1990 došlo ke sloučení s exilovou Československou stranou národně sociální (Fiala, Mareš 1997a: 109). V případě socialistů se ovšem pokus o transformaci činnosti minul účinkem a strana ve volbách propadla.

„Československá strana lidová měla také výhodu nepřerušené existence, což dokazovala početná členská základna (92 000 členů před volbami) a fungující organizační struktura.“ (Fiala, Mareš 1997a: 108) Lidovci se museli podobně jako socialisté vypořádat s vlastní národněfrontovou minulostí, na což reagovali implementací křesťanského segmentu do politiky své strany. Tento krok umožnil posléze na jaře 1990 vytvoření volební koalice Křesťanská a demokratická unie (KDU), složené z ČSL, slovenského Křesťanskodemokratického hnutí (KDH) a Bendovy KDS, původně působící v rámci OF.²⁰⁹ Zmíněná koalice nezaznamenala přílišný úspěch a přestože se na rozdíl od ČSS dostala do zastupitelských sborů, její volební výsledek negativně ovlivnila i v následující kapitole citovaná aféra předsedy

---

²⁰⁸ Strana kandidovala do voleb jako KSČ s ohledem na slovenskou KS, pozn. autora.

²⁰⁹ L. Kopeček (2010b: 68) doplňuje, že Bartončikovi lidovci využili pozitivního image disidentské Bendovy KDS, přičemž V. Benda pragmaticky využil situace a pro svoji stranu prosadil místa a pořadí na kandidátkách v poměru 2:1 (ČSL:KDS).

J. Bartončíka i značně silná podpora OF. Jednu z příčin volebního zisku pod hranicí 9% v obou parlamentech představoval podle L. Kopečka (2010b: 69) i tradičně silný český antiklerikalismus.

Do druhé skupiny politických stran a hnutí navazujících na přerušenu existenci a působení v exilu se řadila Československá sociální demokracie (ČSSD). Na začátku r. 1990 se stal předsedou strany exilový představitel strany J. Horák, který podpořil samostatnou kandidaturu sociální demokracie ve volbách. Bývalý disident a jeden ze zakladatelů OF a pozdější poražený protikandidát na předsedu R. Battěk vytvořil Klub sociálních demokratů OF a společně s řadou spolustraníků odešel z ČSSD a kandidoval v rámci OF. P. Fiala a M. Mareš (1997a: 109) uvádějí, že J. Horák charakterizoval samostatnou Sociální demokracii²¹⁰ jako středolevicovou stranu orientovanou na ekonomickou transformaci s určitými sociálními bariérami. Sociální demokracie na rozdíl od Battěkova sociálně-demokratického klubu ve volbách neuspěla a obě skupiny sociálních demokratů se nadále zmítaly ve vzájemných sporech (Kopeček 2010b: 72). Mezi subjekty navazující na původně nepolitické aktivity občanského charakteru v rámci disentu patřil např. KAN, jehož počátky sahají do r. 1968, kdy představoval jeden z nejvýraznějších reformních proudů. Přípravný výbor se uskutečnil v březnu 1990 a hnutí kandidovalo v rámci OF (1997a: 109). Jak upozorňují P. Fiala a M. Mareš (1997a: 109), na určitém pomezí mezi již existujícími a nově obnovenými stranami se nacházela řada subjektů působících před listopadem 1989. Mezi nejvýraznější politické subjekty navazující na opoziční aktivitu vůči komunistickému režimu patřila mimo jiné Mandlerova ČSDI, jež stavěla svoje působení na předlistopadovém působení Demokratické iniciativy. Strana si kladla za cíl vytvoření liberální společnosti a kandidovala pod hlavičkou OF (Fiala, Mareš 1997a: 109). HOS v sobě internovalo více nezávislých skupin a proudů a navazovalo na svou činnost před listopadem 1989. „*V HOS se postupně začaly profilovat tři proudy (křesťanskodemokratický, občansko-demokratický a socialistický), které se po revoluci politicky projeví v souvislosti se vznikem ODA, KDS a procesem obnovování sociální demokracie*“ (Fiala, Mareš 1997a: 110). Ve volbách kandidovala zbylá část členů hnutí osamoceně a neuspěla, současně nemělo HOS žádný jednotící politický program a pouze poskytlo záštitu nad nezávislými kandidáty²¹¹, kteří pouze deklarovali souhlas se zásadami manifestu *Demokracie pro všechny*, vydaného HOS v r. 1998 (tamtéž). Do

---

²¹⁰ Pod tímto názvem kandidovala jako koalice tří sociálně-demokratických subjektů i ve volbách (tamtéž).

²¹¹ Za HOS kandidoval mimo jiné nedávno zesnulý undergroundový básník a disident I. „Magor“ Jirous, pozn. autora.

skupiny stran a hnutí navazujících na události r. 1968 patřilo pod záštitou OF kandidující Obroda²¹² a dle M. Mareše a M. Strmisky (2005: 1616) lze řadit do této kategorie i samostatně kandidující HSD-SMS. Toto moravistické hnutí zakládající svoji podporu na zemském patriotismu využilo podle L. Kopečka (2010b: 71-72) mimo jiné sporů v brněnském OF a zaznamenalo vysokou voličskou podporu na jižní Moravě²¹³, což z něho učinilo nejen hnutí zastoupené ve FS a ČNR, ale i v české vládě.²¹⁴ Na počátku r. 1989 vznikla Levá alternativa, jež sdružovala některé levicově smýšlející disidentské kruhy a do voleb vstupovala na kandidátkách OF (Fiala, Mareš 1997a: 109).

Mezi nově vzniklá uskupení patřili např. Důchodci za životní jistoty, Strana zelených, Svobodný blok – Spojenectví zemědělců a venkova či od r. 1992 parlamentní Sdružení pro republiku-Republikánská strana Československa (SPR-RSČ), které se na svém ustavujícím sjezdu v únoru 1990 slovy předsedy M. Sládka distancovalo od spolupráce s OF (Fiala, Mareš 1997a: 110-111). Ani jedna z nově vzniklých stran však ve volbách nezískala parlamentní zastoupení.²¹⁵

Poslední samostatnou skupinu tvořilo OF, pod jehož střešou kandidovalo čtrnáct politických stran a hnutí, z nichž byly do předchozí druhé kategorie na svoji předlistopadovou činnost navazujících subjektů zařazeny ČSDI, někteří zástupci HOS, KAN, Levá alternativa a také Obroda. Dalšími stranami a hnutími vstupujícími do voleb v rámci OF byla Agrární strana při OF, Československá strana humanistické internacionály, Klub sociálních demokratů OF, Křesťanskosociální strana²¹⁶, Masarykovo demokratické hnutí, ODA²¹⁷, Romská občanská iniciativa (ROI)²¹⁸, Strana obrany kultury a Transnacionální radikální strana (Honajzer 1996: 68-69, Pšeja 2005a: 1492). Jak ukazuje předešlý výčet stran a hnutí sdružených pod křídly OF, jednalo se

---

²¹² Toto hnutí reformních komunistů z období „Pražského jara“ se ustavilo na přelomu let 1988 a 1989 a jeho cílem bylo dosáhnout demokratického socialismu (Fiala, Mareš 1997a: 109). V dubnu 1990 mělo asi šest tisíc členů (Honajzer 1996: 69).

²¹³ Ve volbách do Sněmovny lidu FS získalo HSD-SMS v Jihomoravském kraji 25% hlasů, přičemž OF zaznamenalo v tomto kraji suverénně nejhorší výsledek ze všech volebních krajů (skoro 35%) (dostupné na <http://www.volby.cz/pls/sl1990/u5>, ověřeno 12.12.2011).

²¹⁴ Jak upozorňuje J. Bureš (2007: 241-242), proti zvyšující se volební podpoře HSD-SMS aktivně vystoupili i na severní Moravě kandidující V. Klaus a také P. Pithart výzvou voličům, aby nevolili malé strany. Hnutí naopak reagovalo požadavkem alespoň „jednoho hlasu pro Moravu“, čímž využili obratně skutečnosti, že voliči obdrželi do voleb tři hlasovací lístky – pro obě komory FS a ČNR.

²¹⁵ Mezi raritní nově založené politické subjekty patřila např. Strana přátel piva, jež byla ustavena v lednu 1990 v prostorách plzeňské restaurace Na Roudné. Společně s Nezávislou erotickou iniciativou a např. Stranou mírného pokroku v mezích zákona představovalo jejich založení spíše známky „*revolučního opojení ze svobody*“ (Fiala, Mareš 1997a: 112), než pokus o vytvoření relevantních politických stran.

²¹⁶ Po vystoupení Bendovy KDS z hnutí jediná strana uvnitř Fóra s křesťanskou orientací (Honajzer 1996: 69).

²¹⁷ ODA integrovala konzervativně a liberálně smýšlející intelektuály, kteří formulovali již před 17. listopadem výchozí dokument *Cesta ke svobodné společnosti* (Fiala, Mareš 1997a: 109). Mezi nejvýraznější představitele strany patřil P. Bratinka a D. Kroupa a ODA se po rozpadu OF osamostatnila, pozn. autora. Ve volbách v r. 1990 získala strana na kandidátce OF do FS tři poslanceké mandáty a čtyři v ČNR (Pšeja, Mareš 1998: 266).

²¹⁸ Jednalo se o politickou stranu, která si kladla za cíl hájit zájmy rómského obyvatelstva a počet jejich členů v rámci subjektů sdružených v OF byl suverénně nejvyšší a dosahoval počtu šedesáti tisíc! (Honajzer 1996: 69).

vskutku o ideově pestrou a názorově heterogenní skupinu, čemuž odpovídal také poměrně obecný politický program, s nímž se OF prezentovalo.

3.2. Rozpad politického hnutí a jeho vliv na etablování nástupnických subjektů

3.2.1. „Pyrhovo“ volební vítězství pro Koordinační centrum a vývoj hnutí po volbách

Podle průzkumů volebních preferencí IVVM z dubna 1990 se vyslovilo na otázku kterou stranu nebo hnutí byste volili okolo 21% lidí pro OF, na začátku května již 31% a na konci dosahovaly preference Fóra úctyhodných 49%, což nakonec představovalo i reálný volební zisk.²¹⁹ Zvyšující se voličská podpora zapůsobila velmi pozitivně na vnitřní jednotu celého hnutí a situaci nezkomplikovala ani obvinění vyvolaná J. Rumlem, jenž veřejně před volbami obvinil předsedu ČSL J. Bartončíka ze spolupráce s tajnou bezpečností (Pšeja 2004a: 318).²²⁰ Celkově kandidovalo na kandidátkách OF 579 kandidátů, z nichž 488 tvořili nestraníci.²²¹ Do Sněmovny lidu FS bylo zvoleno 68 z 99 poslanců a ve Sněmovně národů FS obsadilo OF 50 ze 75 poslaneckých mandátů. V ČNR získalo hnutí 126²²² z 200 křesel.²²³ Celkový volební zisk osciloval na hranici 50% a občané jednoznačně legitimizovali předcházející vývoj směrem k pluralitní demokracii garantovaný právě OF a jeho reprezentanty. Jednalo se fakticky o referendum či plebiscit týkající se nastolených společenských změn, přičemž *„přesvědčivé, byť svým rozměrem překvapivé vítězství OF, bylo jasným signálem, že fakticky skončila éra dominance iniciační konfliktní linie transformace – sporu mezi komunistickou stranou a reformními silami“* (Fiala, Hloušek 2003:19).²²⁴ Federální vládu sestavilo OF spolu se slovenskou VPN a Křesťanskodemokratickým hnutím -

---

²¹⁹ Vývoj volebních preferencí významně ovlivňovaly v průběhu jarních měsíců především spory o dekomunizaci a volební výsledek uocnil s velkou pravděpodobností příklon většiny nerozhodnutých voličů (Kopeček 2010b: 66). J. Bureš (2007: 246) hovoří o čtyřech důvodech výrazného úspěchu OF, které popsal sociolog J. Herzmann. Jednalo se o spojení OF se jménem a postavením prezidenta V. Havla, působení tzv. band-wagon efektu, tzn. příklonu nerozhodnutých voličů k pravděpodobně vítěznému subjektu, dále hrála roli mobilizace většího počtu občanů na základě negativního vedení kampaně a svoji roli také sehrála výzva některých představitelů Fóra občanům, aby nevolili malé strany a hnutí. Vývoj preferencí viz příloha č. 18.

²²⁰ Spíše než za cílenou kampaň OF proti významnému politickému konkurentovi, lidové straně, chápe L. Kopeček (2010b: 70) tento postup náměstka ministra vnitra J. Rumla jakožto jeho individuální akci. Blíže k aféře viz Kopeček (2010b: 69-70) či Bureš (2007: 242-244). Vývoj voličské podpory OF viz <http://nesstar.soc.cas.cz/webview/>, dataset v9011 a v9013, ověřeno 29. 11. 2011).

²²¹ Z 91 stranických kandidátů vzešlo 22 z Charty 77, 13 kandidovalo za ČSDI, 7 za ODA a 8 zástupců mělo hnutí Obroda. Spíše pravicověji orientovaní kandidáti z lokálních OF byli umístěni na spodních místech. V čele kandidátek se objevovali převážně levicově smýšlející členové disentu a budoucí přívrženci OH (Honajzer 1996: 24).

²²² Srov. volební server ČSÚ, který uvádí počet mandátů OF v ČNR 127 (dostupné na: <http://www.volby.cz/pls/cnr/1990/u610>, ověřeno 12.12.2011).

²²³ Výsledky voleb do FS a ČNR viz příloha č. 19.

²²⁴ Tuto skutečnost potvrzuje i rekordně vysoká volební účast, jež dosahovala 97%! (Kopeček 2010b: 73).

KDH²²⁵, českou vládu zformovalo OF spolu s KDU a HSD-SMS, které se stalo velkým překvapením voleb²²⁶ (Fiala, Mareš 1997a: 113). Jak doplňují oba autoři (tamtéž), následný proces diferenciací a rozpadu OF ovšem výrazně působil na změnu složení vlád tím, že se zvyšoval počet nástupnických subjektů a také se čím dál častěji zpochybňovala jejich legitimita. Demokraticky zvolený parlament zároveň vykazoval znaky skutečné stranické politiky, avšak rozložení sil vzešlých z voleb se v letech 1990-1992 značně proměňovalo. Povolební peripetie se znovujmenováním Havlova spojence M. Čálfy odrážely značnou nespokojenost uvnitř OF. Na prvním povolebním sněmu v půlce června vystřídal v čele hnutí J. Urbana, který plánovaně odstoupil z funkce, P. Kučera²²⁷, jenž musel záhy obhajovat právě nominaci premiéra Čálfy z okruhu Havlovy hradní skupiny, což se také nakonec podařilo. V. Havel a okruh jeho blízkých spolupracovníků z bývalého jádra KC OF prosadil svojí vizi „polopolitické“ vlády odborníků, čemuž odpovídal fakt stranického či spíše nestraničského původu velké části ministrů ve federální vládě (Kopeček 2010b: 77-80) 5. července potvrdilo tajnou volbou federální shromáždění ve funkci prezidenta V. Havla na období pěti let.

Příčinnou souvislost znovuoživení krize identity OF (a dokonce i jeho rozpadu) spatřuje J. Kunc (2000: 203) zdánlivě paradoxně ve výrazném volebním vítězství.²²⁸ „*Sít' stranických pracovníků na plný úvazek – manažerů – a také skutečnost, že i z míst na kandidátkách OF, považovaných původně za nevolitelná, se do nových zákonodárných sborů prosadili sami manažeři nebo lidé z regionů a lokalit spjatí s touto profesionální politickou strukturou, to vše ohlašovalo změnu politické reality a hlavně možnost odlišné politické většiny, než byla ta, která se zakládala na legitimitě historického disentu a která víceméně přetrvávala ve složení federální i republikových vlád*“ Tato dualita uvnitř hnutí mezi nově vzniklou poslaneckou většinou a KC OF²²⁹ se postupně projevila ve formě vnitřního pnutí a následné fragmentaci, jež vyústila v konečné fázi až do jeho rozpadu.

---

²²⁵ Premiérem federální vlády „národní obětí“, jmenované 27. června 1990, se stal opět M. Čalfa (VPN). Místopředsedy se stali J. Dientsbier, J. Mikloško, P. Rychetský a V. Valeš. Ministrem financí zůstal V. Klaus, ačkoliv existovala snaha KC OF odsunout V. Klause na pozici guvernéra Státní banky československé Bureš 2007: 249). Blíže viz Havel (2000: 141-142)

²²⁶ Byla jmenována na konci června a předsedou se stal P. Pithart (OF) (Bureš 2007:249). Jejimi členy se stali zástupci všech zvolených subjektů do ČNR kromě komunistů (Kopeček 2010b: 81).

²²⁷ Byl poměrně výrazným poslancem OF ve FS, některými kritiky dokonce nazýván „Machiavelli z Nebušic“ (Kopeček 2010b: 88).

²²⁸ Předpoklady volebního zisku OF (ovlivněné především výzkumy voličských preferencí) se mezi kandidáty všech kandidujících politických subjektů před volbami pohybovaly na úrovni 34% (Rak 1992: 205).

²²⁹ Příkladem budiž nevole zvolených zástupců lokálních Fóř s instalací M. Čálfy do funkce předsedy vlády a generála a bývalého člena KSČ M. Vacka do funkce ministra obrany (Hadjiisky 2008: 79). J. Bureš (2007: 273) píše o těchto nově zvolených politikách jako o představitelích nehomogenní středové vrstvě poměrně vzdělaných a sociálně zajištěných lidí, kteří před listopadem 1989 nevyvíjeli žádnou opoziční činnost, avšak nepůsobili ani jako aktivní podporovatelé komunistického režimu, ačkoliv mnoho z nich bylo i členy KSČ. Takto definované pragmatické vrstvy, které označuje J. Suk (2003: 415) jako „revolucionáře poslední hodiny“, se postavili do vedení regionálních OF a po jejich zvolení v červnu 1990 představovali horlivé zastánce Klausovy rychlé ekonomické transformace a kapitalismu „bez přívlasků“ a požadovali radikální dekomunizaci.

„Parlamentní volby 1990 pro OF a jeho vývoj znamenaly zásadní předěl. Jestliže až do voleb bylo pro OF typické směřování ‚od něčeho‘, tj. od komunistického režimu a jeho dirigistické vize společnosti, po nich muselo působit směrem ‚k něčemu‘, tj. k budování společnosti standardní a demokratické“ (Pšeja 2004b: 319). Potřebu realizovat konkrétní politický program ovšem komplikoval fakt, že v rámci hnutí kontinuálně přetrvával rozpor dvou hlavních koncepcí týkajících se budoucí podoby vnitřní organizace hnutí. Lídři KC OF si vysvětlovali výrazné volební vítězství nejen jako potvrzení nastolených změn v režii OF, ale současně i potvrzení nestraničné podoby hnutí. Prakticky se ovšem po volbách zřetelně ukazovalo, že stávající struktura výrazně ovlivňuje negativním způsobem akceschopnost vládnoucího uskupení (Bureš 2007: 250-251). Po volbách se v rámci OF definitivně vyprofilovaly tři základní skupiny, jejichž názorový střet se odehrál v blízké budoucnosti. „K první, která bývá označována jako ‚intelektuálové ze Špalíčku‘ a která důsledně hájila existenci Fóra jakožto centristického hnutí, patřila většina nejužšího vedení OF (např. Rychetský, Pithart, Martin Palouš).“ (Pšeja 2004b: 319) a byla podporována i prezidentem. Druhou skupinu představovali pravicově uvažující ekonomové v ministerských funkcích (V. Klaus) a liberálně-konzervativní poslanci (zejména z ODA). Poslední a jak se později ukázalo rozhodující skupinu politiků tvořili manažeři a zástupci regionálních OF zvolených v obou parlamentech, kteří požadovali vytvoření strany s pevnou organizační strukturou a pravicovým programem, orientovaným na radikální a pragmaticky koncipovanou reformu. Do konce června byl komisi²³⁰ v čele s I. Fišerou²³¹ vypracován nový návrh organizační struktury, který upravoval mimo jiné členství a zaváděl ojedinělý způsob registrace členů formou evidence na bázi místních OF (Pšeja 2004b: 319). J. Bureš (2007: 253) vysvětluje Fišerův návrh jako určitý kompromis mezi zastánci hnutí a těmi, kteří požadovali jeho transformování v klasickou politickou stranu.²³² Ve výše zmiňovaném dokumentu se také zaváděly dvě kategorie členství v podobě aktivních členů a nevidovaných sympatizantů, přičemž oba typy členů by se sdružovaly v základních jednotkách hnutí - místních klubech OF, které by měly pravomoc volit okresní sněmy. Mezistupeň mezi okresními sněmy a celorepublikovým sněmem OF²³³ tvořily krajské rady OF, složené ze zástupců

---

²³⁰ Komise se skládala ze čtyř zástupců KC OF a osmi představitelů krajských OF (Bureš 2007: 253).

²³¹ I. Fišera byl považován za centristického politika v rámci OF, později se stal členem ČSSD (Pšeja 2004b: 320).

²³² Jak píše J. Bureš (2007: 254), již na sněmu konaném 21. července se objevovaly hlasy z regionů požadující posílení legitimacy orgánů KC OF tím, že budou kompletně podléhat volebnímu procesu a nikoliv pokračujícím neformálním jmenováním a delegacím jejich členů.

²³³ Sněm tvořilo přibližně 160 delegátů z řad poslanců, ministrů, členů KC OF a 88 zástupců okresních OF (Bureš 2007: 253).

okresních Fór. Proměnou prošla i rada KC OF, kterou nahrazoval tzv. operativní kruh. 18. srpna byl přijat sněmem dokument *Organizace a struktura Občanského fóra*. V praxi opět ovšem spíše ponechávající Fóru status politického hnutí i přes zřetelný posun v prosazení návrhů zástupců krajských center.

Proces dezintegrace ovšem nemohla zastavit ani změna vnitřní struktury hnutí. Proces inklinace regionálních zástupců, delegovaných do centrálního sněmu OF, k pravicově definované a na rychlou ekonomickou reformu zaměřené politice a konceptu politické strany s pevnou vnitřní hierarchií zapříčinily jednak stále přetrvávající zákulisní praktiky představitelů pražského KC OF a také jejich neochota postavit do čela hnutí výraznou osobnost, která by nabídla jasnou vizi a perspektivu. Poslanci, ministři i regionální politici si v kontrastu s parlamentní politikou stále intenzivněji uvědomovali, že chaoticky řízená struktura OF nemůže obstát v soutěži politických stran, aniž by se proměnila v organizovanější útvar s jasnou ideologií, programem a pokud možno charismatickým lídrem. Zároveň se jevila stále naléhavěji potřeba učinit konkrétní politické kroky hlavně v ekonomické oblasti, s nimiž přicházeli zejména regionální politici. S jejich požadavky stále více kontrastovaly odlišné postoje představitelů KC OF (včetně neformálního lídra hnutí P. Kučery) ve vztahu k podobě hnutí i politickým otázkám ekonomické transformace a dekomunizace²³⁴ (Bureš 2007: 254-256).

3.2.2. Vznik Meziparlamentního klubu demokratické pravice a vítězství koncepce V. Klause

Na sněmu OF, konaném 18. srpna, se rovněž vášnivě diskutovalo kromě zmíněné změny organizační struktury o otázkách spojených s politikou OF. I. Fišera vyjádřil rozpaky nad povolebním vývojem hnutí a položil sněmu řečnickou otázku, kdo se vlastně stal vítězem voleb? „*Ve Fišerově proslovu tak otevřeně zazněly obavy, že Občanské fórum v očích veřejnosti částečně přichází o svou legitimitu, což mělo být dáno především pokračujícími vnitřními spory a také nespokojeností s fungováním rady místních fór, v nichž se z řady příčin objevovaly nedemokratické tendence.*“ (Pšejka 2005a: 1496). Tento postoj KC OF vůči regionům zcela přirozeně vytvářel napětí, které bylo nutné řešit, jelikož se začalo projevat i v klesající podpoře a spokojenosti

---

²³⁴ Poněkud zajímavě zapůsobil na aktivní zastávce dekomunizace poměrně radiální projev prezidenta V. Havla o „neukončené revoluci“ z 21. srpna 1990 (Kopeček 2010b: 84).

s činností OF na různých úrovních²³⁵. V následujících týdnech přistoupilo vedení OF k řešení situace pomocí následujících kroků: „*Za prvé 19. září 1990 jeho politická rada rozhodla o založení Politického klubu OF, jehož úkolem bylo předcházet střetům ve výrocích zástupců jednotlivých proudů, za druhé Rada OF, která se sešla o den později, rozhodla svolat na 13. října 1990 sněm, jehož úkolem bude zvolit předsedu a dále reformovat strukturu Fóra*“ (Pšeja 2004b: 320). Toto rozhodnutí představovalo skutečný zlom v procesu názorové diferenciaci mezi KC OF a místními Fóry.

Politické spory jednotlivých názorových proudů se odehrávaly především v této době již na půdě obou parlamentů. Jednotlivé poslanecké kluby OF se dostávaly do vypjatých sporů a řešení se nabízelo v podobě vzniku Meziparlamentního klubu demokratické pravice (MKDP)²³⁶ a to z iniciativy pravicově smýšlejících poslanců v čele s D. Kroupou²³⁷ (ODA) a M. Mackem, aktivním podporovatelem V. Klause. „*Vznik klubu formálně nenarušoval existenci poslaneckých klubů OF a neznamenal jejich rozpad. Byl však nepřehlédnutelným signálem postupující diferenciaci parlamentní reprezentace fóra.*“ (Kopeček 2010b: 91). Podle L. Kopečka (tamtéž) tvořili personální základnu MKDP regionální aktivisté OF zvolení na kandidátkách z předpokládaných nevolitelných pozic, kteří současně nepociťovali silnou vazbu na disidentskou základnu KC OF i většinu ministrů. „*Postupy, které prosazoval Klub, v zásadě znamenaly cosi velmi důležitého pro tvořící se politickou scénu: uvádění majoritní logiky řešení konfliktů (kde se nediskutuje, jen se hlasuje) do politického rozhodování v legislativních sborech, kde mohl Klub počítat s většinami, a odebrat co nejvíce prostoru federální i republikovým vládám*“ (Kunc 2000: 206). Výsledkem tohoto procesu bylo nejen vytvoření majoritní logiky způsobu politického rozhodování, ale rovněž také přesunutí těžiště politické moci od exekutivy (prezidenta, jeho poradců a obou vlád) na poslanecké kluby v parlamentech (obecně legislativu).²³⁸ Hlavním požadavkem zástupců MKDP se stal urychlený proces liberální a rychlé ekonomické transformace, snaha vytvořit z OF pevně organizačně profilovanou politickou stranu s vertikální strukturou. Mělo dojít buď k proměně celého hnutí, anebo jeho rozpadu na dva resp. více subjektů, což se nakonec také stalo (Pšeja 2004b: 320).

---

²³⁵ Podle říjnového průzkumu IVVM vyjadřovalo spokojenost s činností OF v místě bydliště 28% a nespokojenost 44%, na pracovištích byl tento poměr 17%:31% a s činností KC OF vyjadřovalo spokojenost vyrovnaně okolo 44% (dostupné na: <http://nesstar.soc.cas.cz/webview/>, dataset v9023, ověřeno 29. 11. 2011).

²³⁶ Původně sdružující 33 poslanců FS a ČNR (dohromady 66). V konečné fázi klub čítal 118 zákonodárců FS (z celkové počtu 300) a 90 poslanců (ze 175) ČNR (Fiala, Mareš 1997a: 114). Srov. Novák (2004: 268), jenž uvádí, že se pod zakládající prohlášení podepsalo 37 poslanců FS a 21 ČNR.

²³⁷ Vedení OF informoval D. Kroupa o založení klubu 10. října (Pšeja 2005a: 1497).

²³⁸ Jako příklad uvádí J. Bureš (2007: 259) pokus poslanců sdružených v MKDP ve FS odvolat místopředsedu FS Z. Jičínského za to, že se měl podílet na konstrukci ústavy z r. 1960.

S představou zvolit do čela hnutí předsedu přišel již v srpnu I. Fišera a na 15. září na sněmu OF došlo ke zvolení kolektivního vedení v podobě čtyř představitelů – D. Havlové²³⁹, P. Kučery, M. Palouše a V. Sedláčka. Zároveň na sněmu vystoupil vůbec poprvé s myšlenkou zvolit předsedu OF prezident V. Havel z důvodů nepevnosti v rámci struktur hnutí a nutností jednotnějšího vedení členů Fóra v legislativních a exekutivních pozicích. „*Za těmito slovy se skrývalo Havlovo pochopení evidentní problematické říditelnosti fóra v dosavadní podobě, Svým způsobem tak vlastně přiznal neudržitelnost své původní představy OF coby volného hnutí.*“ (Kopeček 2010b: 90). Havlovi přívrženci ve shodě s ním hovořili o potřebě vygenerovat vhodného lídra, který by mohl současně vytvořit protiváhu pražského centra vůči stále sílícím regionálním politikům zastoupeným v parlamentech i na sněmu. Tento sněm představoval vůbec první sněm celého hnutí (nikoliv pouze KC OF), v jehož složení poprvé získali většinu delegáti vybraní místními OF jako zástupci jednotlivých okresů. Jejich pravomoc volit kolektivní předsednictvo pak přímo korespondovala s rostoucím významem sněmu ve vnitřní organizaci hnutí (Kopeček 2010b: 89).

Přirozeným zástupcem hlasů z regionů se stal V. Klaus²⁴⁰. Zajímavý pohled na aktivitu, s níž neváhal V. Klaus organizovat svojí „předvolební kampaň“, aniž by ještě tušil, že se stane lídrem hnutí, které velmi záhy začalo proměňovat ve standardní politickou stranu, předkládá J. Kunc (2000: 204). „*Do říše historického vyprávění patří, že se tento ministr financí federální vlády jako jediný po volbách 1990 neodebral na dovolenou, nýbrž uspořádal turné po regionálních a lokálních centrech OF, jež přesvědčoval o své koncepci politické budoucnosti OF a perspektivách regionálních a lokálních manažerů. Jisté je, že drtivou většinu z nich pro svou koncepci získal a že jeho postup po zvolení do čela OF měl ohromující rytmus.*“²⁴¹ V. Klaus nabídnul představitelům regionů²⁴² kromě vize podoby OF jakožto politické strany s pevnou organizační strukturou také jimi toužebně očekávanou perspektivu budoucího uplatnění v nově koncipované politické organizaci, což jim

---

²³⁹ Švagrové V. Havla (Kopeček 2010b: 90).

²⁴⁰ Jeho výlučné postavení v regionech předznamenalo i výrazně vysoký zisk preferenčních hlasů v červnových volbách na kandidátce OF do Sněmovny lidu FS v Severomoravském kraji, jenž dosahoval 93% (skoro 365 tisíc hlasů) (dostupné na: <http://www.volby.cz/pls/sl1990/u391?xvstrana=07&xkraj=38&xvyb=0&xtr=3>, ověřeno 12.12.2011). Sám V. Klaus (1999: 110) to potvrzuje vyjádřením, že i když mu volby „*přinesly v celém tehdejší Československu daleko nejvíce hlasů*“, nezabránilo to dle něho (tamtéž) jeho přesvědčení o nutnosti proměny chaoticky strukturované a nedemokraticky organizované politické organizace OF, potažmo celého politického systému.

²⁴¹ Podobně i J. Suk (2003: 459), který hovoří o spanilých povolebních jízdách ministra financí V. Klause po severní Moravě, kde prezentoval svoje ekonomické a politické vize a zároveň tak vyslyšel požadavky regionů.

²⁴² Před volbami tyto lidé pracovali pro OF a po volbách se obávali o svoje budoucí uplatnění v destabilizované struktuře hnutí (Kopeček 2010b: 89).

nemohlo spory zmítané centrum zdaleka reálně poskytnout.²⁴³ Vzniklo tak vzájemně velmi výhodné spojení a v regionech se zrodil nový lídr, jenž ho dokázal následně pragmaticky využít (Kopeček 2010b: 89).

3.2.3. V. Klaus předsedou OF – směřování k rozpadu hnutí

„Přestože vznik Meziparlamentního klubu lze chápat jako bod, kterým začíná kontinuální utváření pravice v České republice, byl oním okamžikem, jenž nám umožňuje Občanské fórum nadále hodnotit jako subjekt již výrazně pravicový, teprve sněm OF, konaný 13. října 1990 v Praze-Hostivaři“ (Pšejka 2004b: 320). Na tomto zlomovém sněmu vyvrcholily neúspěšně snahy Politického klubu i celé rady OF prosadit svojí vizi fungování OF a odolat nově zformovanému spojení reprezentovaného trojlístkem V. Klaus, delegáti regionů a členové MKDP. Mezi dvěma základními nesmiřitelnými tábory, nazvěme je centristy a pravicovými (liberálními) reformisty, probíhala poměrně pozoruhodná zákulisní hra. Kandidátem navrženým centristickým křídlem, resp. V. Havlem, se stal člen kolektivní hlavy Fóra zvolené sněmem v září s nejvyšším počtem hlasů M. Palouš. Na sněmu vystoupil s představou OF jakožto názorově heterogenního uskupení s horizontální, ale i vertikální strukturou, s odpovědností a patřičnou legitimitou. Na předsednickou funkci aspirovali zpočátku tři kandidáti, kromě již zmíněného M. Palouše a V. Klause také P. Rychetský, který ovšem svoji kandidaturu těsně před volbou vzdal a umožnil tak ne zcela z pochopitelných důvodů²⁴⁴ střet dvou hlavních názorových skupin (Pšejka 2004b: 320). M. Palouš se zprvu jevil jako jednoznačný favorit, jelikož za ním stála jak většina rady, tak i kolegia OF²⁴⁵. Nakonec se ovšem projevila převaha vedením Fóra podceňované většiny zástupců okresů, kteří převážili překvapivé vítězství na stranu nově zvoleného prvního předsedy OF V. Klause, jenž získal 115 hlasů delegátů vůči 52 hlasům pro jeho protikandidáta. V. Klaus i pod dojmem velmi silného mandátu započal bezprostředně po

---

²⁴³ K otázce Klausova přístupu k problematice dekomunizace L. Kopeček (2010a: 175-176) doplňuje, že ho nelze považovat v období druhé pol. r. 1990 za radikálního, ale spíše umírněného, přestože mu tento postoj spíše mohl u svých příznivců uškodit. Dokládá to i jeho odmítavým postojem vůči restitucím (tj. navrácení neoprávněně zabraného majetku v období komunistického režimu), jenž byl motivován pragmatickou obavou ze zkomplikování procesů ekonomické reformy a privatizace.

²⁴⁴ Podle L. Kopečka (2010b: 91) tento svůj krok zdůvodnil snahou nekumulovat funkci ministra s pozicí předsedy. Spíše lze ovšem jeho rozhodnutí chápat jako snahu podpořit Klausova konkurenta a pokusit se zvrátit rozhodnutí sněmu v jeho prospěch. Rychetského politické vize byly rovněž bližší této názorové skupině a zřejmě nemohl počítat i bez podpory V. Havla s nadějí na úspěch z pozice třetího vzadu, pozn. autora. Tuto tezi ostatně potvrzuje i např. J. Honajzer (1996: 33).

²⁴⁵ Jeden ze dvou ústředních orgánů vnitřní struktury OF (spolu s radou), reprezentovaný např. R. Battěkem, D. Burešovou, J. Dienstbierem, Z. Jičínským, P. Pithartem, P. Rychetským, J. Sokolem, M. Uhdem a dalšími. Mezi jeho pravicově orientované členy patřil pouze B. Moldán a M. Uhde. Tzv. kolektivní předsednictvo a součást kolegia tvořili D. Havlová, P. Kučera, M. Palouš, V. Sedláček a také zástupci prezidenta J. Křížan a M. Žantovský (Pšejka 2004b: 325). Přívrženci M. Palouše měli v tomto složení jasnou převahu, pozn. autora.

svém zvolení realizovat plán přeměny vnitřní struktury OF.²⁴⁶ Hostivařský sněm mimo jiné přijal poměrně širokou paletu pravomocí, z nichž asi nejdůležitější představovala možnost vetovat rozhodnutí rady OF a jeho přenesení na rozhodnutí sněmu, v němž jak ukázaly volby existovala pohodlná „proklausovská“ většina.²⁴⁷ Na konci října se rovněž podařilo prostřednictvím rady (přestože část jejich členů výrazně oponovala) částečně vytěsnit z OF dvě výrazné levicové formace, Levou alternativu a Obrodu (Fiala, Mareš, Pšeja 2000: 363, Kopeček 2010b: 92).

Ačkoliv by se mohlo jevit, že V. Klaus mohl mít za cíl hnutí rozštěpit a zřetelně tím oddělit dvě hlavní názorové skupiny vzešlé ze sněmu, jak podotýká P. Pšeja (2004b: 321), podobné krizové scénáře po Klausově zvolení zaznívaly spíše např. od J. Dienstbiera nebo P. Rychetského a především představitelů MKDP a jeho lídra D. Kroupy. Klausova strategie směřovala k co možná největší marginalizaci svých odpůrců a snažila se je co nejvíce zahnat do defenzivy. „*Tvrdil, že v OF existuje pouze jeden trend a de facto tak hájil jeho existenci jako jednotného subjektu*“ (tamtéž).

K ověření legitimacy OF v politickém systému přispěly listopadové komunální volby.²⁴⁸ Se ziskem 35,6 % hlasů a 31,7 % mandátů došlo podle P. Pšeji (2005a: 1498) k potvrzení dominance Fóra na politické scéně.²⁴⁹ „*Výsledek byl sice zřetelně slabší než ve volbách parlamentních, ovšem ‚ztracené‘ hlasy byly odevzdány většinou ve prospěch nezávislých, z nichž poměrně značná část s Občanským fórem sympatizovala; v případě nižšího zisku mandátů platí, že Občanské fórum se profilovalo jako strana spíše ‚městská‘, takže na zisk mandátu potřebovalo větší počet hlasů*“ (tamtéž).

Na zářijový vznik MKDP navázalo na poč. prosince²⁵⁰ založení Klubu sociálních demokratů OF v čele s R. Battěkem (Cabada 2003: 216). Jak zmiňuje Novák (2004: 268), dle tajemníka Klubu sociálních demokratů B. Ventury se jeho představitelé snažili vymezit proti rostoucím tendencím v OF, požadujících transformaci hnutí v pravicovou stranu s pevnou organizací a individuálním členství.

Rozhodující krok k prosazení přeměny volně strukturovaného a ideově diferencovaného hnutí v pevně organizovanou pravicovou politickou stranu učinil

---

²⁴⁶ Svůj návrh proměny vnitřní struktury hnutí předložil radě OF již 16. října (Pšeja 2005a: 1497). Tato reforma sice posilovala pravomoci kolegia (nově převedeného na sněmu), avšak oslabovala pozici rady KC OF na úkor regionálních orgánů (Bureš 2007: 262). V. Klaus (2009: 110) s odstupem let konstatuje, že „*zostřující se souboj o pojetí politiky i o její obsah vedl uvnitř Občanského fóra k jeho říjnovému hostivařskému sjezdu a k – pro některé nejen nečekanému, ale hlavně nepřijatelnému – mému zvolení do čela této zvláštní politické organizace ...rozhodující bylo, že to vedlo k rychlému konci OF, který nastal po pěti měsících, v únoru 1991*“.

²⁴⁷ Jak potvrzuje J. Honajzer (1996: 33), k jeho pravomoci patřilo i celkové směřování a naplňování politické koncepce hnutí.

²⁴⁸ Viz příloha

²⁴⁹ OF kandidovalo v mnoha případech opět na společné kandidátce s některými politickými subjekty, zejména ODA a KAN (Cabada 2003: 216). Výsledky komunálních voleb viz příloha č. 20.

²⁵⁰ Stalo se tak formálně 6. prosince, ačkoliv Klub sociálních demokratů OF existoval neformálně již od května 1990 (Pšeja 2005a: 1498-1499).

V. Klaus na tzv. olomouckém setkání s manažery, spřízněnými poslanci a zástupci regionů ve dnech 8. a 9. prosince, na němž představil svoji konkrétní vizi budoucnosti OF. Jeho cílevědomý projev²⁵¹ mající za cíl přesvědčit většinu delegátů následujícího lednového sjezdu vyvolal vlnu reakcí (i poměrně nesouhlasných), následně kompromisním způsobem zformovaný do dvou sněmu předložených koncepcí. „*První odpovídal představám většinového proudu (individuální členství, pevná vertikální struktura), druhý pak byl kompromisem s názory jeho oponentů (možnost členství volného, resp. skupinového, uchování horizontálního rozměru ve způsobu organizace)*“ (Pšeja 2005a: 1498). V Olomouci rovněž rada KC OF rozhodla, že na příštím lednovém sněmu dojde k definitivnímu rozhodnutí o budoucí podobě OF a že regiony nominovaní delegáti budou mít tzv. vázaný mandát, podléhající většinovému rozhodnutí místních (okresních) sněmů (Bureš 2007: 265).

Na výstupy z tohoto setkání V. Klause reagovali ostře negativně J. Dienstbier a P. Pithart, kteří sice nepopírali vznik ideologicky vyhraněných politických stran či hnutí, ale až po parlamentních volbách, jež se měly konat v r. 1992 (Kopeček 2010b: 93).²⁵² Centristické křídlo reprezentované oběma uvedenými politiky nakonec přistoupilo pod vnějším tlakem a obavami ze ztráty vlivu uvnitř Fóra k založení Liberálního klubu OF (LK OF)²⁵³, jenž představoval třetí významnou názorovou platformu na půdě obou parlamentů.²⁵⁴ Ačkoliv se jednalo o personálně velmi kvalitně obsazený klub (sdružila se v něm i většina veřejně známých ministrů), počet jeho členů byl mnohem nižší než MKDP. Liberálně-centristicky orientovaný proud OF odmítal snahu Klausova křídla o redukci hnutí na pouhou skupinu podporovatelů jeho politických i ekonomických plánů. Požadovali ponechání statusu OF v podobě politického hnutí, odlišně koncipovanou ekonomickou reformu a „*poukazovali také na údajně agresivní politický styl Klausova křídla. Liberální klub se pokusil – beznadějně*

---

²⁵¹ V projevu V. Klause mimo jiné zaznělo: „...nestačí pouhé zdůrazňování demokratičnosti našich postupů proti minulým nedemokratickým praktikám. Taková demokracie bez břehů, to je strašně málo, to je něco, co neumožňuje, aby vznikla tolik potřebná akční jednota OF, akční jednota pro dnešek... Myslím, že se nám naprosto jasně dnes už po roce zdá naprostá nerealnost pokračování ve vizi jakéhosi všezastřešujícího politického hnutí, kterým OF doposud bylo a nebo se snažilo být... Ukazuje se, že snaha udržet OF v dosavadní podobě, tedy jako širokou koalici nejrůznějších politických názorů stále a stále se vracející a ohlížející se k magickému datu 17. listopadu 1989, jako širokou koalici, jejímž jediným stmelujícím prvkem byl odpor vůči minulé komunistické totalitě, je nejen nerealná, ale také nebezpečná jako každá snaha o utopii. V Evropě podobná hnutí nemají tradici, neodpovídají evropské politické kultuře a bylo by to v podstatě něco jako třetí cesta, tentokrát ve sféře politické. Zdá se, že pro naši aktivitu potřebujeme skutečnou politickou stranu, potřebujeme politickou stranu s výrazným programem, jehož sjednocujícím prvkem musí být ekonomická reforma nasměrovaná k vytvoření tržní ekonomiky, založené na soukromém vlastnictví“ (Honajzer 1996: 36-37).

²⁵² Srov. Bureš (2007:264), který uvádí, že se mnohem smířlivěji k transformaci hnutí v politickou stranu již na setkání stavěli P. Pithart a J. Sokol.

²⁵³ Tvořilo ho 33 poslanců FS a 36 poslanců ČNR (Novák 2004: 268). P. Pšeja (2004a: 325) hovoří o 57 zákonodárcích. Předsedou se stal J. Dienstbier k dalším významným členům se řadili D. Burešová, P. Pithart, T. Sokol a v neposlední řadě také M. Zeman (Pšeja 2005a: 1498).

²⁵⁴ Později tvořili jeho představitelé personální a ideovou základnu OH, pozn. autora.

pozdě – dohnat Klausův náskok s budováním podpory v regionech a obrátil se na okresní fóra s žádostí o podporu“ (Kopeček 2010b: 94).

Ustavením třetí názorové platformy²⁵⁵ na parlamentních půdách uvnitř stále jediného OF dávalo tušit, že dříve či později dojde k nějaké formě vnitřního třesku, který mohl vyústit až k rozštěpení. Jak situaci na počátku r. 1991 analyzuje M. Novák (2004: 268-269). MKDP se vymezoval nejen vůči liberálům a Klubu sociálních demokratů, kteří společně navázali mezi sebou pragmaticky laděné spojení, ale také vyvíjel tlak na federální vládu, v níž měli jasnou převahu právě ministři z řad liberálů. Tvořila proto jakousi vnitřní opozici a mohla poměrně účinně bránit plánům rychlé ekonomické reformy prosazované V. Klausem. V otázce transformace hnutí existovaly podle Nováka (tamtéž) tři možnosti. První z návrhů tvořila již nastíněná představa V. Klause a druhý alternativní model zastával předseda MKDP D. Kroupa. V. Klaus prosazoval přeměnu hnutí jako celku v politickou stranu, Kroupa chtěl ponechat symbolický zastřešující charakter Fóra²⁵⁶ nad samostatnými subjekty odštěpenými od OF a liberálové trvali na ponechání všezahrnující podoby OF ve formě nehierarchizovaného hnutí.

Ve dnech 12. a 13. ledna 1991 se konal opět v Praze – Hostivaři sněm OF, na němž výrazná většina delegátů (126 ze 175) odhlasovala přeměnu hnutí v politickou stranu. Pro zavedení principu individuálního členství²⁵⁷ se ukázala podpora výrazně slabší (73 ze 138), nicméně bylo schváleno a spolu s ním i nový program²⁵⁸ a reformovaná vnitřní organizace s názvem *Principy organizační struktury OF*. Redefinované stanovy sice znamenaly významný předěl v posunu organizace politického hnutí ke standardní straně ve smyslu zjednodušení vnitřní struktury, přesunu důrazu od horizontálních vazeb na vertikální a v důsledcích zvýšení efektivity rozhodovacích procesů, avšak v praktické rovině již nemohly být ověřeny. Došlo i k proměně složení rady KC OF, v níž měla napříště zasednout trojice zástupců MKDP a LK OF.²⁵⁹ Rada dostala obtížný úkol do nadcházejícího sněmu navrhnout definitivní způsob přeměny hnutí ve stranu, což se ovšem vzhledem k následujícím událostem stalo neřešitelným problémem (Pšeja 2005a: 1493, 1499).

---

²⁵⁵ Přibližně čtvrtina poslanců ČNR zůstala mimo tři hlavní proudy a deklarovala se „nezávislým OF“ (Bureš 2007:266), Podobně např. viz Novák (2004: 268).

²⁵⁶ Hovořil o podobě OF jako jakési kulturní nadaci (Novák 2004: 268).

²⁵⁷ Do této doby platilo téměř po celou existenci volné členství, pozn. autora.

²⁵⁸ Tento program, přestože nemohl být již realizován OF, ale řada jeho bodů se promítla v programu nástupnické ODS i jiných stran, v mnohém připomínal svým rozsahem klasické stranické programy. To se týkalo zejména ekonomické oblasti a pojetí liberalismu (Pšeja 2005a: 1494-1495).

²⁵⁹ Rada KC OF se nově skládala ze sedmnácti členů, deseti zástupců okresních a krajských organizací, šesti členy parlamentních klubů a předsedy V. Klause (Bureš 2007: 266-267).

„V průběhu ledna sílily rozpory mezi jednotlivými proudy. Poměr mezi počtem stoupenců centristického a pravicového trendu se díky náladě v oblastních organizacích, která byla výrazně příznivá pro pravici, neustále vychyloval v neprospěch Liberálního klubu, aby nakonec v době rozpadu OF dosáhl úrovně 3:1²⁶⁰ pro stranu V. Klause“ (Fiala, Mareš, Pšejja 2000: 363). Nevraživost mezi oběma názorovými platformami ovšem neuklidnil ani hostivařský sněm a zejména představitelé LK OF, vědomi si svojí stále slábnoucí pozice i v regionech, se soustředili na snahu jakýmkoliv způsobem zabránit rozdělení OF přímo ohrožující postavení jejich politické platformy i následnou emancipaci v rámci stranického systému.²⁶¹ „Projevem této snahy bylo založení Iniciativní skupiny za zachování hnutí OF, které bylo oznámeno 7. února 1991. Ustavení této skupiny lze do jisté míry považovat za reakci na zvyšující se nefunkčnost Rady OF, v níž se prohlubovaly rozpory mezi zástupci MKDP a Liberálního klubu“ (Pšejja 2004b: 322). Jako návrh řešení předložil D. Kroupa²⁶² svůj návrh na vytvoření dvou samostatných politických subjektů se společným koordinačním orgánem a vzápětí V. Klaus opustil myšlenku možného udržení jednotného OF (tamtéž).

Vzniklou patovou situací se rozhodnul vyřešit prezident V. Havel a svolal na 10. února do Lán zástupce obou znesvářených frakcí OF. Tzv. lánské dohody zahrnovaly celkem šest bodů. První z nich se týkal toho, že ani jeden z nástupnických subjektů si nebude nárokovat název OF, LK OF si měl ponechat charakteristiku politického hnutí. Oba nástupnické subjekty měly nadále spolupracovat podle demokratických principů za účelem naplňování politického programu OF, pod jehož zastřešením uspěly ve volbách a budou pod jeho záštitou nadále působit. Zároveň mělo OF jako celek zachovávat spolupráci s ostatními politickými stranami a hnutími a bylo dosaženo dohody na podobě společného koordinačního orgánu umožňujícího řešit případné neshody mezi nově vzniklými subjekty. Poslední bod obsahoval požadavek, že nově vzniklá struktura OF nebude mít dopad na akceschopnost federálních a republikových zastupitelských i exekutivních orgánů²⁶³ Rada KC OF projednala a předběžně schválila 12. února „Lánské dohody“²⁶⁴ a rozhodla o svolání mimořádného sněmu OF (Pšejja 2005a: 1500).

---

²⁶⁰ Viz také Krejčí (1994: 218).

²⁶¹ Averzí vůči nastoleným procesům deklarovaly i politické strany sdružené v OF. Jak popisuje J. Honajzer (1996: 41), proti transformaci Fóra ve stranu protestovala již před sjezdem např. nevýznamná Transnacionální radikální strana. Signatáři Charty 77 (např. D. Havlová) dokonce vyzvali předsedu OF Klause k rezignaci. Autor jejich postoje vysvětluje obavami z budoucí marginalizace těchto skupin.

²⁶² Navázal tak na svoji již dříve proklamovanou vizi, pozn. autora.

²⁶³ Jak upřesňuje L. Cabada (2003: 216-217), dle dohody obou stran se v případě uvolněného ministerského postu zastávaného představitel LK OF (posléze OH) dostane na jeho místo zástupce MKDP (resp. ODS), jenž měl ve vládě mnohem menší zastoupení.

²⁶⁴ Poslední, avšak neúspěšný odpor vůči rozdělení OF představovala tzv. černošská výzva“, za níž se postavili i někteří ministři z řad liberálů (Bureš 2007: 268, Pšejja 2005a: 1500).

Uzavřené dohody vyvolaly podle L. Kopečka (2010b: 97) spor o interpretaci, když mnozí pravicoví politici a z okruhu MKDP si výsledky dohod vykládali jako neúspěch, jelikož se tímto de facto vzdávali úspěšné značky v podobě OF. Liberálové naopak vysvětlovali situaci po svém jako úspěch, který zajistí existenci OF a také pod jeho záštitou a koordinací působících nástupnických subjektů.

Na posledním pražském tzv. rozlučkovém sněmu (Fiala, Mareš, Pšeja 2000: 363) konaném 23. února došlo k přijetí předjednaných dohod a „v zájmu zachování ‚značky‘ OF a budoucí předpokládané koordinace činnosti nástupnických subjektů – Občanské demokratické strany a Občanského hnutí²⁶⁵ – bylo určeno, že název Občanské fórum bude vyhrazen pro hnutí tvořené těmito nástupnickými subjekty, jež bude zastřešeno koordináčním výborem²⁶⁶ s paritním zastoupením obou subjektů“ (Pšeja 2005a: 1500). Tento koordináční orgán přebral v rámci zachování kontinuity spolu s poslaneckými kluby v obou parlamentech označení OF, avšak jeho skutečná role se odehrávala spíše v symbolické rovině. Jeho plánovaná činnost až do období volební kampaně před parlamentními volbami v r. 1992 nebyla ve skutečnosti realizována po celé období jeho existence a oba nástupnické subjekty vyvíje samostatnou politickou činnost. Oba nástupnické subjekty (ODS a OH) rovněž vyřešily svoje majetkové nároky z pozice „dědiců“ OF (Kopeček 2010b: 97).

3.2.4. Pozice nově vzniklých politických subjektů ve stranickém systému - triumf a krach „dědiců“ OF ve volbách v červnu 1992

Pro charakteristiku vývojové etapy formátu i mechanismů fungování českého stranického systému po volbách 1990 se jeví jako nejlepší varianta periodizace P. Fialy, M. Mareše a P. Pšeji (2000: 359), autory označovaná fází formování systému a zahrnující periodu od zakladatelských parlamentních voleb v červnu 1990 do voleb v červnu 1992. Autoři tuto druhou etapu vývoje systému doplnili o dvě fáze, které přímo souvisejí s rozpadem OF a vznikem jeho nástupnických subjektů v únoru 1991. Význam dopadu působení fenoménu OF na konstituování formátu i mechanismu fungování stranickopolitického systému potvrzuje ve svých pracích i P. Pšeja (2005b: 31), jenž konstatuje, že „působení OF bylo mimo několik jiných faktorů klíčové tím, že

---

²⁶⁵ Oba názvy byly již oficiálně prezentovány v OF před konáním sněmu (Kopeček 2010b: 97).

²⁶⁶ Koordináční výbor tvořili za ODS P. Čermák, P. Hapala, V. Klaus, M. Macek, O. Váca a za OH M. Bursík, M. Mašatová, L. Kinšt, P. Rychetský a J. Soukup (Honajzer 1996: 46).

v prostoru pravého středu stranického spektra neumožňovalo etablování jiných relevantních stranických aktérů ... Tento rys vývoje stranického systému ČR samozřejmě se zánikem OF zmizel, nicméně zůstala otázka, nakolik je reálné postavení, které si v procesu rozpadu OF vydobily jeho nástupnické subjekty. Důsledkem toho je, že rozvrstvení sil po rozpadu OF bylo jednoznačně určeno až volbami do PS PČR v letech 1990 a 1992 s tím, že zánik OF je v první řadě předělem uvnitř této etapy – v její polovině se tak změnila mechanika fungování systému, ale „síla“ aktérů byla přestrukturována pouze hypoteticky a jejich relativní postavení“ určily až parlamentní volby. Pro období od voleb 1990 do rozpadu OF byl kromě jeho rostoucího vnitřního názorového pnutí a vzniku parlamentních základů budoucích nástupnických subjektů typický výrazný pokles vzniku nových stran a hnutí. Proces stabilizace formátu systému znamenal významný posun v krystalizaci stranického spektra a znamenal ve svých důsledcích impuls pro vytváření interakcí mezi jednotlivými aktéry, které se rozvíjelo hlavně v druhé fázi vývoje popisované periody. Dalším významným faktorem druhé fáze se stala akceptace politického stranictví jakožto základního typu organizace zprostředkování politických požadavků a zájmů společnosti. Vliv rozpadu OF na podobu systému vysvětluje fakt, že „zatímco po dobu existence OF byly pro celý systém určující především procesy odehrávající se uvnitř Fóra a prostor mimo něj tak byl odblokován v tom smyslu, že neměl nástroje k zásadnímu ovlivnění dalšího směřování a diverzifikace systému i jeho aktérů, po zániku OF až do voleb 1992 je možno pozorovat zřetelný trend k normalizaci ... k rozvrstvení aktérů systému na klasické a stále aktuální škále pravice-levice“ (Pšeja 2005b: 44).²⁶⁷

Rozpad OF nebo-li konec období „zdvojeného pluralismu“²⁶⁸, jak o něm hovoří P. Fiala s M. Strmiskou (2005: 1364), ústil ke vzniku hlavních nástupnických subjektů – pravicové liberálně-konzervativní ODS, centristicky profilovanému liberálně-sociálnímu OH a také samostatnému vyprofilování původně převážně konzervativní ODA. Těmto stranám a hnutím bude věnována následující charakteristika úspěšnosti, resp. neúspěšnosti nástupnictví a s tím související analýza volebního výsledku v r. 1992 jednotlivých samostatně kandidujících subjektů. Je důležité rovněž podotknout, že „na následující fázi vedoucí k proměně konfigurace českých stran s parlamentním zastoupením ovšem významnou měrou participovaly další součásti Občanského fóra,

---

²⁶⁷ Jak doplňuje P. Pšeja (2005b: 45) na vytváření stranického systému v tomto období měl kromě zásadní diferenciace menší, i když nepochybný vliv vývoj v lidové straně a integrační trendy na levici politického spektra.

²⁶⁸ P. Fiala s M. Strmiskou (2005: 1364) hovoří o období po volbách 1990 do rozpadu OF jako „zdvojeném pluralismu“, pluralismu v rámci subjektů zastoupených ve FS a ČNR a včetně OF a pluralismu uvnitř OF.

v první řadě *sociálnědemokraticky orientované skupiny*“ (Fiala, Strmiska 2005: 1365). Mnoho z bývalých členů OF a posléze např. také OH se později podílelo na sjednocení ČSSD (např. Z. Jičínský, P. Rychetský či M. Zeman). Na základě předchozí úvahy platí, že OF se podílelo na vytváření jak občanských pravicových stran (ODS, ODA), tak středových liberálů (OH) a zčásti také sjednocených levicových sociálních demokratů. Ostatní menší politické strany a hnutí navazující na svoji činnost pod hlavičkou OF byly postupně v rámci stranického systému marginalizovány.

3.2.4.1. Občanská demokratická strana

Dva hlavní političtí nástupci a rivalové po faktickém zániku OF v podobě jednotného hnutí se oficiálně zaregistrovali na ministerstvu vnitra v průběhu března. Již na počátku existence obou subjektů se projevovala zřetelně vyšší voličská podpora ODS v porovnání s OH.²⁶⁹

Podle P. Pšejji (2004a: 453-454) se ODS stala *„nejen formálním pokračovatelem Občanského fóra (OF), ale zejména také pokračovatelem politiky, která měla v rámci OF nejvýraznější podporu“*. Proces vzniku a vydělení ODS z OF započal již v polovině r. 1990, kdy se postupně projevíly emancipační tendence pravicových politiků po vítězných volbách, jehož projevem se stal vznik MKDP a současně nastal výrazný pohyb uvnitř OF. ODS vznikl na půdorysu poměrně významného názorového konsensu řady osobností spjatých s OF a navíc přebrala z dědictví OF prakticky fungující regionální organizační síť členské základny. Do vítku si tak vložila tato strana velmi pragmatickou a jednotící symbiózu, jakési účinné spojenectví. Podle M. Hadjiisky (2008: 83) však i v době vzniku ODS řada členů OF pochybovala, do kterého z nově vznikajících subjektů vstoupit. *„Tato nerozhodnost šla ovšem na ruku především zakladatelům ODS, neboť byli v té době jediní, kdo měl na lokální úrovni vytvořenou strategii podchycování členů a kádrů ... Manažeři se tak do budování ODS nezapojovali nutně na základě politického přesvědčení.“* Představitelé vznikající strany převzali prakticky kompletní síť regionálních manažerů a lokálních center OF. Na této strategii pracovali zakladatelé ODS již před „rozlučkovým“ sněmem OF a M. Hadjiisky (2008: 84) ji výstižně označila jako strategii „předbírání“. Jednalo se o to, podchytit členskou základnu a tím i struktury lokálních center pomocí motivace

---

²⁶⁹ Na otázku koho by raději v OF dotázaní volili odpovědělo v březnu 1991 na možnost ODS 78% a 15,5% pro variantu OH, zbytek nevědělo (dostupné na: <http://nesstar.soc.cas.cz/webview/>, dataset v9112, ověřeno 12.12.2011). Podobný trend potvrzuje L. Kopeček (2010b: 100), který uvádí, že na přelomu března a dubna se pohybovaly voličské preference ODS na úrovni 21% a OH okolo 6%.

poslanců, delegátů sněmu z regionů (okresů) a manažerů vstoupit do nově vznikající pravicové strany a zabránit jejich odlivu především do konkurenčního OH a ODA. Autorka (2008: 89-90) rovněž analyzuje důvody vedoucí k afinitě představitelů regionálních OF k principům vytváření klasického politického stranicví, tolik propagované nástupnickou ODS a tolik cizí představitelům historického disentu a nástupnickému OH a využívající potenciálu vzešlého z těchto struktur OF. Příčiny spatřuje dvojího druhu, za prvé se jednalo určité odcizení vůdců disentu a konceptualizátorů politického hnutí od autonomně se vyvíjejících lokálních OF a jejich praktických názorů na politiku, resp. fungování jejich organizací. Dalším důvodem se staly historické okolnosti vývoje a tradice české demokracie, která i v paměti těchto lidí v regionech zanechala silný vztah k politické centralizaci a politickému stranicví, přestože bylo deformováno čtyřmi desítkami let komunismu. Podoba hnutí s vysokou mírou svobody řízení a lokální autonomie nenašla v regionálních strukturách potřebný ohlas a postupně tíhla k jejich zestraničtění i potřebě silnějšího řízení.

Přípravný výbor strany se ustavil 4. března ve složení V. Klaus (předseda), P. Čermák a M. Macek (místopředsedové. „*ODS se deklarovala jako demokratická pravicová strana, hlásící se k pragmatickému realismu.*“ (Pšeja 2004a: 454). Ustavující kongres strany se uskutečnil v dubnu (20. a 21.) 1991 v Olomouci, došlo na něm k přihlášení k tradici OF, snaze budovat občanskou společnost a demokratické instituce navazující na tradice evropské křesťanské civilizace a První republiky, schválení stanov a programového prohlášení *Cesta k prosperitě*, jehož základní tři postuláty tvořily: „(1.) *parlamentní demokracie spočívající na zřetelně vymezených politických silách, s jasnou odpovědností a účinnými mechanismy kontroly, (2.) tržní ekonomika založená na soukromém vlastnictví, které navozuje činorodé prostředí pro osobní uplatnění, osobní iniciativu a osobní odpovědnost, a (3.) moderní pojetí státu, vycházející z přirozené autority institucí, které ho tvoří, státu, který mohou občané považovat za svůj, jemuž svěřují pravomoci pouze tam, kde to nemohou lépe zajistit sami nebo prostřednictvím spolků ...či jiných organizací.*“ (Fiala, Mareš 1997a: 114-115). V. Klaus byl na sjezdu zvolen předsedou, Petr Čermák a Miroslav Macek místopředsedy. Ve FS se do klubu ODS přihlásilo 39 poslanců a v ČNR 33. ODS se velmi brzy stala nejvýznamnějším subjektem české pravicové politické scény. Tento fakt byl způsoben hlavními třemi faktory, jednak silnou osobností předsedy V. Klause,

všeobecně negativnějšímu postoji veřejnosti k levicovým politickým stranám a také jasně deklarované profederální postoje jejich lídrů (Pšeja (2004a: 454-455).

M. Mareš (2002: 140) řadí ODS (společně s ODA, KAN a také např. ČSDI) do ideologické rodiny konzervativních stran a v souvislosti s politickým směřováním ODS upozorňuje na „*kontakty s dalšími konzervativními, liberálními i křesťansko-demokratickými stranami s cílem sjednotit českou pravici, což se však nepodařilo*“ (tamtéž) a jediným hmatatelným výstupem z těchto jednání se stalo uzavření předvolební koalice s KDS²⁷⁰. Na prvním řádném kongresu ODS konaném na konci listopadu 1991 v Plzni byli delegáty zvoleni další dva místopředsedové, J. Kovář a J. Zieleniec. Volební program s názvem 10x10 vyjmenovával základní body, které se měly realizovat v případě volebního vítězství (Pšeja 2004a: 455). V době kongresu dosahovala členská základna počtu sedmnácti tisíc, sdružených ve více než 800 sdruženích (Benešová 2001).²⁷¹

„*Přelom let 1991 a 1992 byl ve znamení roztržky mezi ODS a Občanským hnutím (OH), která byla definitivní tečkou za ‚duchem‘ Občanského fóra a politiky, kterou zosobňovalo*“ (Pšeja 2004a: 455). Antagonismus představitelů obou konkurenčních subjektů měl sice svoje kořeny již z doby štěpení OF, ovšem jeho zvyšující se intenzita představovala neklamný fakt blížící se volební kampaně před rozhodujícími volbami. P. Pšeja (2004a: 456) také poukazuje na snahy ODS etablovat se ve slovenské části federace, že jako velmi patrné se jevily snahy ODS o prosazení ve slovenské části federace, které však nakonec s ohledem na volební výsledek a následný rozpad federace skončily krachem.

Na kongresu konaném 26. dubna 1992 v Luhačovicích došlo ke schválení volebního programu s názvem *Svoboda a prosperita*. ODS se sebedefinovala jako občanská, demokratická a konzervativní politická strana navazující na hodnotová východiska evropské křesťanské civilizace²⁷² (Pšeja 2004a: 456).

V červnových parlamentních volbách ODS jednoznačně zaznamenala vítězství. Koalice ODS-KDS získala ve volbách do ČNR téměř 30% hlasů (volilo ji téměř dva miliony voličů) a na federální úrovni dosahoval volební zisk 34%.²⁷³ ODS vytvořila v české části federace koaliční vládu spolu s KDS, ODA a KDU-ČSL a měla zajištěnou

---

²⁷⁰ 20. listopadu 1991 byla uzavřena *Dohoda o volební a povolební koalici a spolupráci* (Fiala, Mareš, Pšeja 2000: 364). Tento krok měl jasný cíl zvětšit voličský potenciál strany a rozšířit ideový záběr o konzervativní segment, pozn. autora.

²⁷¹ Dostupné na: http://novaves.odsostrava.cz/cz/kronika-ods/art_177/od-ustavujiciho-kongresu-ods-do-parlamentnich-voleb-1992.aspx, ověřeno 13.12.2011.

²⁷² Dále klade důraz na liberální hodnoty a „*ctí základní roli rodiny ve společnosti. Chce být stranou schopných, podnikavých a sebevědomých občanů, kteří dokáží převzít odpovědnost sami za sebe, za svou rodinu, za svoji obec a za stát*“ (Mareš 2002: 141).

²⁷³ Výsledky voleb do FS a ČNR viz příloha č. 22, přesuny voličských hlasů od zaniklého OF mezi ostatní subjekty viz příloha č. 23.

parlamentní většinu. V důsledku toho, že ODS v české vládě prosadila nadpoloviční většinu ministerských postů s V. Klausem v pozici premiéra, mohla jednoduše celkem snadno po celé funkční čtyřleté období přehlasovávat menší koaliční partnery, což ovšem působilo zejména ve druhé fázi volebního období řadu konfliktů (Fiala, Mareš 1997b: 306-307). I přes tyto komplikace si ODS v období po červnových volbách udržovala výsadní postavení a hrála vedoucí roli z nástupnických stran a hnutí v procesech rozpadu federace a průběhu ekonomické transformace. Kořeny úspěšného nástupnictví ODS nachází J. Kunc (2000: 207-208) v jejím dobře načasovaném a poměrně zřetelném vymezení zakladatelů strany vůči komunistickému režimu, ale i vůči „elitářsky“ působícím disidentům koncentrovaným uvnitř OH a levicově smýšlejícím intelektuálům. Antikomunistický étos posílila pozdějším spojením s Bendovou částí KDS a spojením s některými radikálnějšími reprezentanty historického disentu jako byl např. pozdější ministr vnitra J. Ruml. Podstatnou roli hrálo i ideové vymezení a s tím korespondující politický program strany orientovaný na radikální ekonomickou transformaci a odmítající neustálé ohlížení se za minulostí a praktikami „kabinetní“ politiky.

3.2.4.2. Občanské hnutí

„*V „Provolání Občanského hnutí“ (jako součásti Občanského fóra) z 24. února 1991 byla deklarována snaha budovat politické hnutí, které bude liberální, občanské a sociální.*“ (Fiala, Mareš, Pšeja 2000: 364). Na ustavujícím sjezdu konaném poslední víkend v dubnu 1991 se naplno projevila snaha formulovat vnitřní uspořádání OH co možná nejvolněji, když bylo přijato trojí členství – individuální, kolektivní²⁷⁴ a dokonce i volné (bez nutnosti registrace). Zakomponování kolektivního členství (stran, hnutí a jiných sdružení) do stanov Hnutí plně odkazovalo k tradici OF, jež v sobě zahrnovalo řadu samostatně existujících a poměrně nezávislých subjektů. „*V praxi se nicméně ukázalo, že toto ustanovení je spíše formální, a Občanské hnutí žádný kolektivní subjekt nikdy nepřijalo*“ (Fiala, Pšeja 1998: 425), jelikož o takové členství subjekty nejevily zájem a volily spíše cestu samostatného fungování. I přes závažné nedostatky v organizaci a fungování místních sdružení²⁷⁵ a nevýhodu v počtu členské základny pevně svázané s hnutím, jež OH objektivně v porovnání s ODS mělo, se jevil jako

---

²⁷⁴ Možnost kolektivního členství využívala výhradně politická hnutí, která tím umožňovala skupinám občanů organizovaným ve společenských organizacích působit v rámci politického hnutí a nebýt nutně přímou součástí politické strany (Fiala, Pšeja 1998: 424).

²⁷⁵ Nejvyšší jednotky v třístupňové hierarchii se nazývaly podobně jako v případě OF (Pšeja 2005b: 88).

mnohem závažnější problém ideová neukotvenost a absence jasného politického směru (Kopeček 2010b: 99). Přestože se v rámci OH sdružila na rozdíl od ODS valná většina známých politiků zejména z řad ministrů²⁷⁶ a bývalých vůdců KC OF a neoficiální podpory se mu dostávalo i od prezidenta²⁷⁷, postupem času se ukazovala tato zdánlivá výhoda spíše opakem. Na ustavujícím sněmu OH²⁷⁸ delegáti zvolili předsedou hnutí populárního J. Dienstbiera²⁷⁹ a došlo ke schválení programového prohlášení nazvaného *Jsme občanské hnutí*, které se hlásilo k tradici OF a obsahovalo deset programových cílů hnutí í (Pšeja 2005b: 88). Místopředsedy se stali P. Pithart a P. Rychetský, podle L. Kopečka (2010b: 100) se sice jednalo o výrazné osobnosti, avšak poměrně rozdílného ideového ukotvení. Rychetského inklinace k levici, později potvrzená jeho přestupem do řad sociální demokracie byla zřejmá. Naopak P. Pithart založením Klubu českého realismu v červnu 1991 deklaroval svoje konzervativní smýšlení a zdůvodňoval tento v OH nepřilíš chápaný krok snahou přiblížit se pravicovým subjektům či proudům. Obdobný paradox skýtalo dle autora (tamtéž) názorové pnutí v otázce dekomunizace (např. radikální T. Sokol vs. zástupci levicových proudů).

V červnu 1991 byl schválen dokument *Cíle Občanského hnutí pro nejbližší období*, jenž obsahoval nejen zhodnocení dosavadního vývoje, ale i politické vize, jejichž největším nedostatkem se ukazovala přílišná obsažnost a nejednoznačně definovaný politický směr (Pšeja 2005b: 88-89). Na prvním řádném sněmu v listopadu 1991 došlo ke schválení způsobu organizování volební kampaně, byl potvrzen dosavadní politický kurz a přistoupení k Liberální internacionále. OH se pokusilo i vzhledem k nepřilíš vysokým volebním preferencím a navzdory svojí liberálně-sociální orientaci na zač. r. 1992 rozšířit svoje ideové vymezení o konzervativní segment neúspěšným sloučením s Konzervativní stranou – Svobodným blokem (Pšeja 2005b: 89).

V lednu 1992 se do pozice šéfa volební kampaně dostal I. Gabal, strůjce úspěchu volebních center a manažerského řízení volební kampaně OF z r. 1990. „*Jeho úprava profilu spočívala v čitelnějším vymezení této formace v ekonomické sféře, a to opatrným přihlášením se k liberálnímu pravému středu a sociálně tržnímu hospodářství, distancováním se od levice, a to i té nekomunistické.*“ (Kopeček 2010b:136). Reakce levicově orientovaných členů hnutí na sebe nenechala dlouho čekat, když ho opustili

---

²⁷⁶ Ve federální vládě působili v pozicích místopředsedů P. Pithart a P. Rychetský, ministr obrany L. Dobrovský, v české vládě to byl např. ministr vnitra T. Sokol nebo ministr financí K. Špaček (Pšeja 2005b: 88).

²⁷⁷ Viz Novák (2004: 281).

²⁷⁸ Podle M. Nováka (2004: 269) se sněm konal „s velkou pompou a hvězdným obsazením, včetně zahraničních hostů, např. německého ministra zahraničí H.-D. Genschera, francouzského státního ministra (ministre d'État) L. Jospina a generálního tajemníka NATO M. Wörnera“.

²⁷⁹ Obsazoval dlouhodobě v průzkumech veřejného mínění druhé místo za prezidentem (Kopeček 2010b: 100)

během dvou měsíců např. Z. Jičínský, P. Kučera a M. Zeman (nebyl členem OH) a vstoupili do sjednocující se ČSSD.

Na druhém řádném březnovém sněmu byl ve funkci lídra potvrzen J. Dienstbier a zvolení místopředsedové „*liberálně-ekologicky orientovaný M. Bursík, k levému středu inklinující P. Rychetský a katolicko-konzervativní intelektuál J. Sokol*“ (Kopeček 2010b:137) pouze potvrzovali neklamný fakt ideové roztříštěnosti OH. Nejdůležitější diskuze se týkala programových bodů a vymezení se proti hlavnímu konkurentovi ODS. „*Právě velmi rozsáhlá debata související s volebním programem nabídla dva zajímavé aspekty – za první mírou své detailnosti svědčila o úsilí, které OH do programu vkládalo primárně na základě přesvědčení, že přispěje k jeho větší čitelnosti pro voliče, za druhé posloužila k dalšímu vymezování se vůči ODS a dokazování jedinečné role OH jako ‚pravého‘ dědice Občanského fóra*“ (Pšeja 2005b: 89-90).

Ačkoliv OH očekávalo mnohem lepší volební zisk a přesvědčováno vlastní výlučností v pozici pravého pokračovatele politiky OF nepočítalo s neúspěchem, ve volbách dosáhlo výsledku okolo 4,5% ve FS i ČNR. To zároveň znamenalo, že se ocitlo pod hranicí přirozeného volebního prahu a nezískalo jediný mandát. „*Z významného ‚dědice‘ OF a subjektu s nejsilnějším exekutivním zastoupením se rázem stala entita stojící mimo hlavní proud utváření politiky a zbavená jakéhokoliv podstatnějšího vlivu*“ (Pšeja 2005b: 90).

Přestože příčiny volebního neúspěchu lze spatřovat v mnoha výše popsaných oblastech, asi nejvýznamnějším faktorem se stala odlišná poptávka voličského elektorátu po ideové a programové výbavě, jež nabízelo OH svým potencionálním voličům (Pšeja 2005b: 93). Mezi další relevantní příčiny se řadila dle L. Kopečka (2010b: 137) i nepříliš zvládnutá a až přehnaně okázalá předvolební kampaň a přímé spojení mnoha čelných představitelů Hnutí se státoprávní krizí, která právě probíhala a vrcholila v druhé polovině roku rozdělením federace. Volební krach odstartoval proces definitivní marginalizace hnutí, již nezvratily ani snahy o programovou a organizační proměnu, změnu názvu na Svobodné demokraty či pokusy o fúzi s jinými subjekty (Novák 2004: 281).

3.2.4.3. Občanská demokratická aliance

Jak již bylo uvedeno v předchozí kapitole věnované politickým stranám a hnutím integrovaným v OF, myšlenkové kořeny ODA lze hledat poměrně hluboko před

listopadem 1989.²⁸⁰ Zakladatelé a vůdčí představitelé aliance D. Kroupa a P. Bratinka projektovali ideový základ strany na konzervativním a občanském principu a jejich představou bylo vytvořit stranu volebního typu bez masové členské základny a jejich ideál se posléze naplnil. K založení ODA došlo 17. prosince 1989 a kromě P. Bratinky a D. Kroupy se na něm podíleli např. R. Češka, V. Dobal, T. Ježek, I. Mašek a J. Skalický. Členové ODA se podíleli nejen na založení MKDP²⁸¹, ale významně se podíleli i na koncipování zejména programového zaměření OF, mimo jiné v ekonomických otázkách (Pšeja, Mareš 1998: 265).

Na první celostátní stranické konferenci v říjnu 1990²⁸² ODA navázala na svůj předlistopadový dokument *Cesta ke svobodné společnosti* a zavázala se prosazovat ekonomicky neoliberalní a politicky neokonzervativní hodnoty západního typu. V pozici předsedy byl potvrzen P. Bratinka. Úzké propojení členů ODA se stále ještě existujícím OF mělo dvojznačný dopad. ODA na jednu stranu působila na veřejnost individualisticky a nikoliv kompaktně jako jeden celek, „na stranou druhou však působila i pozitivně, neboť právě tato skutečnost, že strana působila téměř výhradně v rámci OF a že v něm měla posici svého druhu ‚elitního klubu‘, způsobovala, že přes početně velmi omezenou členskou základnu její členové získávali proporcčně velice vysoké procento úředních postů“ (Pšeja, Mareš 1998: 266-267). Nevýhodou se však ukázala jistá míra elitářství, z něhož byla později ODA usvědčována a která ovlivnila dle J. Kunce (2000: 207) i odklon pravicových politiků i většiny členů MKDP od zakladatelů tohoto klubu (a i od těch, kteří tvořili jádro ODA) směrem ke Klausově politické koncepci masovější strany.

Po rozpadu OF se k členství v ODA již v pol. března 1991 přiklonilo šestnáct zákonodárců, včetně ministrů V. Dlouhého, B. Kubáta a prvního místopředsedy ČNR J. Kalvody. Začlenění představitelů spojených s liberálním ekonomickým smýšlením představovalo velmi pragmatický krok v budoucím posílení preferencí Aliance. Liberální křídlo již předtím reprezentoval např. R. Češka či T. Ježek, avšak osobností V. Dlouhého získala ODA výrazného charismatického neformálního lídra, jenž zároveň představoval jeden ze symbolů očekávané ekonomické reformy (Kopeček 2010b: 101, Pšeja, Mareš 1998: 267).

Na druhé dubnové (1991) celostátní konferenci sice došlo k uzavření spolupráce s KAN, avšak v praxi zejména z odlišných postojů obou subjektů k dekomunizaci

---

²⁸⁰ L. Cabada (2003: 230) upozorňuje, že sahají do prostředí Charty 77 a HOS.

²⁸¹ D. Kroupa se stal lídrem MKDP, pozn. autora.

²⁸² V té době čítala členská základna ODA pouhých sto členů (Kopeček 2010b: 101).

nebyla naplněna. Během r. 1991 zkrachovala jednání o bližší spolupráci s ODS, když došlo v září k roztržce mezi zastupiteli ODS a ODA týkající se pozice primátora, zastávané představitelem aliance J. Kořán. V lednu 1992 na další celostátní konferenci diskutovali delegáti ODA o možnostech vylepšení mediálního obrazu strany a především o možnostech vedoucích k posílení volebních preferencí, které stále nedosahovaly potřebné hranice pro vstup do parlamentů. Jednou z nich se měl stát akcent na prováděnou ekonomickou reformu spojovanou veřejností kromě V. Klause přede všemi s ministry za ODA V. Dlouhým a T. Ježkem. V březnu došlo na poslední předvolební konferenci k odsouhlasení integrace s Liberálně demokratickou stranou (LDS)²⁸³ a rovněž proměně vnitrostranického vedení. Reakcí delegátů na dvě soupeřící křídla konzervativců (staré vedení) a liberálů (např. V. Dlouhý) se stalo zvolení J. Kalvody do pozice předsedy a P. Bratinky a D. Kroupy do role místopředsedů. Konference přijala teze volebního programu pod názvem *Program pro všechny, kteří se narodili pro svobodu* (Kopeček 2010b: 102, Pšeja, Mareš 1998: 268).

Volební program se opíral převážně o dokončení ekonomické, ale také politické a sociální transformace. Jestliže se v červnu 1991 pohybovaly volební preference kolem 3%, v březnu a dubnu před volbami dosáhly podle IVVM úrovně 5%²⁸⁴ (Fiala, Mareš 1997a: 115). Ambice vedení ODA byly před volbami skutečně možná až příliš sebevědomé a volební výsledek necelých 6% do FS, kam se strana vůbec neprobojovala a 7% do ČNR představoval poměrně velké zklamání. Na druhou stranu se jí podařilo na rozdíl od OH dostát role úspěšného nástupnického subjektu OF a to především díky distance od řešení státoprávního uspořádání ve smyslu prosazování snah o osamostatnění obou států a také účinným vymezením a zdůrazněním týmového ducha pomocí volebního hesla „Nejsme stranou jednoho muže“ vs. konkurenční ODS (Kopeček 2010b: 137-138). Přestože se ODA stala součástí vládní koalice (spolu s ODS-KDS a KDU-ČSL), nenaplněný volební výsledek vyvolal další vnitrostranická pnutí. Na páté celostátní pražské konferenci ODA v září 1992 však nedošlo k významným personálním ani ideovým posunům, když J. Kalvoda obhájil funkci předsedy, podobně jako místopředsednické pozice obhájili D. Kroupa a P. Bratinka.

---

²⁸³ LDS se stala nástupnickým subjektem významného proudu zastoupeného v OF – ČSDI, jež se po parlamentních volbách v r. 1990 silně vymezovala z pravicových pozic vůči OF. Předmětem kritiky se stalo především složení vlád, které nebylo dle názoru vedení strany odpovídající výsledku voleb. ČSDI vystoupila v zápětí po volbách z OF, změnila název na LDS, avšak listopadové komunální volby potvrdily trend její marginalizace. Období vnitřní diskuze uvnitř LDS vyvrcholilo zvolením V. Hradské novou předsedkyní strany v listopadu 1991. Následoval vnitrostranický rozkol mezi českou a moravskou organizací, z nichž první jmenovaná nadále podporovala bývalého předsedu E. Mandlera a odmítala sloučení s ODA. Hradské proud se nakonec integroval do ODA a druhé křídlo se již následně neprosadilo a zaniklo na konci volebního období 1992 – 1996 (Pšeja, Mareš 2005: 1668-1669).

²⁸⁴ Srov. Pšeja a Mareš (1998: 268), kteří uvádějí, že preference ODA před volbami dosahovaly dokonce 10%.

Liberální křídlo také významně podporované bývalými členy LDS neprosadilo svoji vizi přeměny organizační struktury ODA a došlo de facto k zachování ODA v podobě strany volebního typu bez funkčních mechanismů komunikace s regiony, zejména moravskými. Koaliční vládnutí sice poznamenávala řada sporů jejích členů, „*obecně vzato však platí, že právě roky 1993 a 1994 představují nejkřivnější období za celou existenci ODA: přes trvající pnutí mezi dvěma proudy uvnitř strany a určité koaliční potíže v těchto dvou letech došlo k nárůstu jak v počtu členů Aliance, tak i co se týče její obliby mezi voliči*“ (Pšeja, Mareš 1998: 269). Strana se stala členem menšinové vlády v letech 1996-1998 opět společně s ODS a KDU-ČSL.

Závěr:

Z hlediska zkoumání teorií politických stran a hnutí vyplývá, že politická věda definuje politická hnutí jako subkategorie sociálních hnutí, která využívají pro prosazení svých cílů (umocnění, změnu či zachování politického režimu) a získání podílu na moci politických prostředků, např. revolucí, ale i různě definovaných typů voleb. Institucionalizovanou formu hnutí představují politické strany, které se vyznačují vyšším stupněm vnitřní organizace a zpravidla nižší mírou ideové a programové různosti. Politická hnutí naopak kladou důraz na volnější pojetí vnitřní struktury, využívají často kolektivního řízení a umožňují existenci širokých názorových platform a obecně formulovaných programů. Tato existence je důsledkem vnitřní heterogenity a absence demokraticky voleného vedení a bývá zpravidla příčinou vzniku názorové plurality a etablování často i protichůdných ideologických platform, které spolu následně vstupují do konfliktu a neřídka ústí v jejich vlastní emancipaci či úplné rozštěpení celého hnutí.

Podobným vývojem prošla také přechodová hnutí typu fóra, která začala spontánně vznikat v prostoru středovýchodní Evropy v souvislosti se změnami mezinárodního systému a vrcholící krizí legitimacy komunistických režimů. Politická hnutí se de facto stala objekty procesů vedoucích k přechodu od autoritativních režimů k pluralitní demokracii založené na svobodné soutěži politických subjektů. A nejen to, jejich různě dlouhé působení odlišným způsobem, nikoliv však nepodstatným, ovlivňovalo konsolidaci politických systémů a stabilitu vznikajících stranických systémů. Stranické systémy vskutku znovu vznikaly, jelikož jejich kontinuita byla často i více než čtyři desetiletí deformována či zcela paralyzována vládnoucími komunistickými stranami nebo zdání demokratického pluralismu demonstrujícími národními frontami různého typu. Hnutí hrála v mnoha případech důležitou roli nejen v primárním odstranění atributů nedemokratických režimů a integrovala v sobě širokou paletu antikomunistických sil, ale zároveň umožňovala i strukturalizaci stranickopolitického spektra a vytvářela platformu pro profilaci konkrétních ideových proudů, které posléze přímo ovlivňovaly v podobě politických stran průběh více či méně úspěšné konsolidace systémů stran. Tento jev se objevoval u sledovaných hnutí zejména po prvních svobodných volbách, které většinou znamenaly jejich výrazné vítězství a současně akcelerovaly procesy vnitřní diferenciací jakožto důsledku vnitřního napětí v otázkách budoucí profilace i způsobu realizace politického rozhodování.

Přestože netvořila a zpočátku ani nemohla hnutí tvořit s málo strukturovanou a velmi nivelizovanou sociální základnou pevně spjaté ideově-programové báze a v případě střední Evropy představovala symbol sjednocení v úsilí porazit vládnoucí komunistické strany a v Pobaltí tato hnutí integrovala navíc především nacionálně-emancipační program, pokusila se řada zahraničních politologů kategorizovat jejich ideový a programový profil v návaznosti na kategorizaci stranických (ideologických) rodin. Německý politolog K. von Beyme na začátku 90. let postupoval tak, že rozšířil svoji původní typologii západoevropských duchovních rodin a poprvé vytvořil samostatnou kategorii stran typu fóra (Forumsparteien). Řada autorů pak zcela logicky do svých kategorizací politická hnutí nezařazuje s vysvětlením, že se jednalo o specificky fungující a přechodně trvající politické organizace a nikoliv zřetelně ideologicky definovatelná uskupení zahrnující spíše zárodky stran či pouhá personální jádra budoucích stran.

U střeoevropských a výchoevropských přechodových hnutí jsou ovšem identifikovatelné rozdíly a např. Slovinská DEMOS tvořila od počátku svého působení základnu v podobě jakési volební koalice již profilovaných politických proudů na rozdíl např. od českého OF. Oproti tomu zcela jinak bylo koncipováno maďarské MDF, jež integrovalo pouze určité opoziční konzervativně a křesťansky orientované skupiny a nereprezentovalo klasické širokospektrální hnutí typu fóra. MDF tvořilo zpočátku i díky účinkům supersmíšeného volebního systému nejsilnější, ovšem pouze jeden ze tří základních opozičních subjektů vystupujících vůči maďarským (post)komunistům a ačkoliv zůstávalo po celá 90. léta relevantní politickou stranou, jeho pozice slábla ve prospěch konkurenčního Fidesz-MPP, jež mu tvořil přirozeného ideového spojence i na vládní úrovni. Charakteristice MDF jako hnutí neodpovídala ani vnitřní struktura, jelikož se již v průběhu r. 1989 přetransformovala podle zcela jasného výsledku vnitřního referenda v politickou stranu. Maďarský stranický systém se tak zkonsolidoval nejdříve ze všech střeoevropských zemí a platí, že opoziční tábor se vyprofiloval již před prvními svobodnými volbami. Příkladem klasického širokospektrálního hnutí typu fóra je Solidarita, jež dominovala v 80. letech polské opozici a zcela jasně zvítězila v polosvobodných „kontraktových“ volbách v r. 1989. Následoval poměrně rychlý proces vnitřního štěpení, který akcelerovaly ideologické profilace integrovaných politických proudů, politické ambice lídrů Solidarity v nejvyšších ústavních funkcích v otázkách jejich pravomocí i vztahu k dekomunizaci a v neposlední řadě také osobní antagonismus bývalých vůdců hnutí, jež se odrazil

i v zakládání nástupnických subjektů za účelem podpory konkrétních kandidátů (např. PC či ROAD). Postsolidaritní pravice byla prakticky po celá 90. léta obětí personální fluktuace lídrů a stranické nestability a cestu k vytvoření společné platformy a sjednocení našla až v podobě založení AWS v r. 1997. Polský stranický systém vykazoval v 90. letech v porovnání s ostatními středoevropskými zeměmi nejvyšší míru nekonsolidovanosti a nestability politických stran. Jak již bylo uvedeno, slovinská DEMOS se ustavila na konci r. 1989 jakožto jednotná antikomunistická koalice nově založených či znovuobnovených politických stran (demokratů, liberálních demokratů, křesťanských demokratů, zelených, sociálních demokratů a dalších), vznikajících na základě společenské liberalizace a národní (politické) emancipace. Po vítězství v prvních svobodných volbách a odstranění komunistického „nepřítele“ v r. 1990 a v průběhu dokončení státoprávní emancipace přestaly působit dostředivé síly uvnitř koalice, která se také postupně rozpadla a původně integrované politické strany se opětně osanostatnily. V případě DEMOS nelze podobně jako u MDF hovořit o hnutí typu Solidarity či OF a to jak z důvodu rozdílného způsobu vzniku a organizace, tak dopadem její existence na formování stranického systému.

Pobaltská přechodová politická hnutí (litevský Sajūdis, lotyšské a estonské lidové fronty (LTF a ER) vznikaly už v průběhu r. 1988 (ER nejdříve) a vykazovaly několik společných charakteristických znaků, ale i odlišností. Především lze u všech třech uskupení hovořit o širokospektrálních hnutích, na jejichž zakládání se kromě občanských aktivistů, disidentů, intelektuálů a různých iniciativ (např. ekologických) podíleli významným způsobem i reformně a nacionalisticky naladěni komunisté. Zejména v případě Lotyšska a Estonska sehrál boj za národní emancipaci a nezávislost na dlouhá desetiletí probíhající sovětizaci obou zemí značný vliv a výrazně akceleroval formování a cíle opozičních hnutí. Všechna tři hnutí zaznamenala volební triumf již ve volbách do Nejvyššího sovětu v r. 1989 a v následujícím roce ve volbách do Nejvyšších rad pobaltských zemí získal Sajūdis a LTF nadpoloviční většinu mandátů a ER rovněž zvítězila, i když s nižším ziskem hlasů. U všech tří hnutí nastal po vítězných volbách postupný proces vnitřního štěpení a hnutí se nejpozději po druhých svobodných volbách rozpadla. LTF dokonce v pozici nejdůležitějšího vládního subjektu v letech 1990-1993 se ve volbách v r. 1993 vůbec nedostala do parlamentu. Představitelé Sajūdisu po volbách v r. 1992 transformovaly toto volně koncipované politické hnutí v politickou liberálně-konzervativní stranu TS-LK, Z LTF se rovněž odštěpila nejvýraznější nástupnická formace LC a podobnými štěpicími procesy prošla i estonská ER, jež

rovněž neudržela jednotu pod vlivem svojí volně koncipované vnitřní struktury a v jejím rámci zformovaných pravicových i levicových nástupnických subjektů. Stranické systémy Lotyšska a Estonska vykazovaly vyšší míru nekonsolidovanosti, jež zapříčinila řada faktorů, z nichž asi nejvýznamnější roli sehrála silná nacionalistická konfliktní linie transformace. V Estonsku významným způsobem negativně ovlivňoval vývoj systému stran také faktor volebního inženýrství a negativní postoj voličů vůči politickým stranám, podporovaný vysokou mírou fluktuace stranických lídrů.

Antipolitický (antistranický) charakter širokospektrálního politického hnutí OF vycházel z několika faktorů, které bezprostředně determinovaly nebo přímo ovlivňovaly jeho vznik a působení. Především se jednalo o realizaci konceptu politické organizace, o níž psal V. Havel v *Moci bezmocných* a která se měla co možná nejvíce odlišovat od klasického politického stranictví a navazovat na svoje ideové zázemí z prostředí Charty 77 a disentu. Zároveň takovému typu politické organizace výrazně nahrávala překotná revoluční doba, jež neumožňovala v krátké časové periodě a v rámci existujících právních podmínek činit zásadní kroky pro založení a organizaci pevně strukturované politické strany. Významným determinujícím faktorem se stala nutnost sjednocení nejrůznějších rozptýlených a poměrně slabých opozičních proudů (od pravicových konzervatistů až po levicové intelektuály) proti jedné z nejrigidnějších masových a vysoce strukturovaných komunistických stran ve středovýchodní Evropě i stranám bývalé NF, jejichž protipól mělo představovat volně a nehierarchicky koncipované politické hnutí. Ačkoliv existovaly již před listopadem 1989 ojedinělé iniciativy formované na politických principech (ostatně i činnost Charty mohla být chápána do jisté míry jako politická), nakonec se všechny opoziční proudy sjednotily právě v OF a ztotožnily se s jeho požadavky. Antipolitický charakter OF ve smyslu neusilování o politickou moc se projevoval zřetelně v počátcích jednání s komunistickou mocí, avšak skutečný zlom v postojích čelních představitelů hnutí nastal po sestavení veřejností nepřijaté rekonstruované komunistické vlády v prosinci 1989. Následující sestavení vlády „národního porozumění“ a volba prezidenta V. Havla již zřetelně posouvaly politické ambice OF směrem k převzetí politické moci.

Jak uvádějí ve své studii např. P. Fiala s P. Pšejou (1998), organizační strukturu nově vznikajících českých stran a hnutí po listopadu 1989 ovlivňoval velmi výrazně i negativní postoj veřejnosti k zdiskreditovanému pojmu strana, často ztotožňovaný s jeho komunistickou představitelkou. Postupnou profilací jednotlivých názorových proudů uvnitř OF v období po prvních svobodných volbách, kdy již reálně nehrozila

restaurace komunistické moci, se postupně měnil i postoj veřejnosti k politickým stranám. OF ztrácelo podporu „tváří v tvář“ svému vnitřnímu chaosu, často se projevujícím veřejně deklarovanými protichůdnými prohlášeními jeho lídrů. Konceptu klasicky vertikálně organizované politické strany s individuálním členstvím se chopil první a zároveň i poslední zvolený předseda OF V. Klaus, který spolu s jasně definovanou politickou koncepcí, ideologií, programem a organizační strukturou převzatou z regionálních center OF založil po rozpadu hnutí v parlamentních volbách r. 1992 vítěznou ODS. Proti ní naopak neuspělo na platformě politického hnutí koncipované OH, kterému nepomohlo ani významné ideové a volně strukturované organizační „dědictví“ Fóra, ani ne zcela zřetelně formulovaná politická koncepce. Antipolitická politika více či méně prosazovaná a aplikovaná na počátku působení OF v podobě mluvčího všech nespokojených občanů se stávala postupným vývojem událostí jen stěží udržitelnou ideou, jež se proměňovala v politiku čistě politickou a to „ruku v ruce“ s politickým hnutím, jež ji mělo realizovat. Struktura hnutí se proměňovala od fáze sociálního hnutí v revolučních týdnech, přes stále obtížněji koordinovatelné politické hnutí až po vznik nástupnických stran, přičemž kroky ke změně organizační struktury směrem k zestraničení vyvolané zejména požadavky regionálních politiků byly pozorovatelné již od povolebního období v létě 1990. Koncept politického hnutí sehrál podobně jako v jiných sledovaných postkomunistických zemích svoji důležitou úlohu v procesu demokratické konsolidace a vytváření více či méně stabilních a konsolidovaných stranických systémů, avšak jeho trvalá existence se neprosadila. Zásadní vliv sehrál zejména fakt odstranění společného nepřítele v podobě komunistických režimů a s různou intenzitou se vyvíjející štěpící konfliktní linie postkomunistických společností a postupná inklinace obyvatel k dříve tolik zdiskreditovaným stranám (politickému stranictví) jakožto relevantním aktérům zprostředkování a demokratickému řešení konfliktu zájmů. Nutno poznamenat, že fenomén antistranictví stále přetrvává v české společnosti spíše v rovině rétorické a v návaznosti na úvahy některých významných intelektuálních elit.

Období demokratizace českého politického systému a prvních dvou vývojových etap nově vznikajícího stranického systému v letech 1989 – 1992 významným způsobem ovlivňovala existence širokospektrálního politického hnutí OF. Druhá část této práce se zabývala nejen detailní analýzou vnitřní struktury a politické koncepce hnutí, ale také důležitých aspektů a vývojových fází prvních „porevolučních“ týdnů i následného předvolebního období hledání identity a povolebního směřování k rozpadu hnutí

a vzniku nástupnických politických subjektů. Fórum nejenom že tvořilo aktivního účastníka polistopadových společenských změn a participovalo na znovuoobnovení základních demokratických institucí nutných k vytvoření úspěšného procesu demokratické konsolidace, ale zároveň katalyzovalo a ovlivňovalo vytváření jedné z jejich nedílných součástí – politických stran a stranického systému. Cílem bylo především zanalyzovat procesy, na nichž se OF přímo či nepřímo podílelo nebo je bezprostředně ovlivňovalo. Ke zkoumání fenoménu OF a procesů utváření jeho politických výstupů tvořilo nutný předpoklad přistupovat ke struktuře OF jakožto vnitřně indiferentní a široce koncipované entitě odrážející množství světónázorů, které v první fázi vývoje spojoval jeden základní a společný cíl – obnovení pluralitního demokratického systému v Československu. Přestože se OF od svého založení většinou, avšak nikoliv stoprocentně, bránilo jakékoliv formě politického stranictví, postupem času a pod tlakem okolností začalo tuto ideu opouštět ve smyslu proměny hnutí v klasicky hierarchizovanou a strukturovanou politickou stranu s demokraticky volenými orgány a registrací svých členů. Fórum se pod vedením v říjnu 1990 zvoleného předsedy V. Klause sice nakonec nepřetransformovalo jako celek v politickou stranu, avšak proces jeho rozpadu byl již nezadržitelně v pohybu. V rámci hnutí se vyprofilovaly jednotlivé politické proudy v podobě poslaneckých klubů pravicových liberálů a konzervativců, centristů a sociálních demokratů, které se staly základnami budoucích nově vznikajících stran a hnutí. Nejsilnější z nich, ODS, posléze udávala po rozpadu OF tón ekonomické a společenské transformaci a reformám očekávaným českou společností. Občané v parlamentních volbách v r. 1992 vyslovili souhlas s politikou, jež nástupnická liberálně-konzervativní občanská demokratická pravice nabízela a posléze se jí snažila realizovat v rámci vládních koalic.

Poměrně krátké období trvání OF v rámci postupně se rodícího českého stranického systému zapříčinilo několik rozdílných faktorů. Výchozím předpokladem byl samotný způsob vzniku amorfního politického hnutí, jež proběhlo pod tlakem revolučních událostí ve velmi krátkém časovém úseku a téměř bezprecedentním způsobem, kdy skupina ideologicky a názorově často zcela protichůdně ideově profilovaných disidentů založila hnutí, které se mělo během několika dní postavit a vyjednávat s donedávna vysoce organizovanou strukturou v podobě komunistické strany. Antipolitické postoje, na nichž byla volně koncipovaná struktura Fóra vybudována a s nimiž zpočátku sympatizovalo i vládou komunistické strany znechucené obyvatelstvo, záhy vystřídal tlak na přijetí politické odpovědnosti a obsazování

legislativních a dokonce exekutivních postů. Proměnou sociálního hnutí v politické se zintenzivňoval problém, s nímž se fakticky OF nedokázalo prakticky až do jeho rozštěpení účinně vypořádat. Z KC OF jakožto koordinačního a neformálně řídicího orgánu odcházela řada čelných představitelů do významných ústavních a především exekutivních funkcí v obou vládách, což logicky destabilizovalo a oslabovalo i ostatní orgány hnutí. Docházelo k častým alternacím v těchto funkcích a výsledkem se stala nízká akceschopnost rozhodovacích procesů a vznik plurality mocenských center – KC OF, „skupiny Hradu“ z prostředí poradců prezidenta V. Havla, představitelů federální i republikové vlády, politických stran sdružených v OF a v neposlední řadě místních, okresních a krajských center OF. Pro budoucí vývoj OF se ukázala nejdůležitější skupina regionálních lídrů, jejichž profesionalizaci a zároveň politickou emancipaci odstartovalo paradoxně samo KC OF tím, že jim ponechalo vysokou míru autonomie a vytvořilo z řady nich z centra placené koordinátory (tzv. manažery) předvolební kampaně. Regionální OF stupňovala svoje požadavky i prostřednictvím svých delegátů na sněmech OF, přestože neměla zpočátku zdaleka paritní postavení. Lokální politici se také v období sporů mezi „pražským“ centrem a politickými stranami sdruženými v OF o podobu kandidátních listin stavěli proti požadavkům politických stran, aby se po volbách stali nejhorlivějšími zastánci a podporovateli Klausovy koncepce přeměny hnutí v politickou stranu. „Pyrhovo“ více než padesátiprocentní volební vítězství paradoxně předurčilo jeho rychlý rozklad, když se do obou parlamentů (obou sněmoven FS i ČNR) podařilo zvolit i kandidáty na spodnějších místech kandidátek, kteří se rekrutovali převážně z regionů a KC s jejich zvolením v takové míře nepočítalo. Tito politici nespokojení s politickými kroky vedení OF se postupně vyprofilovali jako součást pravicově orientovaného MKDP a poměrně jednoznačně se stavěli za požadavek proměnit hnutí ve standardní politickou stranu. Následně probíhající proces vytváření názorových platforem v podobě tří ideologicky diferentních poslaneckých klubů fakticky dokončil rozštěpení OF. Proces rozpadu hnutí zapříčinila především volně profilovaná vnitřní struktura hnutí a vysoký stupeň autonomie lokálních center, jejichž představitelé flexibilně reagovali na neochotu či neschopnost efektivního řízení a komunikace lídrů OF.

Přestože prakticky ihned po parlamentních volbách pokračoval intenzivní interní diskurs na téma budoucí podoby vnitřní struktury, odstředivé tendence uvnitř hnutí posílené navíc výrazným volebním výsledkem nadále sílily a byly také podněcovány nevyšlyšenými a nenaplněnými ambicemi nově zvolených regionálních politiků, kteří se

rovněž obávali o svoji politickou budoucnost v rámci OF. I přes snahy vedení KC OF demokratizovat složení vnitřních orgánů hnutí a patrné názorové posuny některých exdisidentů a vůdčích představitelů Fóra ve smyslu jasnějšího vyprofilování a nalezení skutečného lídra se ukázalo, že existují minimálně dvě konkurenční koncepce, jejichž spor vyřešil až říjnový sněm. Na něm došlo k souboji o předsednické křeslo centristického a historickým disentem včetně prezidenta podporovaného kandidáta M. Palouše a MKDP a regionálními delegáty a poslanci podporovaného V. Klause. Poměrně překvapivé, i když vzhledem ke složení delegátů sněmu logické vítězství V. Klause (se ziskem více než dvojnásobku hlasů) znamenalo pro středové liberály i levicové intelektuály a politiky velký šok, s nímž se nehodlali smířit. Politické kroky nového předsedy znamenaly zřetelný ideový posun hnutí do podoby pravicové politické strany, která měla metodou vytěsnění zejména levicových členů vznikat na půdorysu OF. Centristické křídlo se po nečekané porážce ve střetu o budoucí podobu OF pokusilo s velkým zpožděním reagovat vytvořením LK OF, jenž se stal základnou pro budoucí založené OH. Podobným způsobem vytvořili levicoví představitelé třetí parlamentní Klub sociálních demokratů OF, jenž tvořil společně s LK OF jakousi neformální společnou platformu a protiváhu vůči MKDP. Poměr stoupců Klausovy politické koncepce a podoby ekonomické transformace dosahoval na začátku r. 1991 3:1 a liberálové podporováni řadou výrazných osobností, hlavně ministrů obou vlád, již nemohli zvrátit vývoj událostí. V průběhu ledna a února došlo nejprve k proměně stanov a vnitřní organizace a následně i k definitivnímu rozštěpení OF na dva nástupnické subjekty – pravicovou konzervativně-liberální ODS a liberálně-sociální OH. Odpověď na tezi, zda mohl např. nižší volební výsledek OF v prvních svobodných volbách snížit konfliktní potenciál mezi oběma emancipujícími se proudy je komplikovaná, avšak lze předpokládat, že by se mohl hypoteticky změnit poměr mezi delegáty volebního sněmu a s ním také oslabit volební výsledek prvního předsedy V. Klause a jeho křídla. Přestože V. Klaus deklaroval zpočátku vůli nerozštěpit OF, výrazná převaha jeho podporovatelů mu umožnila zcela pragmaticky a silově prosadit maximum svojí politické vize a v důsledku znamenala zvýšení napětí mezi oběma konkurenčními kluby, jež vyústilo v poměrně rychlý rozpad hnutí. Svoji úlohu pravděpodobně sehrálo i zkrácené volební období na dobu dvou let, jež mělo sloužit k postupnému vyhranění politických stran a hnutí. Nižší volební zisk by zřejmě jen stěží ovlivnil samotné rozštěpení OF, mohl by však snížit konfliktní potenciál a zpomalit, nikoliv však zastavit dezintegrační proces.

ODS beze sporu jako nejvýznamnější z nástupnických subjektů výtěžila z rozpadu OF značný politický kapitál. Úspěšnost politiky pravicově orientované frakce OF, doprovázený prosazením konceptu politického stranictví přenesl její pozdější a první předseda V. Klaus i do ODS. Spolu se svými spolustraníky (jejich podstatnou část tvořili regionální lídři a manažeři) plynule navázali na politickou koncepci formulovanou již v rámci MKDP a jejich strana se stala mimo jiné symbolem a pokračovatelkou změn a tvořila rovněž záruku jisté kontinuity jejich úspěšné realizace. Podstatným faktem se stalo i výrazné převzetí organizační sítě bývalých lokálních center OF, jejichž členové v masivním počtu vstupovali do nově založené strany. Předvolební program pro parlamentní volby v červnu 1992 do značné míry korespondoval a přesvědčil nejvyšší podíl bývalých voličů OF a promítnul se do volebního výsledku. ODS předkládala program ekonomického liberalismu a politického konzervatismu a plně těžila ze snahy o radikální vymezení se vůči komunistické minulosti, ale také ideálům neideologické politiky OF. Dokázala úspěšně vyhovět požadavkům a náladám pravicově smýšlející většiny obyvatelstva, které se v té době principiálně vymezovalo proti levici jako takové. Takticky velmi chytře provedeným spojením s KDS ODS rovněž vylepšila svůj politický a ideový základ.

Naproti tomu OH se potýkalo s řadou problémů, které souvisely již s formováním LK OF a jeho zatlačením do defenzívy. Ideová nesourodost v podobě existujících názorových platforem v podobě liberálů, levicověji orientovaných osobností, exkomunistů, radikálních antikomunistů a např. ekologicky profilovaných politiků se projevovala podobnými problémy jako v případě širokospektrálního OF. Navíc široké ideové rozpětí nástupnického OH vyžadovalo i ve snaze o zachování kontinuity ponechání volné organizační a poměrně nehierarchizované struktury. Ačkoliv mohlo OH těžit z popularity řady významných osobností (J. Dienstbier, P. Pithart, P. Rychetský), nepůsobilo v porovnání s ODS týmovým duchem, jednalo se spíše o soubor individualit s odlišným ideovým ukotvením a navíc ani politický program neodrážel reálnou poptávku potencionálního voličstva. Ve velmi rozsáhlém a detailně zpracovaném programu se vytrácely jasně formulované priority, na jejichž základě mohl zaujmout voliče. Výsledek ve volbách způsobený mimo jiné i personálním odlivem některých představitelů Hnutí, nepovedenou volební kampaní a vývojem státoprávní problematiky znamenal konec ambicí OH a v důsledku neodvratný ústup ze všech legislativních i exekutivních pozic.

Specifickým způsobem se vyvíjel třetí významný původně v rámci OF integrovaný subjekt ODA, jejíž představitelé původně participovali na zakládání MKDP (D. Kroupa), avšak po rozpadu OF volili samostatné působení. Někteří z jejich lídrů (např. V. Dlouhý) se výrazně podíleli na utváření programu ekonomické transformace a Aliance později čerpala z jejich popularity politický kapitál. Spojením některých bývalých čelných představitelů disentu s ekonomickými liberály vznikla liberálně-konzervativní strana, která se podobně jako OH vymezování vůči konkurenční ODS. ODA ovšem měla zásadní nevýhodu v podobě vytváření strany kádru (úzké skupiny elit spojených především s programem transformace ekonomiky). Pozdější snahy integrovat do Aliance masovější členskou základnu vytvářely celou řadu komplikací. ODA na rozdíl od OH ve volbách do ČNR v r. 1992 uspěla a dokonce tvořila jako druhý nejsilnější nástupnický subjekt OF vládní koalici spolu s ODS-KDS a KDU-ČSL.

Jak ukázal vývoj přechodu od komunistických autoritativních režimů k pluralitním demokraciím v zemích středovýchodní Evropy, ve většině z nich se vyskytovaly širokospektrální přechodová politická hnutí typu fóra (s výjimkou specifických příkladů maďarského MDF a slovinské DEMOS). V české části federace působící OF (a ve slovenské jeho sesterská VPN) tvořilo nejenom aktivního účastníka a všezahrnujícího garanta porevolučních politických jednání a počátků demokratické konsolidace a společenské a ekonomické transformace, ale zároveň mělo přímý i nepřímý dopad na formující se stranický systém. V českém případě v období před založením OF prakticky nelze hovořit o existenci ideově profilovaných politických hnutí či dokonce stran, ale spíše jejich personálních zárodcích. OF poskytovalo všem těmto antikomunistickým reformním proudům společnou platformu, v jejímž rámci započal s různou intenzitou proces jejich postupné emancipace, jenž vyústil až v jeho rozštěpení. Z nitra hnutí se zrodily pravicové občanské strany (ODS a ODA), strany a hnutí liberální (ČSDI resp. LDS), liberálně-centristické (OH), konzervativní (KAN), křesťansko-konzervativní (KDS) a také levicové či sociálně-demokratické. Představitelé OF se rovněž aktivně podíleli na legalizaci činnosti komunistické strany a jejich satelitních stran, původně participujících na NF, přijetím tzv. malého zákona o politických stranách. OF zároveň zejména v období r. 1990 blokovalo vznik samostatných ideově ukotvených subjektů zejména pravicově orientovaných a absorpcí některých levicových proudů a osobností ovlivnilo i etablování nekomunistické levice v českém stranickém systému. Rozpad OF pak znamenal ukončení období trvání tzv. zdvojeného pluralismu (Fiala, Strmiska 2005: 1364) a poměrně zásadní změnu fungování mechaniky stranického

systemu. V neposlední řadě se OF podílelo na obnovení institucionálního rámce všech důležitých demokratických procesů (přijetí poměrného volebního systému, zkrácení volebního období atd.).

Summary:

This Master thesis brings many different aspects of the political movements. The first two chapters defined basic differences between the various actors in the mediation of interests - political parties, movements and groups of interest. Generally speaking political movements have a lower level of organization and they present wider structures than political parties. Both groups of actors use different means to realize their political goals, such as elections. The political movement existed in all countries of Central and Eastern Europe, but in many aspects they were different. Their goals were similar, but they didn't always represent only a broad opposition movement. The category of broad movement belonged to the Polish Solidarity movement, the Czechoslovakian Civic Forum and Public against Violence and Lithuanian, Latvian and Estonian movements. Slovenian Democratic opposition and Hungarian Democratic Forum represented different structures.

A research of anti-political politics and tradition of anti-party opinions in the Czech society has shown that it is outdated, but still a live phenomenon. The importance of anti-political politics rose usually in periods of crisis.

Civic Forum acted as a broad political movement in the Czech part of the Federation and played a pivotal role in the transition to democracy of Czechoslovakia. Civic Forum was primarily the direct guarantee of the democratization process and it also greatly affected the establishment of the Czech system of political parties. Civic Forum has been established as a broad platform of many opinion groups and political parties and after some time a process of internal differentiation of the movement began. Open internal structure enabled the establishment of autonomous groups of regional political leaders and politicians. There has been created a competition of power centers and complications in the management and political concept of the Forum. The problem of internal form of the movement accelerated after electoral victory in June 1990. Significant electoral success enabled the emancipation of right-wing political wing, led by V. Klaus. In the autumn of 1990, rised a conflict between two main groups in the movement, liberals and members of the Parliamentary Club of Democratic Right. The concept of transformation Civic Forum into a political party won In the council and V. Klaus also became the first chairman of the movement. The development of the

movement finally culminated in the internal tensions and resulted in the break-up and forming of successional political parties.

The last part of the thesis brings an analysis of the successional subjects formation, Civic Democratic Party as the successor of the right wing, Civic Movement which represented the liberal accent, and also the liberal-conservative Civic Democratic Alliance.

The main aspects of Civic Forum research touched its historical and political role, formative of political concept and internal structures and impact of its existence on the development of party system. It influenced the shape and formation of the party system significantly and influenced also the rising of right-wing and left-wing political parties.

Seznam zkratek:

AWS - Volební akce Solidarita
ČNR – Česká národní rada
ČSDI – Československá demokratická iniciativa
ČSL – Československá strana lidová
ČSS – Československá strana socialistická
ČSSD – Československá sociální demokracie, Česká strana sociálně
Demokratická (od r. 1993)
DEMOS - Demokratické opozice Slovinska
DI – Demokratická iniciativa
DSS - Demokratická strana Slovinska
EKP - Estonská komunistická strana
ER - Estonská lidová fronta
ERSP - Strana estonské národní nezávislosti
Fidesz - MPP – Svaz mladých demokratů - Maďarská občanská strana
FS – Federální shromáždění
HOS – Hnutí za občanskou svobodu
HSD - SMS – Hnutí za samosprávnou demokracii - Společnost pro Moravu
a Slezsko
IVVM- Institut pro výzkum veřejného mínění
KAN – Klub angažovaných nestraníků
KC OF – Koordinační centrum OF
KDH – Křesťansko-demokratické hnutí
KDS – Křesťanskodemokratická strana
KDU - ČSL – Křesťanská a demokratická unie – Československá strana
lidová
KLD – Liberálnědemokratický kongres
KSČ – Komunistická strana Československa
KSSS - Komunistická strana Sovětského svazu
LC - Lotyšská cesta
LDDP – Litevská demokratická strana práce
LDS – Liberálně demokratická strana
LK OF – Liberální klub Občanského fóra
LKP - Litevská komunistická strana
Lotyšska komunistická strana
LNNK - Lotyšské národní hnutí za nezávislost
LTF - Lotyšská lidová fronta
MDF - Maďarské demokratické fórum
MKDP – Meziparlamentní klub demokratické pravice
MSZMP - Maďarská socialistická dělnická strana
MSZP - Maďarská socialistická strana
NF – Národní fronta
ODA – Občanská demokratická aliance
ODS – Občanská demokratická strana
OF – Občanské fórum
OH – Občanské hnutí
PC - Dohoda středu
PZPR - Polská sjednocená dělnická strana
ROAD - Občanské hnutí – Demokratická akce

SKD - Slovinští křesťanští demokraté
SLD - Svaz demokratické levice
SPR - RSČ – Sdružení pro republiku - Republikánské straně Československa
SZDSZ - Svaz svobodných demokratů
TS-LK - Vlastenecký svaz – Litevští konzervativci
UD – Demokratická unie
UP - Unie práce
UW - Unie Svobody
VPN – Veřejnost proti násilí

